

Tartalom

HARKAI VASS Éva: Teória, polémia, megértés (In memoriam Bányai János, 1939–2016)	3
FEHÉR Kálmán: Létkáprázat (vers)	9

BENEDEK Miklós: Parancs! ■ Elbúcsúztunk ■ Ébren ■ Összerakni (versek)	10

HORVÁTH Csaba: „Egy tetemöm vagyok” (Test – szabadság – szerelem Esterházy Péternél) (tanulmány) . . .	13
ORCSIK Roland: A szerb Tőzsér (Az identitás karneválja Tőzsér Árpád <i>Szomak</i> című költeményében) (tanulmány)	22

NÉPRAJZI SZOCIOGRÁFIA

SILLING István: Vándorélet (Egy nyugat-bácskai magyar család bomlása és vándorlása)	39
KLAMÁR Zoltán: „Ha tudtam volna, hogy kilukajtitok a ház elejét...” (Egy 20. századi élettörténet szociografikus elemei – Dobó Imre emlékének)	48
SZŐKE Anna: A történelem egy szegény ember életében	55
TÓTH GLEMBA Klára: Egy harangozó mesél (Szemelvények és adalékok a <i>Surján, az elfelejtett falu</i> című tanulmányhoz)	64

NÉPSZOKÁSOK – MENTÉS MÁSKÉNT

KÓNYA Sándor: Vadász és lánya (Egy ballada vajdasági változatai) .	75
SILLING Léda: A nászéjszaka felé (Lakodalmi szokások Szilágyin)	87
KLAMÁR Zoltán: „...pálcámon díszlik a mennyegző jele...” (Egy 1974-től használt magyarkanizsai kéziratot vőfélykönyv összehasonlító vizsgálata)	93
NYISZTOR Tinka: Pusztina–Kacsika, Cacija–Pustiana (Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén) . .	121
GAZSÓ Hargita: Borús Rózsa és Gunda Béla levelezése	139

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2016. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2016-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Futura Nyomdában, Péterváradon. – YU ISSN 0350-9079

Teória, polémia, megértés

In memoriam Bányai János
(1939–2016)

Februárban búcsúztunk dr. Bányai Jánostól, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanárától, az irodalomtudóstól, kritikustól, a szerkesztőtől, meghatározó jelentőségű tanulmányok és tanulmánykötetek szerzőjétől... És sorolhatnám tovább, de felsorolni is sok, mennyi mindennel foglalkozott a tanári oklevele megszerzése óta eltelt több mint fél évszázadon át. Pedig ez a felsorolás nagyon is felületes, elnagyolt, hiszen első nekifutásban nem tér ki a részletekre, az árnyalatokra. Például arra, hogy Bányai János a feketicsi általános iskola, majd a szabadkai gimnázium elvégzését követően előbb a szerb, majd 1959-től a Sinkó Ervin vezetésével újonnan indított Magyar Tanszék hallgatója volt, ahol 1963-ban tanári oklevelet, 1974-ben pedig doktori címet szerzett, s szabályosan végigjárta azt az egyetemi pályát, amely az itt foglalkoztatottak útvonalára: volt tanársegéd (épp Sinkó Erviné), docens, egyetemi rendkívüli, majd rendes tanár, 1993-tól nyugdíjba vonulásáig pedig tanszékvezető.

Egy élet(mű), egy szakmai pálya értéke az árnyalatok sokféleségében és gazdagságában rejlik. Bányai János tanári pályáját nemcsak az említett (azt is mondhatnám: szokványos) fokozatok rajzolják ki, hanem sok irányba vezető vendégtanári útjai is: volt a zombori Tanítóképző Kar, az újvidéki Színművészeti Akadémia, a belgrádi Filológiai Kar Hungarológia Tanszékének (itt tanszékvezető is volt), de Széchenyi professzori ösztöndíjjal a szegedi, akkor még József Attila Tudományegyetemnek is vendégtanára. Mint ahogyan szerkesztői-főszerkesztői pályája is rendkívül árnyalt: míg fiatal korában, 1962 és 1966 között az *Indeks* című szerb nyelvű egyetemista lap, később, 1967 és 1969 között az *Új Symposion*, 1976 és 1984 között a *Híd* főszerkesztője – ahogyan a Forum Könyvkiadónak is a 80-as években előbb igazgató-főszerkesztője, majd a kiadóház vezérigazgatója volt, végül pedig tanszékvezetőként a 90-es évek elejétől a tanszék tudományos éle-

tének szervezője és tudományos kiadványainak (a *Hungarológiai Közlemények*, a *Tanulmányok*, a *Bibliográfiai Füzetek*) felelős szerkesztője.

Ahogy Szenteleky Kornél és Szirmai Károly folyóiratukkal, a *Kalanyával* az élen a jugoszláviai magyar irodalom új állami keretek közötti megteremtésén fáradoztak a két világháború között, Bányai János ahhoz a korosztályhoz tartozott, amely a maga módján szintén a kezdetekhez kötődött. Igaz, a megváltozott vagy inkább megváltoztatni kívánt körülmények között másféle kezdetekhez: az irodalom autonómiájáért küzdő, újonnan alakult, Sinkó Ervin vezette Magyar Tanszék első korosztályának tagjaként azokhoz, akik a 60-as években előbb a *Symposion* (1961–1964) című melléklet, majd a 60-as évek második felétől az ebből önálló folyóirattá vált *Új Symposion* lapjain a neoavantgárd jegyében radikális módon igyekeztek újragondolni a vajdasági magyar irodalom és kultúra kérdéseit – egyben az egyetemese magyar irodalom egészének viszonylatában is vonzó irodalmi centrummá varázsolva térségünket. S ebben Bányai János kritikusként, folyóirat- és antológiaszerkesztőként (gondoljunk csak a Bosnyák Istvánnal közösen válogatott és szerkesztett *Kontrapunktra*) lényeges szerepet játszott, akárcsak később *Híd*-szerkesztőként, szellemi azilumot teremtve a Magyarországon publikálási lehetőség nélkül maradt szerzők számára, vagy a szerb irodalom értékeinek prezentálása terén.

Nem véletlen hát, hogy e szellemi, valamint irodalomtudományi tevékenységét értékelve két akadémia – a magyarországi Széchenyi Irodalmi és Művészeti, valamint a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is – tagjainak sorába választotta.

*

Mikor és hol talákoztam először Bányai János névvel, szövegeivel, személyével? Még egyetemista korom előtt, valahol a 70-es évek elején. Első emlékeim közé a Magyar Szó jól szerkesztett, *Kilátó* című irodalmi mellékletében, többnyire hétről hétre publikált kritikái tartoznak, amelyekben többek között – miként a *Hungarológiai Közlemények*be a 70. születésnapja alkalmából írott bevezető tanulmányomban fogalmaztam meg – „megteremti az »egyszóval« nevű, egy mondatba sűrített, tömény bírálat műfaját”. Körülbelül ebben az időszakban futottam rá egy fényképre a *Képes Ifjúságban*, amelyen az akkor még egyetemista Danyi Magdolnának adja át a Sinkó-díjat. Ez – leellenőrizhető a lexikonban – 1973-ban volt, én magam pedig valahol a gimnáziumi éveim közepe táján jártam. Akkoriban, egészen pontosan egy évvel korábban, 1972-ben jelent meg Bányai János tanulmánykötete, *A szó fegyelme*, amelyben többek között Füst Milán, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Tandori De-

zső költészetéről olvashatók tanulmányok. Igazából ebből a kötetből ismertem meg a tanulmányíró és irodalomkritikus Bányai Jánost – a kötetbe foglalt írásai által pedig az említett szerzők költészetének főbb poétikai vonásait. És az egész kötet csak líráról szól, ami olvasóként is, szerzőként is már akkor a legfőbb műnemem volt! (Előző, egyben első tanulmánykötetéhez, az 1964-ben megjelent *Bonyolult örömhöz* később, már egyetemista éveimben jutottam hozzá a tanszék könyvtárában, s utólag, mintegy pótlólag olvastam el.) Némi bizalmas hangnembe váltva (bár Bányai János nemigen kedvelte a bizalmaskodást, sőt következetesen tartózkodott tőle) azt is mondhatnám, hogy épp ez a kötet, *A szó fegyelme* váltotta ki bennem, az akkoriban még csupán tanulmány- és kritikaolvasóban a Bányai-szövegek iránti, máig tartó empátiát, hiszen akkoriban a korosztályom irodalom iránt érdeklődő tagjai is Weöres, Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes (meg Nagy László és Juhász Ferenc) versein nevelkedtek. Talán az sem véletlen, hogy irodalmi tanulmányokat és kritikákat tartalmazó első kötetem (*Ezredvégi megálló*, 1998) élére többek között Füst Milán- és Nemes Nagy Ágnes-verselemzések, valamint Weöres Sándor- és Marsall László-kötekekről írott kritikák kerültek. Ugyanakkor – ezúttal némi személyes dimenzióba váltva (Bányai János a személyességet sem kedvelte, a személyeskedést még kevésbé, következetesen a távolságtartás híve volt) – a saját első tanulmány- és kritikakötetem, valamint az ő első tanulmánykötetének megjelenési évét születési éveinkhez viszonyítva, nem tudom megkerülni a nagy időbeli különbségre vonatkozó tény: milyen fiatal, mindössze 25 éves volt, amikor első tanulmánykötetét publikálta!

Néhány évre rá következtek az egyetemi éveim, amikor már „élőben”, tanárként is megismerhettem Bányai Jánost. De már a tanszék első óráira is úgy mentem, hogy tudtam, Bányai tanár úr órái a legjobbak közé tartoznak.

*

A 70-es évek a vajdasági magyar irodalom elméletében és kritikai recepciójában a strukturalizmus évei voltak. Alaposan megtanultunk a szöveggel bánni, s az alapstúdium, később pedig magiszteri stúdiumaink Bányai-óráin folyamatosan alapos tájékoztatást kaptunk a legújabb irodalomelméleti kiadványokról: Umberto Eco, Propp, Uszpenszkij, Bahtyin könyveiről, hol magyar, hol szerb fordításban. Vershelyzet, versláb, nyitott mű, szűzsé, nézőpont, polifon regény – ezek voltak első szakmai eszközeink, szempontjaink a szövegmegközelítéshez, szövegértéshez.

*

Közben következett a többi Bányai-kötet, a *Kilátóban*, folyóiratokban, tudományos kiadványokban publikált és tudományos tanácskozásokon elhangzott szövegek gyűjteményes kötetei: a *Könyv és kritika I.* (1973) és *II.* (1977), a *Talán így* (Könyv és kritika III., 1995), a *Kisebbségi magyaróra* (1996), a *Hagyománytörés* (1998), a *Mit viszünk magunkkal?* (2000), az *Egyre kevesebb talán* (2003), *A védett vesztes* (Kisebbségi magyaróra II., 2006), *A felfedező* (Tollvonások Bori Imre arcképehez, 2009), majd a három zárómű, a *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)* (Könyv és kritika IV., 2010) és az *Író(k), könyv(ek), prózá(k)* két vaskos kötete (A–K. *Könyv és kritika V.*, 2014, valamint L–ZS. *Könyv és kritika VI.*, 2015). A kötetek e hosszú sorához (az előbb említett első kettőt is ide számítva 14 szerzői kötetből áll e sor) megjegyzésként annyit fűznék, hogy a kiadások évszámait, a kötetek megjelenési éveit szemlélve szembeötlő egy rövidebb, majd egy hosszabb, majd két évtizednyi időszakot felölelő intervallum. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy a kötetpublikációk folyamatában mi okozhatta Bányai János kritikus, tanulmányírói pályáján a rövidebb, majd hosszabb idejű elhallgatást. Mi történhetett a *Bonyolult örömök* (1964) és *A szó fegyelme* (1972) megjelenése között eltelt nyolc, s mi a *Könyv és kritika II.* (1977) és a *Talán így* (Könyv és kritika III., 1995) megjelenési éve közé ékelődött, majd két évtized között? Az első, rövidebb időintervallumot valószínűleg Bányai doktori értekezésének előkészületei és írása, valamint a tanársegédi pályára való felkészülés tölthette ki, míg a második, a kötetkiadások között eltelt, mintegy 18 évig tartó időintervallum a *Híd*-főszerkesztői teendők, valamint a Forum Könyvkiadó, majd a kiadóház vezetői megbízatásának időszaka. Mivel Bányai János e megbízatások ideje alatt sem hagyott fel egyetemi óráinak megtartásával, a könyvkiadó s a kiadóház vezetése s az ezekkel párhuzamosan folytatott egyetemi tanári praxis nyilvánvalóan nem kedvezett a tanulmányírói-kritikusi gyakorlat folyamatos művelésének.

Tanársegéd koromban egy szemeszeteren át Füst Milán líráját tanítottam – azét a Füstét, akinek, saját bevallása szerint, nem életrajza, hanem munkarajza van. Ha végigtekintünk Bányai János olvasmányain, feltűnő, hogy a lírában, ebben az egyébként személyes műnemben sem a személyest, nem a szubjektív, hanem az objektív lírikusokat kedvelte. Közöttük épp Füst Milánt, akinek költői szemléletéről máig kiadatlan (!!!) doktori értekezését (*Füst Milán költészetének struktúrája*) írta, s amelyből az általam tartott Füst Milán-stúdium során Bori Imre Füst-monográfiája (l. *Az avantgarde apostolai*) mellett bőven merítettem. Bányai ebben az értekezésében a célba vett költő „rég” és „új” költeményei, valamint e két nagy versvonulat közé ékelődött, mintegy három és fél évtizednyi időbeli kihagyás, a versírás e hosszú ideig elhúzódó szünetelése kapcsán a Füst-versek

„első és második hullámá”-ról ír. S mintha ő maga is kedvelt költőjének a példáját követte volna – akarata ellenére is –, hiszen Bányai János irodalomtudósi pályáján is kijelölhető a tanulmány- és kritikakötetek e két, „első és második hulláma”.

Hivatásszerűen, főállásban az ún. „joghurtforradalom” táján került újra vissza a tanszékre, ahol hamarosan (nyugdíjba vonulásáig) tanszékvezető tanár lett. Körülbelül ettől az időszaktól kezdődően indul Bányai tanulmány- és kritikaírói gyakorlatának „második hulláma”, amelynek első szintézise, immár a „harcos”, radikálisan újat hirdető symposionista múlt lezárásaként, az 1995-ben megjelent *Talán így*, amelyben a szerző hivatásbeli, olvasói-kritikusi ars poeticájának legfőbb vezérszavait a Rónay György kritikaírói praxisából kiemelt *megértés* és *talán* paradoxonon alapuló fogalmainak holdudvarában jelöli ki. *Bányai János említett s az ezt követő újabb öt kötetében publikált (tehát nagy vonalakban a múlt század 90-es éveit és az ezredforduló között írott) tanulmányaiban, kritikáiban rendkívül érzékeny kérdéseket vetett fel a másodmodern, a hagyomány, a szövegköziség és a posztmodern irodalom vonatkozásában – nagyjából egy időben Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Szegedy-Maszák Mihály stb. ez idő tájt megjelent tanulmányköteteivel.*

Ahogy pedig szaporodtak a kötetek, szaporodtak a díjak is: a Kritikusok díja (1972), a Szenteleky-díj (1975), az Alföld-díj (1993), a három Híd-díj (1995, 1998, 2000), Az Év Könyve-díj (1999), A Komlós Aladár-díj (2000), a József Attila-díj (2001), a Pro Literatura-díj (2001), a Nemes Nagy Ágnes-díj (2003), a Déry Tibor-díj (2007). Eddig követhető a sor, melynek további alakulását s az adatok pontosságát egy újabb lexikonkiadás tudja majd felfedni. Az ezeket követő évek során ugyanakkor szaporodnak a nevek és az elolvasott könyvek száma is: elképesztő névsor az egyetemes modern, a kortárs magyar és szerb irodalom köréből, elképesztően sok olvasmány. A pályája elején a *Kilátóba* „heti kritikákat” író szerző (olvasó) pályájának végén az Újvidéki Rádió *Szempon*t című irodalmi műsorában hente kritikát beolvasó szerzővé (olvasóvá) lesz.

*

„Olvasás- és írásfüggő volt Bori Imre élete” – írta Bányai János Bori-nekrológiájában, mintha Bori Imre szellemi arcképének megrajzolásakor a magáét is ott rejtegetné a másik portréja alatt.

Mi, kisebb léptékű olvasótudói *talán* egyszer majd időt szakítunk rá, hogy újra elővegyük és újraolvassuk Bányai János *szépirodalmi* „zsengéit” is: *Alarc felett a nyári nap* című novelláskötetét és *Súrlódás* című regényét a 60-as évekből, a nálunk jóval fiatalabb olvasók pedig az e szövegekkel való

első találkozásuk során *talán* választ kaphatnak majd arra vonatkozóan, honnan eredeztethető Bányai János kritikáinak és tanulmányainak esszé-szerű, „szépirodalmias” beszédmódja. *S talán* egyszer majd napvilágra kerülnek és olvashatóvá lesznek azok az éveken (évtizedeken?) át titokban, az íróasztal fiókjában rejtegetett *novellák* is, amelyekről Bányai János időnként szóbeli interjúiban tett talányos említést.

*

„Úgy kell írni, jegyzetelni, de olvasni is, mintha a mostani az utolsó írás, az utolsó feljegyzés, az utolsó olvasmány lenne” – írta egy *Litera*-naplóban 2011-ben. Vajon mi volt Bányai János utolsó olvasmánya, feljegyzése? Erre már nem derül fény, mint ahogyan sok mindent nem fedett fel magáról sem, legfeljebb közelebbi (baráti) környezete számára. „Csak semmi tisztán személyes, csak semmi magánéleti” – írja ugyanabban a *Litera*-naplóban, kedvenc objektív lírikusainak nyomába szegődve.

*

Volt olyan, hogy Bányai-iskola. Volt Bányai-féle mércé is, magas léccel, sokan le is verték a lécet, sokan dühösek is emiatt. És volt olyan, hogy Bányai-tanszék, ahol jó volt lakozni. Ezek közös nevezője a szakma ismeretében és a hivatás komolyságában határozható meg. Továbbá – hogy kedvenc fogalmainak némelyikét idézzem – a *teóriában* és *polémiában*.

A közös konferenciázásokon túl ezt kaptuk Bányai Jánostól, egykori tanárunktól, kollégánktól szellemi útravalóként. Ezt visszük magunkkal. Valami tartósat, ami velünk és a miénk marad. A könyveibe zártan, könyvespolcunkon, karnyújtásnyira íróasztalunktól. S hogy – kontrasztként, mint afféle nem objektív lírikus – mégis és mindennek ellenére valami személyessel zárjam szövegem: látnia kellett volna, hogy a világhálóra felkerült fényképei – többnyire ezek is konferenciákról, irodalmi találkozókról és rendezvényekről készültek, egy *munka*-s nem egy *életrajz* dokumentumaiként –, valamint a róla és a vele történekről szóló tudósítások hány fiatal, középkorú és idősebb értelmiségit, irodalmárt, volt tanítványt, gyakorló tanárt, író, irodalomtörténészt vagy csak irodalom iránt érdeklődő személyt tereltek egészen spontánul egy virtuális közösségbe, határainkon belül és kívülről. Bányai János könyvein túl ezt a (nemcsak földrajzi) határokon átívelő szellemi közösséget és tágasságot hagyta ránk. Köszönjük, Tanár Úr.

Harkai Vass Éva
2016. febr. 23.–márc. 17.

Létkáprázat

Búcsúvers barátomnak, Bányai Jánosnak

Vezesd, Uram, a lélek útján,
Oldozd ki néki a nemlét
Gubancos csomóit. Úgy, ahogy
Azt tetted élete létkáprázatain.
Most parázsló csillagaid
Leheletét szórd szét
A távolba tűnő mindenség felé:
Hogy az áttetsző szellemképek,
Emlékek, álmok és ringató diadal
Ugyanarra az álomra ébressze!

Vezesd, Uram, a lélek útján,
Ott, ahol nem járkal
Álnok révület és bénaság,
Feketics és Újvidék,
Újvidék és Feketics között,
Ahol most kesergek igaz barátoméért!
Vezesd, Uram, a nemlét
Lélekútján, ami hozzád is
És hozzám is elvezeti
Örökkön-örökké.

Parancs!

csak parancsot teljesítettünk.
ha kellett öltünk.
ha kellett a sajátjainkat is.
amikor azt mondták hallgassunk hallgattunk.
nem szóltunk.
utasítottak bennünket hát gyilkoltunk.
ha kellett szerettünk.
ha kellett másokat is.
ha kellett a korábbi ellenségeinket is.

ha kellett ellenálltunk.
minden a szervezésen múlt.
ha azt az utasítást kaptuk lázadtunk.
parancsra tört ki a forradalom.
megmondták melyik zászlókat égessük el.
megmondták melyik házakat raboljuk ki.
megmondták melyik nőket erőszakoljuk meg.

ha arra kértek színházba jártunk.
parancsra kóstolgattuk a borokat.
amikor azt mondták a komolyzenéről vitakoztunk.
kortárs írók művei felett polemizáltunk.

folyamatosan gyilkoltunk.
mindig másokért.

a hullahegyek fölött áldozatokká váltunk.

elbúcsúztunk

elbúcsúztunk.
köd ereszkedett a városra.
az utcák üresek voltak.
egyedül siettél keresztül a tompa neonfényben.
cipőd hangosan kopogott a korzó kövezetén.
a visszhang kigömbölyítette a magányodat.
összebb húztad magadon a kabátot.
egy kóbor kutya futott keresztül az úttesten.
egy pillanatra megdermedtél.
a kulcsosomót remegő kézzel húztad ki a zsebedből.
hangosan csengett a fém amint megpróbáltad a zárba illeszteni.
sírás fojtogatott.
az egyik lakásban villany gyúlt.
az épület úgy nézett rád mint egy egyszemű óriás.
kinyitottad az ajtót.
a liftben lévő tükör előtt megigazítottad a sminked.
a lakásba érve átölelted az ágyadon lévő plüsskutyát.
elszívtál egy cigit.
megittad a maradék bort.

Ébren

mozdulatlanul aludtál.
a nyugalom betöltötte a szobát.
a félhomályos szobában
félve lestem arcod apró rezdüléseit.
már reggel óta bocsánatot szerettem volna kérni.
egész nap nem találtam a szavakat.
most is csak a sarkok kapták fel a fejüket.
a szekrények tisztelettudóan meghajoltak előttem.
az íróasztalod megígérte megtartja a titkot.
a falon lévő festmény bátorítóan rám kacsintott.

hozzád értem.
bőröd megremegett.
megigazítottam rajtad a pokrócot.
a kulcsosomó rosszállóan megcsörrent.
nem akartam visszanézni
de a sarkok egy pillanatra sorban magukra vonták a tekintetemet.
gyorsan kiléptem.
sálamat a nyakam köré tekertem.
öt percig futottam.
csak ezután hívtam taxit.

Összerakni

a szanaszét szórt részekből próbáltuk újjáépíteni
a széttört elemeket szeretttük volna egymáshoz illeszteni
a darabokat összeforrasztani
visszaragasztani a letört sarkokat
de már arra sem voltunk képesek
hogy egymás szemébe nézzünk
ugyanazokat a kiüresedett
mondatokat ismételtgettük
már egyikünk sem hitt a szavakban
súlytalanul röpködtek a falak között
a sóhajok még egy ideig jelentettek valamit
mára azok is eltűntek
a szürke ködben
amely a szobánkba költözött

a tengerpartra gondoltam
a nyárra amikor először megláttalak a mólón

a test még vágyik
időnként vérre
legtöbbször egy másik testre
egy gondolatokba burkolózó formába
amely majd lámpást gyújt
és teát főz
a hideg estéken

„Egy tetemöm vagyok”

Test - szabadság - szerelem Esterházy Péternél

„A TESTEM – már a kifejezés önmagában is pontatlan, de legalábbis félrevezető, mintha volna egy »én«, akié ez a »test«.
Olyan ez, mint amikor az irodalmárok tartalomról és formáról beszélnek.”

I.

Esterházy Péter a posztmodern hazai úttörője, aki folyamatosan átírta a hagyományos epikai elvárásokat. A prózafordulatban betöltött szerepét nem kell kiemelni: a szerző nevével egy egész írásmódváltást szokás meghatározni. A hetvenes évek közepe, a *Termelési regény* 1977-es megjelenése óta alaposan felforgatta, amit addig a magyar próza és főleg annak recepciója a valóság és fikció, szerző és szöveg viszonyáról gondolt. Ám szövegeivel folyamatosan a magyar irodalom testképét is megváltoztatta.

Jelen tanulmány azt igyekszik bizonyítani, hogy Esterházy szövegeinek testképzetei nem csupán egy új esztétikai horizontot nyitottak meg, hanem a különböző test-reprezentációk két igen fontos tematikája, a szabadság és szerelem esetében is átértelmezték a magyar irodalmi hagyományt. Méghozzá úgy, hogy miközben ez a változtatás akár a szerelmes testre vonatkozott (*Termelési regény*, *Kis magyar pornográfia*, *Daisy*, *Tizenhét hattyúk*, *Egy nő*), akár egy létállapot metaforájának volt tekinthető (*A szív segédigéi*, *Harmonia Caelestis*, *Javított kiadás*, *A bűnös*), mindkét esetben a szabadság lehetőségeit vizsgálja.

Természetesen az Esterházy-életműben a boldogságot reprezentáló test-képre ugyanúgy találhatunk számos példát, mint ahogyan arra, hogy a test romlásában az emberi élet végességét lássuk. Ez a tanulmány azonban a történelemábrázoló testleírás két lehetőségével foglalkozik; az első rész a szabadság – szerelem magyar irodalomban betöltött éthoszának a lebontására, a második pedig a rendszerváltás után a kommunizmussal való szembenézésre fókuszál.

II.

A szabadság – szerelem összekapcsolása a hetvenes–nyolcvanas években több okból is kínálta magát a fiatal Esterháznak. A magyar irodalom Petőfi óta elhíresült paradigmája kialakulásakor maga is a Kölcsey-féle meghatározásnak tett engedménynek tűnt: „De a magyar karakteri szentimentalizmus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta: európai szomszédainktól nemrég kölcsönöztük azt, s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz.” (Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*, 1826, ÖM 1960. I: 513.)

Ráadásul a szabadság a magyar hagyományban elsősorban politikai s nem filozófiai probléma: nem az egyén helyzetére vonatkozik a világban, hanem a nemzet közösségére a hazában.

Míg a romantika a szabadság és a szerelem egymás mellé rendelésétől a személyiség szinte vallásos kiteljesedését reméli, Esterházy első munkái megtagadják, illetve a romantikával éppen ellentétes módon fogalmazzák meg e két princípium metszéspontját. A szabadság hiányát azonban nem pusztán a szerelem hiányával állítják párhuzamba.

Esterházy bizonyos műveiből az olvasható ki, amennyiben a szabadsághiány egyszerre mindennapi tapasztalat és filozófiai probléma, akkor a szabadság – szerelem toposz együttese válik tarthatatlanná, s a veszedelmes politikai viszonyok és a nevetséges szerelmek korszaka jön el.

A szabadság hiányának cenzurális kimondhatatlansága összekapcsolódott a szerelem ontológiai kimondhatatlanságával. Esterházy iróniája arra mutat rá, hogy éppen a szabadság – szerelem paradigma miatt a kettő közös kimondhatósága és kimondhatatlansága feltételezi egymást: „Ha a szerelemről akarunk írni, a nyelv zürzavarával szembesülünk, az örülés területével, ahol a nyelv egyszerre túl sok és túl kevés; egyszerre terjengős (az én korlátlan kiterjeszkedése az érzelmi alámerülés révén) és szegényes (a sémák miatt, amelyekre a szerelem ráfanyalodik és amelyek ellaposítják az írást.)” (Roland Barthes: *Beszédtrödékek a szerelemről*. Fordította Albert Sándor. Budapest, Atlantisz, 1997. 123.)

Barthes gondolatát folytatva, ha a szabadságról akarunk írni, akkor a hetvenes–nyolcvanas években azzal kell szembesülni, hogy Wittgenstein nyelvfilozófiai kérdése politikaivá is válhat: „*Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.*” Ám ez a kettős, nyelvi-politikai gát nem elhallgatást, hanem egy újfajta megszólalást eredményez.

Hasonló ez a regénypoétikai szinten megnyilvánuló folyamat a szabadsághiányos szerelem testi vonatkozásának megjelenéséhez. A magyar iro-

dalomra jellemző szemérem miatt az erotika miatt mindig is háttérbe szorult. Ám a szabadság hiánya nem a szerelem hiányával, hanem deformálódásával jár együtt – mily szép idióma ez ebben az esetben –, így az erotika felszámolódik, s a nemiség pótcselekvés lesz. S ez a pótcselekvés ugyanúgy ellentétes az erotikával, mint a prűdéria.

A *Termelési regényt*, a *Kis Magyar Pornográfiát*, a *Daisy*t nézve erre a szabadsághiányos szerelem- és testképre látunk példát:

„– Ah, elvtársnő, oly kegyetlen! Miért utasítja vissza érzéki, bővérű szerelmemet? Nem látva látja-e, szívem, vajon dagadó vesszőmet toporzékolni a nadrág prűd rabságában? Nem inkább nagysád öle is készségesen harmatos?

– Látni látom a parttalan, hatalmas botozatot, mely nyilván kész a vadállati ugrásra, ám ön oly csúf!

– Istenkém no, hisz nekünk, férfiaknak szabad egy kissé csúnyáknak lennünk!

– Igen, igen, de ön, barátom, felettébb visszaél e szabadsággal.” (*Kis magyar pornográfia*. Magvető, 1984. 106.)

Az anekdota tragikumot feloldó, sőt happy endet feltételező műfaja éppen arra szolgál, hogy a szabadság és a szerelem együttes hiányát elleplezze. A *Termelési regény* alábbi részletében pedig az vonja vissza a személyiség lehetőségét, hogy a felsorolt erotikus jellegű kívánságoknak nemcsak a beteljesülését, de magát a vágyat is egy szexuson kívüli aspektus, a társadalmi szerepnek való megfelelés kényszere szüli: a hatalom alapjaiban változtatja meg a szexualitáshoz való viszonyt. A *ha én főnök lennék* monológja *A király mulat* irodalmi toposzát idézi fel, de itt a szereppel teljesen azonosuló személyiség szabadsághiánya áll a középpontban. Míg a romantika korában a király az erkölcs fölött állva bármit megtehet, s akkor is szabad, ha szabadsága morálisan kérdéses, Esterházy *Termelési regényében* a főnöknek nincs választási lehetősége: azért főnök, hogy az elvárt normának eleget tegyen. Pozíciója csak hatalmat adhat, de saját erkölcsöt nem.

„Ej, ha én főnök lennék, ruhakivágásokba rejteném magam, a gombok nem fityeghetnének, a nők gombjai sem fityeghetnének, de szabadon ki lehetnének gombolva, mindazonáltal a szabadságot nem tipranám sem lábbal, sem szavakkal: a deszkamellűek – meghatározásuk szép földadat – állig begombolkozhatnának, szépségemet legyűrném, és ha egy elvtársnő azt állítaná, hogy egy elvtárs vagy elvtársnő a kezeit lefogta, és ellenkezésére neki azt mondta: »ennek meg kell lenni, mint a meghalásnak«, e körülménytől, még ha én mondtam is, nem hatódom meg, ebből sem erőszak, sem fenyegetés meg nem állapítható, ebből félelem nem gerjeszthető, a bordélyház is üzlethelyiség, öt ember nem gyülekezet, három ember nem

csoport, két gyújtogatás nem »több« gyújtogatás, egy tanú nem tanú, apa-ságomat elismerném, malackodnék, feleségem lánykorában tett tiltakozá-sát a népszokásra való tekintettel színlegesnek vélném, hátulról átkarol-nám a derekát, és a helyszínen várakozó homokfutóra dobva elhajtánék.” (*Termelési regény*. Magvető, 1979. 49.)

A *Ki szavatul*-ban a hatalom okozta identitásvesztés a nemi identitás kiismerhetetlenségéig jut el. A nemi szerepek összekeverése miatt nemcsak a választás szabadsága válik értelmezhetetlenné, de a testnek a nemi sze-repeket identifikáló szerepe is eltűnik. Sőt, ha a szerelem tárgya váltogatja identitásait, akkor a másik kiismerhetetlensége az *én* nemi azonosságát is lebontja, lehetetlenné téve az identifikáció szabadságát: „Daisy meghajol, siet el az asztalkák közt, bocs, édes, mondja, és hátranyúlva belemarkol az üstökömbe, a kurfürst figyelmesen rámemeli éles, okos tekintetét; magas, elegáns nő jelenik meg, nem fiatal, de roppant vonzó, nyugodtan hajolgat a nyúlós fények közt, földigérő szoknyája oldalt hosszan fölsliccelt, finom, vékony combjai sápadtan villannak a nyiladékbán, gyönyörűséges, lehe-lem ónkupámba, jóuram, szól vállá felett vissza a kurfürst, szemed megté-vest, álnok szolgád, a hölgy: úr; ó, mondom kuncogva, nem tesz hát sem-mit, gyapjúkalap, arra gondolok, hogy ez csak szófordulat, én csak azt ál-lítom: gyönyörűséges, a hosszú combjai, mozdulatainak puhasága, erőtel-jes puhasága, rekedtes hangja, melyet oly szakértelemmel búgat, rendben, drágáim, tudomásul vettem, hogy itt vagytok, hogy a szemközi templom helyett ismét idekódorogtatok, ő a tulaj, mondja a kurfürst, Gaby a neve, civilben is nőruhában jár, hódolattal köszöntöm a jelen fényességeket, a kurfürst hátról emel kezét, ó, dehogy, édes úr, nem rád gondoltam, te vérszopó, a szóra az asszony görcsben összeráng, kezét, ez idegen tárgyat a lába közé csapja, morzsolja magát, oké, drágáim, most tartunk egy picin-ke szünetet.” (*Daisy*, in *Ki szavatul* a lady biztonságáért. Magvető, 1982. 9.)

A fenti példákban a test mint a szexualitás hordozója és tárgya a sze-replők személyiséglehetőségeinek metaforikus ábrázolásaként értelmezhe-tő, ugyanakkor ezek a részek úgy sűrítik a szöveg egészét, ahogyan jó eset-ben a szexualitás sűríti a szerelmet, illetve, mint láthatjuk, a szerelem hiá-nya annak permutációit. S kiindulópontunk alapján a szerelemhez való vi-szony a szabadság lehetőségeit mutatja.

III.

Az eddig vizsgált helyzetekben a szabadsághiány a szerelemben meg-jelenő testképzeteket reprezentálja, a második rész választott szöveghe-lye két reprezentáns műben található, mint a 2000-ben megjelent, összeg-ző érvényűnek szánt *Harmonia Caelestis*, illetve a 2002-ben ezt az opus

magnumot több szempontból árnyalni kénytelen *Javított kiadás*. Míg az elsőben a test kavalkádszerű sokfélesége, a másodikban értelemszerűen a test romlása figyelhető meg.

A *Harmonia Caelestis*ben a test az élet végtelen lehetőségeit hordozza. A tökéletes prímkszámban a szövegtest arányait hordozó 371 rész maga is olyan testet alkot, amely csakis önmagára hasonlít, ahogyan a prímkszám is csak eggyel és önmagával osztható. S minden test még az ismétlésekben is egyedinek számít. A rengeteg édesapám rengeteg testben nyilvánul meg, azaz ahány édesapám, annyi élet, és így annyi test. Édesapám hol egészséges, hol beteg, eszik, túrázik, focizik, szexuális életet él, meghal. Mert a halál is a testtel függ össze: „De az igaz, hogy a testet nagy becsben tartotta, a magáét is, a másokét is. Nem osztotta föl az embert testre és lélekre. A testet az emberségünk megtestesülésének vagy még inkább címerének tekintette. Vagy cégérének. A cég táblájának. Vajon nem a testünk-e az, mellyel időnk javát töltjük? Vele beszélünk nap nap után. És miről? Nem másról, mint a halálról. Mert mi más volna a test története, mint a züllés története, a romlásé, a rombolásé? Mi más volna ez az út, mint a lefelé? Lefelé a halálba, így gondolta édesapám. Nem az ész, a gondolat, nem is a lélek, csakis a test emlékeztet minket a halálra. Az elmúlásra, hisz ő az, ki látványosan múlik, el.” (*Harmonia Caelestis*. Magvető, 2000. 322.)

A test története tehát a züllés, a romlás, a rombolás története, amelyet a lélek erőssége és megtörhetetlensége ellensúlyoz. S egy másik halál-leírás a regényen kívüli szövegtest problémáját vetíti előre: „Amikor a hóhér kirúgta a lába alól a számolyt, még várta a csodát. Aztán teste a kötélen kicsavarodott, szemei kiugrottak üregükből, mintha hirtelen valami félelmeteset, valami iszonytatót vettek volna észre. Uraim! Két lépésre álltam tőle, mesélte még aznap este a tiszt lovardában a borzasbajszú ulánus tiszt. Amikor a nyakára tették a kötelet, olyan nyugodtan nézett a hóhér kezére, mintha csak bársony nyakkendőt tartott volna. Tiszt becsületszavamra mondom, uraim. Két feltételezés is lehetséges. Édesapám vagy bátran, méltósággal halt meg, s sorsa biztos tudatában tartotta magasan fejét, vagy az egész jól kigondolt bábjáték volt, melynek szálai egy büszke anya kezében futottak össze.” (HC28.)

Az Esterházy-regénynek a „Mily dicső a hazáért halni” (*Slatko je i slavno za otadžbinu umreti*) című Danilo Kiš-novellára tett utalása két irányba is kiemeli a szöveget a mű határai közül. Egyrészt megidézi a világirodalom intertextuális korpuszát, másrészt a *Bevezetés a szépirodalomba* is auto- és pretextuális allúzió lesz. A *Harmonia Caelestis*ben úgy tágulnak a szövegtelmezhetőség kompetenciájának a határai, ahogyan a test lehetőségei sokszorozódnak meg. És nem hagyható figyelmen kívül, hogy

a Danilo Kiš-szövegnek a saját halálát önazonossága részévé tévő főhőse egy Esterházy-sarj. Így a testek nem pusztán szövegek hálója miatt, hanem a családfe okán is kapcsolatban vannak egymással.

Az intertextuális utalás kezdete egy meg nem festett barokk festmény allúziója lehetne: „az ifjú Esterházy a földön térdelt, s kezeit szorosan összekulcsolva imádkozott. Fejét mélyen lehajtotta, szőke haja előrehullott, s látni engedte hosszú, vékony nyakát s a gallértalan lenvászon ing alól kiugró csigolyáit. Az örök megálltak egy pillanatra – egy gróf beszélgetett Istennel, s ezt elégséges indoknak találták ahhoz, hogy elfeledkezzenek a spanyol rituálé szigorú előírásairól.” (*Bevezetés a szépirodalomba*. Magvető, 1986. 645.)

A *Harmonia Caelestis*ben a 371 édesapám szerteágazó történetei a barokk világkép testhez való viszonyát mutatják. Esterházy és a barokk viszonyáról sokan és sokat írtak, a szerző írásmódját korán barokkosnak kezdik tartani. S erre ő maga is tudatosan rájátszik: a *Termelési regény*ben „a kulacsban friss víz lesz, a lódingban a puskapor száraz, és minden fényeskedni fog” (*Termelési regény*, 10.). A *Tizenhét hattyúk* születését a Pázmány-olvasás segíti: „A szerkezet tiszta, ahol nem, az javítható, majd még kicsit beleolvasok Pázmányba és környékére (P±E) inkább csak a biztonság kedvéért.” (*A kitömött hattyú*. Magvető, 1988. 133.) Esterházynál a barokk nemcsak nyelv, hanem a világkép is. Esterházy könyve esetében a számtalan édesapám megannyi teste a tér és az idő szerteágazó képzetét is felmutatja. A test lehetőségei túlzóak, az idő végtelen, s az ellentétek megfelelő magasságból harmóniává hangzanak össze.

Amikor pedig a *Harmonia Caelestis* után két évvel összedőlt a legvidámabb barokk, a *Javított kiadás* már a test lehetőségeinek hiányát, a létezés szűkösségét mutatja. A *Javított kiadás* nemcsak azt fordította a visszájára, amit az Esterházy-féle próza a referencialitásról és a személyességről gondolt, de a testről alkotott képzetet is. A szöveg jelentősen módosít Esterházy megszokott nyelvhasználatán; pirossal szedve jelöli a vendégzsövegeket, legyen szó akár az állambiztonsági irattár dossziéjából átemelt dokumentum értékű mondatokról, akár irodalmi utalásról, mint Kemény István verse, akár a *Harmonia Caelestis* autotextuális idézeteiről. S ahogyan ez a gesztus a valósághoz való megváltozott viszonyt jelzi, úgy a *Harmonia Caelestis* barokk testképzete is átalakul. Míg ott elfogadható, hogy a „barokk pedig éppen az elmúlás, a változékonyság, az idő megfoghatatlanságának és a pillanat elillanásának érzékeltetésére előszeretettel nyúlt a fiatalság és az öregség témájához” (Vigh Éva: Fiziognomikus metaforák az olasz barokk költészetében, <http://www.c3.hu/~prophil/profi071/vigh.html>), addig a *Harmonia Caelestis* második részéhez képest is

erősen átalakul Édesapám teste. Esendő lesz, s nem a lehetőségek nagy számát hordozza, hanem a kiszolgáltatottság két állapotát, az öregséget és olykor paradox módon a csecsemőkort: „Ezután elvillamosoztam T.-hez, aki betegségekor, annak idején kezelte apámat. [...] Lényegében egy alkoholista gyógyításának a történetét mesélte el. Antetilt (vagy antetyl?) kapott apám, amire nem szabad inni, mert rosszulletet okoz, »és azt apád be is tartotta, látszott, egy úriember, aki tartja a szavát«. De a gyors elvonástól rosszul lett. Anyád telefonált, hogy baj van. Azonnal taxiba vágtam magam... Mátyás dideregve takarókba bugyolálva feküdt az ágyán összegömbölyödve, térdét a mellkasához húzva, magzattartásban. Magzattartásban.” (*Javított kiadás*. Magvető, 2002. 267.)

De nemcsak a *Javított kiadás* (anti)hősének, hanem a könyv szerzőjének döbbenete, a téma elhárítására tett kísérlete is a test által nyilvánul meg: „1. Elolvasván elvörösödtem és megszedültem. Nem tudtam, hogy így működik a test. Csanádi fn. titkos megbizottat 1957 márciusában a BM (stb.) szervezte be ügynökké – kompromittáló adatok felhasználásával. Micsoda, mi lehetett ez? 2. »Namármost lehet, hogy a testem lázadzik e könyv megírása ellen, de hiába, öregem, hiába lázadozol, ha belegebedsz is, megírom. Hidd el, hiába próbálkozol. Amúgy meg kinyalhatod a seggemet. Addig én beveszek egy Voltarent.«” (*Javított kiadás*. 33.)

Nemcsak a gyógyszer említése utal a test fájdalmára. A testleírások úgy kötik össze a két szöveget, hogy bár az apa alakja a *Harmonia Caelestis* és a *Javított kiadás* között átalakul, a test fájdalma lesz az összekötő kapocs a két regénybeli apafigura között: „Mégpedig így: van a mondat, és megpróbálni emlékezni arra, amiből a mondat született. Tehát mintha apámról olvasnék családi emlékezést, nem pedig egy regényt. Mutatok egy példát. »Azt, hogy édesapámat szörnyen megverték, pofozták, mint a gyereket, ütötték, mint a lovat, első dühükben leverték a veséjét, majd módszeresen végig az egész testét, de főleg a talpát, csak később tudtam meg.« (685. o.) Nem volt konkrét tudomásom, hogy megverték volna 56-ban, csak annyi (rémlik), hogy november 4-e után két-három napra eltűnt, illetve erről egyszer sikerült kihúzni belőle valamit, hogy ti. gumibottal verték a lábszárát (a visszereket). Ezeket a szinteket összemérni.” (*Javított kiadás*, 33.)

S a *Javított kiadás* ars poeticának tűnő sorai egy új test-képzetnek tudhatóak be: „Jutott eszembe: mostantól ezt is rövidítve fogom írni, miként azt, hogy késő, jelzendő, hogy ez valamiféle automatizmus, ez csak úgy jön kontrollálhatatlanul, így dolgozik a test, konkrétan az agy, vagyis magamat nem mint tudatos embert akarom mutatni, hanem mint élőlényt, mint beszélő állatot.” (*Javított kiadás*, 94.)

És a feltámadás lehetőségénél, a bűn utáni felemelkedésnél is a test jelenik meg: „Virágvasárnap Rómában, pápai mise. A bíborosok színes vonulása, a sok ezer hívő, a férfi kórus tiszta, szárnyaló hangja, a bazilika lenyűgöző homlokzata, hatalomnak, tudásnak, hagyománynak a letaglózó ereje, s középen az a ferde, beteg, kicsi test, a pápáé, amely egyszerre erősíti és egyensúlyozza ezt a nagy színházat.” (*Javított kiadás*, 174.)

A pápa teste a *Javított kiadás*ban központi helyen áll. Egyszerre hordozza a romlatlan apaképet – ne felejtjük, a pápa egyidős a papával! –, ugyanakkor ugyanennyire fontossá válik, hogy a *Harmonia Caelestis* apaképének lerombolása és megváltozása után az isteni megbocsátást kapcsolja hozzá az emberi áruláshoz, kisszerűséghez és nyomorúsághoz. De ezt nem elsősorban a teológia szintjén teszi: a leírás alapján a pápa nem annyira a katolikus világ első méltósága, hanem az Isten által teremtett – és Pilinszkyvel szólva az Isten által elszenvedett – világ egyik fájó teste. S az egyházfő és a betegségnek, öregségnek kiszolgáltatott embert hitelesen az emberi test, a corpus humani jeleníti meg.

IV.

A test-lélek bináris oppozíciójában a testhez az ösztönök, a fiziológia reakciói tartoznak. Ám a test reakciói a szöveg értelmezéseit is kijelölő összetett viszonyrendszerré állnak össze. A test reagál, emlékezik, a világban elfoglalt helyzete egyben értelmez is. A test reakciói azonban nem teremthetik meg a világból történő felülemelkedés lehetőségét. Ez a felülemelkedés az európai gondolkodásban hagyományosan csak a léleknek vagy a szellemnek adatott meg.

A bibliai felfogás a Lélekkel szemben szorította háttérbe a testet. Jól mutatják ezt az alábbi idézetek: „Intelek titeket: a Lélek szerint éljete, és a test kívánságát ne teljesítsétek”; vagy „Mert a test kívánsága a Lélek ellen tör, a Léleké pedig a test ellen, ezek viaskodnak egymással, hogy ne azt tegyétek, amit szeretnétek”. (Levél a Galatabelieknek V. 16–21). A testet úgy tekintették, mint amely nyilvánvalóan az élet visszautasítandó szintjén nyilvánul meg, hiszen lehetetlenné teszi a reflexiót. A descartes-i „gondlokodom, tehát vagyok” pedig az értelemmel, a rációval szemben sugallta a test másodlagosságát. S amikor a huszadik század mind a biblikus világkép kizárólagosságát, mind a felvilágosodás józan észbe vetett illúzióját megkérdőjelezte, a szűkös léthelyzetek, az egydimenziós világ lehetőségei úgy vonták vissza a gondviselés reményét és a racionalitás átláthatóságát, hogy az ember kiválasztottságába és az tiszta észbe vetett hit megrendülése egyben felértékelte a lét testi vetületét. Érvénytelenítette így

azt az illúziót, hogy az ember fölé emelkedhet annak a világnak, amelyben élnie kell: ha sem hinni, sem elgondolni nem lehet, akkor a testi tapasztalat leírása a létezésről szóló híradás adekvát módja lesz. Ha a nyelv a lét háza, a test kívül lakik a házon.

Hegellel szólva a regény az egydimenziós világ művészete: s ha az egydimenziós világnak nem a szellem, nem a lélek, hanem a test az adekvát entitása, akkor a testleírás a regény műfajában nyelvvé válik.

Ám a test tapasztalatait értelmezi az irodalom, s így a könyvekben tárgyalt test átszellemül. De nem hordoz valamilyen lelket vagy a szellemet, mert nem áll kívül rajtuk, hanem azonos lesz velük. Párhuzamosan azzal, ahogyan a nyelv nem ábrázolja a valóságot, hanem megteremti azt.

A szerb Tőzsér

Az identitás karneválja Tőzsér Árpád Szomak című költeményében¹

„Én magamat réges-régen, mióta csak öntudatosan nézem az életemet és érzéseimet, szlávnak érzem. A famíliám régi nemes család, de hiába büszkélkedik ősi kúriánk felett a magyar címer, tudom, hogy az apám családjában sok szláv vérkeveredés történt, ami engem poetává és szerencsétlenné tett. [...] Hét nyelven beszélek és írok ugyan, de szerbül – sajnos – egy szót sem tudok.”
(Kosztolányi Dezső Veljko Petrovićnak írott, 1909. július 15-i leveléből²)

A kultúrák hentespultján

Jelentős különbségek és persze hasonlóságok fedezhetőek fel az „anyországi” és a „határon túli” magyar irodalom önreprezentációs munkáiban, s ezek a különbségek sokszor elválaszthatatlanok a kor társadalompolitikai, illetve történelmi változásaitól. Ez maga után vonja azt is, hogy a rendszerváltások utáni kulturális identitások nem teljesen azonosak a diktatúrában kialakultakkal. A magyar irodalom többközpontúsága nem pusztán az amerikai, illetve a nyugat-európai posztmodern irodalmak mintájára szerveződött, hanem már korábban, a posztmodern előtti időszakban is megmutatkozott, igaz, akkor még – és sok esetben még ma is – reflektálatlanul. Ezt a többközpontúságot a kommunista diktatúrák idején a „határon túli” magyar irodalmak hol politikai kényszerként élték meg, a regionális sajátosság túlértékelésével (elfedvén az egyetemes magyar irodalomhoz való kötődés szerepét), hol pedig a diktatúrával szembeni túlélő stratégiaként.

¹ A tanulmány a Tőzsér Árpád 80. születésnapjára rendezett pozsonyi konferencián elhangzott előadás kidolgozott változata.

² Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Osiris, Budapest, 1996, 186.

Az egyik alapvető különbség a határon túli és inneni magyar kultúra között abban nyilvánul meg, hogy a kisebbségi magyar kultúra nem pusztán Budapesthez, hanem a többségi nemzet szellemi középpontjaihoz is kötődhet. Ez akkor is fontos tényező, ha a kisebbségi kultúra a nemzeti bezárkózás stratégiáját választja a többségi nemzettel szemben, ugyanis ez is a hatás-ellenhatás dimenziójában nyilvánul meg, vagyis akarva-akaratlanul szembesülnie kell a tőle más nyelvű kultúra létével, hatásaival. Szerencsés esetben ez a másik iránti érdeklődés formájában is megnyilvánulhat, mint pl. a vajdasági *Híd* és *Új Symposion*, az erdélyi *Korunk*, vagy a felvidéki *Irodalmi Szemle*, illetve később a *Kalligram* esetében.

A kultúrák metszéspontján való létezés kentauri tapasztalatát a vajdasági szerzők a déli szláv nemzetek „olvasztótégelyében”, a jugoszlávság kontextusában élték meg. Az *Új Symposion* szerzői és szerkesztői csapata volt igazán képes esztétikailag releváns formát biztosítani ennek az összetett tapasztalatnak. Természetesen, a jugoszlávság ellentmondásaival csak ritkán foglalkoztak explicit módon, hiszen a hivatalos kultúrpolitika tiltotta, hogy a szent „néphadsereget” és a vezér Tito személyét bárki is megkérdőjelezze, illetve, hogy előássa a partizán néphadsereg által elkövetett bűncselekményeket (a nemzeti traumákkal való foglalkozásért a „nacionalista”, a „soviniszta” megbélyegzés járt). Ám a hatalom nem tiltotta a művészetben a kísérletezést, a többszörös identitással való játékot, a neoavantgárd kutatásokat stb. Ez pedig azért jelentős, mert a rendszerváltás utáni, a posztmodern feldolgozó magyar irodalom sokoldalú megközelítése elképzelhetetlen a neoavantgárd ismerete nélkül (gondoljunk csak bele, hogy pl. Esterházy, Nádas, Garaczi, Kukorelly milyen mértékben él a neoavantgárd eszközökkel, ahogyan a lírában Petri³, Tandori és mások – ám a rendszerváltás utáni recepció rendszerint kihagyja ennek a feldolgozását. A magyar neoavantgárd eredményeit csak az utóbbi időkben jelentkezett költő- és kritikusgenerációk veszik igazán komolyan⁴).

Vidéki Euphorbosz

Tőzsér Árpád azon szlovákiai magyar szerzők közé tartozott, akik több szálon kötődtek az újvidéki *Új Symposion*hoz. Tőzsér a Nyolcak csoportjával jelentkezett, s Cselényi László, Dobos László mellett ő is a ma-

³ Petri több nyilatkozatában elhárította magától az avantgárd, illetve a neoavantgárd hagyományt. Ez azonban nem vonja kétségbe, hogy bőven élt azok eszköztárával.

⁴ Vö. Balázs Imre József, Benedek Miklós, Cseh Zoltán, Kabai Lóránt, Krusovszky Dénes, Lanczkor Gábor, Németh Zoltán, Nemes Z. Márió, Tóth Kinga és mások szépirodalmi és értekező munkáival.

gába gubózó kisebbségi identitás provincializmusával kívánt leszámolni. Ugyanakkor ez nem a regionális identitás rovására történt, többek között erre reflektál Tózsér a 2006-os *Légyyökerek* című kötetében megjelent *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című költeménye (mely több szempontból is párhuzamba állítható Tolnai Ottó *Levél arról hogyan tanítani a vajdasági irodalmat velencében*⁵ című versével):

„Egyébként állítólag: annak idején a szóbanforgó veszettül virágzó szlovákiai magyar irodalmat éppen te meg én támadtuk nem kevésbé veszett módon. S nem állítólag, hanem valóban: egy egész évtizedig küzdöttünk tolárd költők, írók és félig sem művelt drámaszerzők ellen [...] De mint ahogy a politikai pártok s az ellenzékük: ma az egykori világirodalmi hevéletünk s a néhai szlovákiai magyar irodalom csak együtt adják ki az emlékeink parlamentjét. [...]”⁶

Az idézett részletből kiviláglik, hogy Tózsér és az episztolában megszólított költő, Cselényi László számára az identitás konstrukció, ahogyan a visszaemlékezésre épülő önmeghatározás is. A kisebbségi identitás idegenszerűsége Tózsér számára már a korai, a 72-es *Érintések* kötetében is felmerült. Akárcsak Kertész Imre *Sorstalanság*ában Köves Gyuri, Tózsér lírai alanya is másoktól kapja meg a származási-politikai „marhabélyeget”, azt, hogy identitása mások számára felidézi a nemzethalál paranoiáját. A „sorstalanság” *pikantériája* ebben az esetben az, hogy Tózsér felidézésében a kommunizmus idején az anyaországi magyar veti meg a határon túli magyart:

*„Tizenöt éves voltam, és addig
Nekem még senki sem mondta, hogy »maga«.
Pirultam, izzadni kezdtem,
szűk lett az ingem nyaka.
»Maguk eszik meg Magyarországot!«
Mondta. Egy kaszárnya előtt
álltunk. Én vakációra
igyekeztem, de a határon
egy buzgó katona majdnem lelőtt.”⁷*

⁵ In Tolnai Ottó: *Versék könyve*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992, 102–107.

⁶ In Tózsér Árpád: *Erről az Euphorboszról beszélnek. Összegyűjtött versek 1963–2012*. Kalligram, 2015, 242.

⁷ In Tózsér: *Euphorbosz* i. m. 20.

Ugyanakkor ez nem kizárólagosan a kommunizmus felelőssége. A Horthy-hadsereg által visszacsatolt területeken a Horthy-adminisztráció megkülönböztette az anyaországi magyart a határon túlitól, a politikai identitásra helyezve hangsúlyt a nemzetivel szemben. Erre mutat rá Felvidék kapcsán többek között Márai Sándor: „A gyarmatosok büntetőexpedíciójának csatakiáltásával vonult be az új, trianoni szellemben nevelt magyar hivatalnoki és katonatiszti társadalom a hazatért területekre. Természetesen voltak kivételek, de mindig csak az átlag és az egész számít. Ez az átlag szellemében, modorában, erkölcsében, szemléletében és műveltségében nemcsak selejtes volt, hanem mindenekfölött ellenséges: hangosan gyanakodott, és ezt a gyanakvást hivatalos, katonai ténykedés közben is kimutatta, hogy az a magyarság, amely megismerte az utódállamokban a demokráciát, megbízhatatlan az úri, a »keresztény, nemzeti« Magyarország szempontjából.”⁸

Az *Új Symposion*mal indult, vajdasági Végel László hasonló problémáról számol be a vajdasági kontextusban a *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* (Noran, Budapest, 2013) című „városregényében”. Mindebből kiviláglik, hogy a nemzeti identitás nem független a politikai csatától, ez különösen érvényes a határon túli magyarság esetében (a rendszerváltás pedig nem szüntette meg a megkülönböztetést, hanem új formában használta fel a határon túli magyarsággal kapcsolatos belpolitikai beszédmódokat). Végel abból a szempontból is fontos, hogy a kisebbségi identitást „kentaúr”-tapasztalatként határozza meg, a jelentések, a kultúra és az identitás megkettőződése értelmében: „Nomádja vagy az anyanyelvednek, ezértlettél kényszerűségből független [...], két kultúrád van, mindkettőt magadénak vallod, s nyelvedet mindkettőbe magaddal viszed. [...] A te küzdelmed az anyanyelveddel nem más, mint küzdelem saját világodért, egy nagy vákuum közepében. Szellemed centrum nélküli, avagy többcentrumú, ezért nemcsak mást mondasz, hanem másként is, mint ahogyan azt anyanyelved kultúrája előírja.”⁹

Végel tudomásul veszi azt is, hogy az „anyaországi” magyar kultúra nem érzékeli ezt az összetett világot: „Zavar az előnyöd. Ismered a szembejövők drámáját, ismered őket. Ők nem ismerik a te világod drámáját, kultúrájuk nem érzékeli kultúrád egészét. Lehorgasztott fejvel ballagsz a pesti utcákon. Vagy epigon leszel, vagy marginális. Gondterhelten emeled fel a fejed, véded marginalizmusod, mint függetlenséged egyetlen lehetséges formáját anyanyelvi kultúrádban.”¹⁰

⁸ Márai Sándor: *Hallgatni akartam*, Helikon, Budapest, 2013, 92.

⁹ Végel László: *A marginalitás dicsérete*. In Uő: *Hontalan esszék*. Jelenkor, Pécs, 2003, 72.

¹⁰ Végel: i. m. 73.

Hasonló tapasztalatról számol be Tőzsér is az egyik interjújában a *Kettős úrben* (1967) című kötetben megjelent *Vydrica 5.* című verse kapcsán: „Mikor a vers kötetben is megjelent, sokan nekem támadtak: még annyit sem tudsz, hogy a Vydrica magyarul Vödric. Akkor is tudtam, most is tudom. Csakhogy Vödric nem azonos az én Vydricámmal. Pontosan úgy, ahogyan a szlovák »stolička« vagy a francia »chaise« nem idézi fel gyerekkorom székeit (ahhoz anyanyelvem »szék« szava szükségeltetik), éppen úgy a Vödric szóra sem gyúlnak ki bennem az én Vydricaként megélt utcám gázlámpái. [...] S Pozsony talán éppen azért nem él irodalmunkban, mert azon a nyelven akarjuk beszéltetni, amely csak első szülőföldünk szájából hiteles, s nem látjuk, hogy az esztétikai hitel érdekében meg kell keresnünk magunkban azokat a szavakat, amelyeket e második szülőföldünk adott a szánkba.”¹¹

Irodalmi szempontból mindez elsősorban akkor válik relevánssá, ha hiteles esztétikai formát tud kapni. Tőzsér az ellentétek egységesítésében valósítja meg a sajátját: a nemzeti (kisebbségi) és a kozmopolita (közép-európai, európai, világirodalmi) identitás egymást kiegészítő, s nem egymást kizáró formájában.

Tőzsér első két kötetében a (kisebbségi) tájidentitás a népies szürrealizmus jegyében működik, az ekkori szabadverseiben a táj toposzai még reflektálatlanul nyilvánultak meg. A második kötetből azonban radikalizálódik a költő viszonya a tradicionális tájköltészethez: „A magyar irodalom (költészet) már rég nem táj-irodalom (-költészet). [...] Irodalmunk ezt a változó nyelv-lét-lélek-tájat próbálja az egyetemes létezéssel összerímeltetni, s a világ számára újra meg újra fölfedezni.”¹² Ebből a gondolatból nem nehéz kihallani a József Attila-i „a mindenséggel mérd magad” gondolatot, ám ezzel párhuzamosan az irodalom komparatív szemléletét is érvényre juttatja. Tőzsér monográfusa, Pécsi Györgyi szerint: „Tőzsér úgy válik modern »urbánus« költővé, hogy létfilozófiai síkon keres választ azokra a kérdésekre, melyekhez »népfiként« csak illuzórikusan közelíthetne. A megsejtett borghesi világidőben érzi, konkrét módon azt kutatja, mi az értelme, a helye a saját gömöri paraszti múltjának, a közösséghez, a hagyományhoz való tartozásnak, a kisebbségi és a közép-európai sorsnak, azaz modern formában egy jellegzetesen nem modern problémának.”¹³

¹¹ *Vita és vallomás*. Kérdez: Tóth László, in Tőzsér Árpád: *Genesis*. Madách, Pozsony, 1979, 147.

¹² Tőzsér Árpád: „*Nyelvtáj*” és irodalom. In Uő: *Genesis*. Madách, Pozsony, 1979, 94.

¹³ Pécsi Györgyi: *Quo vadis Tőzsér Árpád?* In Uő: *Olvasópróbák*. Felsőmagyarország, Miskolc, 1994, 114.

Pécsi szerint a 60-as években a közép-európai írók mellett az *Új Symposion* és a párizsi *Magyar Műhely* jelentette az alap inspiratív forrásokat az *Irodalmi Szemle* szerzői számára¹⁴ (így Tőzsérnek is, aki állandó szerzője, 1992 és 1996 között pedig szerkesztője is volt a folyóiratnak). Ehhez az inspirációs bázishoz természetesen hozzá kell adni a magyar irodalmi hagyományt is. Tőzsér *Jalousionisták* című költeményében (mely a 95-ös *Mittelszoliszizmus* című válogatáskötetben látott először napvilágot) a hatvanas évekbeli személyes irodalmi kánonját vázolja fel: „A legféltekenyebb természetesen magyar / nemzedéktársaimra voltam, például a két Ottóra: / Orbánra, Tolnaira [...]”¹⁵ Fónod Zoltán a *Jalousionistákat* „nemzedéki önarcképként” értelmezi, az „outsider” önmeghatározást pedig Tolnai Ottó „vidéki Orfeusz” költői kategóriájával hozza párhuzamba.¹⁶ Tolnai mellett Domonkos István neve, illetve a szerző kultikus *Kormányeltörésben*¹⁷ című műve is megjelenik az *Új Symposion* világához kötődően. A *Kormányeltörésben* nyelvromlással kapcsolatos problémáját Tőzsér többek között *A kódváltás pragmatikája* című versében is feldolgozza, amelyben szlovák szavak keverednek a szlenggel teli magyar mondatokba. Tőzsér valójában a második kötetétől kezdődően kísérletezik a kétnyelvű kisebbségi kultúra verses megjelenítésével.

A rontott nyelvű poétikát több osztrák költő is gyakorolta a hatvanas, hetvenes években, pl. Ernst Jandl¹⁸, illetve a nyolcvanas években a „jugoszláv” horvát költő, Ivan Slamnig is írt makaróni nyelvű verseket.¹⁹ Ugyanakkor más párhuzamok is lehetségesek Tolnai, Domonkos és Tőzsér között, így a többségi nemzet irodalmának beépítése a saját költészetükbe szempontjából (pl. Tőzsérnél a korábban *Szülőföldtől szülőföldig*, később *Ivan Meštrović Jób-szobrához* című versben olvashatunk szlovák versidézetet Milan Rúfustól). Ugyanakkor Tőzsérnél ez nem pusztán a többségi nemzethez való viszonyulásból fakad, hanem a közép-európai kontextus hangsúlyozásából is. Rendkívül fontos Tőzsér műfordítói munkássága, éppen ő fogja átültetni Zbigniew Herbert *Mitteleuropa* című költeményét

¹⁴ Vö. Pécsi Györgyi: *Tőzsér Árpád*. Kalligram, Pozsony, 1995, 64.

¹⁵ Tőzsér Árpád: *Jaousionisták*. In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 83.

¹⁶ Fónod Zoltán: *Tőzsér Árpád költészete 2.*, <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2007/2007-november/1245-fonod-zoltan-tzser-arpad-koelteszete-2>, (2015. 11. 12.)

¹⁷ Domonkosról két tanulmányt is írt Tőzsér (*Szöveg-kormányeltörésben*, illetve *Vers a kihelyezett centrumban* címmel).

¹⁸ Domonkos és Jandl közötti párhuzamokról lásd: Kulcsár-Szabó Zoltán: *Költőietlenség, versszerűtlenség, nyelvetlenség. Domonkos István: Kormányeltörésben*. Tiszatáj 2006/4., 86.

¹⁹ Ivan Slamnig makaróni-verseiről lásd Krešimir Bagić: *Živi jezici*. Naklada MD, Zagreb, 1994, 41.

magyarra²⁰ (Tözsér Mittel-ciklusa pedig egyenes ági leszármazottja, rokona Herbert Cogito úr-ciklusának). Tözsér többször nyilatkozott Közép-Európáról, a Herbertről szóló esszéjében is, melyben a következőt állítja: „Ez a versbéli »közép-európaiság« persze csak úgy kötődik egy geográfiailag meghatározható Közép-Európához, mint például a reneszánszt általában Oroszországhoz, a rokokót pedig Franciaországhoz szoktuk kapcsolni. Olyan stílusról, vagy ha úgy tetszik, »poétikáról« van itt inkább szó, amelynek egyelőre nincs neve, csak hozzávetőleges területe van.”²¹

Az esszé ezt a közép-európai poétikát Danilo Kiš metaforáival határozza meg: *ironikus pátosz* és *lírai távolságtartás*. Ez az ellentmondáson alapuló identitás nem oltja ki az ellentéteket, hanem éppen ellenkezőleg, a groteszk egységüket teszi lehetővé. Ez pedig a különféle stílusirányzatok, identitások egyszerre érvényesülését is lehetővé teszi. Kiš Koestler példáján mutatja be a par excellence közép-európai író jellegzetességeit, miszerint az magában hordozza minden identitás tagadását, megkérdőjelezését is.²²

Németh Zoltán a tözséri életművet Lator László meghatározásával a levitaló, „állhatatlan költő” értelmében fogja fel: „[...] életművében a XX. század második felének legtöbb lényeges irányzata, stílusformája, nyelvkezelési problémája kimutatható. A kortársaira és a kortárs poétikákra szüntelenül figyelő magatartást Tözsér egyrészt a »szlovákiai magyar« irodalom II. világháború utáni provincializmusa, sematizmusa ellenében alakította ki, másrészt saját költői programja szerves részeként kezelte.”²³ Kiš példáján viszont láthatjuk, hogy ez az „állhatatlanság”, a szüntelen „váltás” egyben a közép-európai poétika programját is képezi.

Tözsér a több identitású közép-európaiságot a történelmi együtt- és különhatókon túl a különféle stílusirányzatok, a nyelvi interakciók, illetve a műfordítás útján alkotja meg. Pécsi Györgyi a költő műfordításai kapcsán a következőt írja: „Erősítette ezt az expanzív magatartást a szlovák, illetve a cseh nyelv ismerete. [...] A cseh nyelv ismeretén keresztül pedig,

²⁰ Zbigniew Herbert: *Mitteleuropa*. Ford. Tözsér Árpád, in Uő: *Fortinbras gyászéneke. Válogatott versek*. Válogatta és az utószót írta Körner Gábor. Kalligram, Pozsony, 2009, 367.

²¹ Tözsér Árpád: *A nem létező tárgy tanulmányozása*. Kalligram, Pozsony, 1999, 34.

²² Vö. Danilo Kiš: *Varijacije na srednjo-evropske teme*. In Uő: *Život, literatura*. BIGZ, Beograd, 1995, 53. Talán nem véletlen az sem, hogy éppen a pozsonyi Kalligram kiadó adott ki közösen az újvidéki Forummal egy esszévalogatást Danilo Kiš életművéből. Az említett esszé magyarul: Danilo Kiš: *Változatok közép-európai témákra*. Ford. Borbély János, in Uő: *Kételemek kora*. Válogatta és az utószót írta Bányai János. Ford. Balázs Zita, Borbély János, Piszár Ágnes, Toldi Éva, Vujicsics Marietta, Vujicsics Sztoján. Kalligram–Forum, Pozsony–Újvidék, 1994

²³ Németh Zoltán: *A népi lírától a posztmodern költészetig (Tözsér Árpád poétikái)*. In Uő: *Az életmű mint irodalomtörténet*. Kalligram, Pozsony, 2011, 56.

fordításokban a világirodalmi áramlatokba kapcsolódtak.”²⁴ A már említett *Új Symposion* szerzői, s köztük Tolnai hasonló módon reagálják le a kisebbségi, a többségi és világirodalmi kultúra jelenségeit. Természetesen más következményei voltak a jugoszlávságnak és csehszlovákiai kontextusnak, ám a hasonlóságok arról a (létező – nem létező) közösségi eszményről árulkodnak, amiről Kiš írt a közép-európaisággal összefüggésben.

Tolnai Ottó „vidéki Orfeuszként” határozta meg a verses identitását a Wilhelm alteregóján keresztül, ennek nyomán Tőzsérét *vidéki Euphorboszként* jellemezhetjük. Mindkettejük esetében az „ironikus pátozzsal”, „lírai távolságtartással”, a perifériális, *outsider* perspektívából megfigyelt világ(irodalom) határozza meg a kulturális identitást. A kisebbségi, a közép-európai, az európai, a világirodalmi identitás a másik általi önmeghatározás formájában testesül meg, amelynek irodalmi eszköze a dialogicitás, az intertextualitás és a nyelvi interakció. Ez pedig az önazonosságon alapuló romantikus szubjektum hiányát is jelzi, ami problematikussá teszi az alanyi líra közvetlen, másiktól független létmódját. Reményi József Tamás ebben az összefüggésben fogja fel a költő közép-európai identitását: „Tőzsér egyedülálló költői nyelvet alkotott a hipotézisből, miszerint a kisebbségi paradoxonokból egy nagyvonalúbb, teljesebb paradoxon felé vezet az egerút. Menekülés a közép-európai kultúrkör hol szecesszióval, hol tragikus groteszkkal, hol katasztrófizmussal kifejezett *hiánygazdaságába*.”²⁵

Tőzsér legutóbbi válogatáskötete talán nem véletlenül viseli az *Erről az Euphorboszról beszélnek* költemény címét. A vers (és a kötet) címe a mitológikus alakot a mások általi meghatározottság szempontjából taglalja:

*„Panthoosz fia, Euphorbosz afféle
adalékanyag a trójai hadak keverékében.
Mindig másban van jelen,
a más tehetségével vegyülve jeles dolgokra is képes. Többnyire
Hektor pajzsa mögül lövöldöz.*

*Ő abban mester, ahogyan
mások szándékát jó előre megérzi,
s az idegen indítékokat sajátjaihoz
adagolja. Így nyilazza le Proteszilóoszt,
az első trójai partra ugró akháj, később
Patrokloszt is így sebzi meg – orvul.*

²⁴ Pécsi: Tőzsér i. m. 28.

²⁵ Reményi József Tamás: *Kijár*. In Tőzsér Árpád: *A vers ablakán kibajolva. Válogatott versek*. Palatinus, Budapest, 2010, 305.

*Hektornak aztán a sebesült görögöt
leteríteni már gyerekjáték.
Erről az Euphorboszról beszélük, hogy
a lélekvándorlás hitét is ő csempészte be
Hellászba, Ázsiából, s ő maga később
Püthagoraszban s másokban öltött újra testet.”²⁶*

A XX. századi és a kortárs költészetben gyakori ez az alakváltó magatartás, pl. Weöres, aki próteuszi költőnek vallotta magát, szerepversei különféle maszkokat, identitásokat próbáltak fel. Ezt az örökséget viszi tovább Kovács András Ferenc, illetve Csehy Zoltán, az utóbbi leginkább az antik, illetve a reneszánsz humanista tradíció, valamint az alanyi líra beszédmódjainak ironikus újrajátszásaival. Tőzsér a szerepverset az idézett Euphorbosz-költemény alapján másokban való testetöltésként határozza meg. Ez olykor szerepversként, máskor pedig paródiaként, esetleg pastiche-ként jelenik meg.²⁷ A 72-es *Érintések* kötetben még csak szórványosan, ám utána egyre fokozatosabban találkozni a hagyományt megkérdőjelező, újraíró, rekontextualizáló Tőzsér-darabokkal. H. Nagy Péter szerint ez a hagyomány újraértékeléséhez, a hagyománykezelés pragmatikai dimenzióihoz, a szülőföld fogalmának kiüresítéséhez, az ironikus olvasásmódokhoz, „a szubjektumcentrikus líraértési módok megingott helyzetének mérlegeléséhez vezet”.²⁸

Borges a könyvről szóló esszéjében ezt állítja: „Mikor egy régi könyvet olvasunk, az olyan, mintha mindazt az időt olvasnánk, ami eltelt a könyv megírása óta.”²⁹ Tőzsér költészetében az idő az egyéni és a kollektív (kulturális) emlékezet összeolvadásából, megkonstruálásából adódik. Tőzsér ugyanakkor nem pusztán a hagyományt, hanem a saját életművét is folyton korrigálja, újraalkotja. Tőzsér lírai énekei sokszor újraélik egykori énekeit, de már más formában, ahogyan Rimbaud elhíresült mondata jelzi: „Én – az mindig valaki más.”³⁰ Kérdés, hogy minek nevezzük, hogyan értelmezzük azt az időt, melynek eredetét nem ismerjük?

²⁶ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 229–230.

²⁷ Tőzsér antikvitas-szemléletéről, s így az Euphorbosz figurához való viszonyáról is bővebben lásd Csehy Zoltán: *Endümion álma, Luna ánusza. Közelítése kéréletek Tőzsér Árpád antikizáló verseihez*. In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 413–423.

²⁸ Vö. H. Nagy Péter: *Hagyománytörténet*. Ab-Árt, Pozsony, 2007, 12.

²⁹ Jorge Luis Borges: *A könyv*. Ford. Tóth Éva, in Uő: *Válogatott művei*. Válogatta és szerkesztette Scholcz László. Európa, Budapest, 2009, 70.

³⁰ Arthur Rimbaud Georges Izambard-nak írott leveléből. Ford. Somlyó György, in Uő: *Nappény és hús*. Vál. szerk., utószó, jegyzetek: Bárdos László. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1989, 302.

A „szomak” archeológiája

Halálversek, kórházversek – így állítja be a recepcióból Németh Zoltán³¹ a *Légyökerek* (2006) című kötet *Szomak* ciklusának költeményeit. Ezek a költő korábbi műveivel is kapcsolatban állnak, még hozzá azokkal a versekkel, amelyeket Pécsi Györgyi „betegségversek”-nek nevez, ami a magyar irodalomban – a Tőzsér számára is fontos – Senczi Molnártól egészen máig érvényes beszédmód.³²

A *Légyökerek* kötet zömével szerepverseket és „radikális” alanyi verseket tartalmaz. Látszólag közvetlen, azaz hagyományos alanyi költészettel is találkozni, ám azok több ízben a hagyománnyal való párbeszéd formájában artikulálódnak, vagyis a szubjektum a másik általi közvettségben nyilvánul meg. A lírai alany önazonossága így mégsem választható el a nyelvi meghatározottságtól, illetve a nyelvi kommunikáció elmentmondásaitól. Ezek a versek sokszor „versesszékké” lesznek, ahogyan azt a *Szomak*-ciklusban megjelent *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című költeményben olvashatjuk, ugyanis Cselényi László így jellemezte Tőzsér költeményeit. Ezt a „versesszé” fogalmat Tőzsér így tűzdeli meg: „[...] versesszé, klasszikus igeneidhez fűzött fanyar / utómodern kommentár, bújtatott anapesztusok sarujában lépő episztola.”³³

A kortárs magyar irodalomból Tolnai kapcsán beszélhetünk szintén „versesszéről”, „esszéversről”, amennyiben az esszét az önértelmezés, az önmeghatározás experimentális műfajának tekintjük. Pécsi Györgyi a monográfiájában Tőzsérről³⁴, Thomka Beáta pedig Tolnai Ottóról írott monográfiájában állítja azt, hogy: „Az önértelmezés meghatározó vonása Tolnai műveinek. Szinte kezdettől fogva tematizálta a versírást, elbeszélést; szövegei gyakran művének kis kalauzai, s egyben ars poeticák, nemcsak az **esszéversek** [kiemelés tőlem, O. R.], hanem elbeszélő és napszerű szövegei is.”³⁵

Tőzsér *Szomak* című költeménye alapvetően három költő életművét idézi meg: Zrínyi Miklósét, Petri Györgyét és Tolnai Ottóét. Mindhárom költő többször előfordult már Tőzsér életművében, hol versben, hol pedig értekező prózában. A *Szomak* című költemény mindjárt az elején, nyíltan

³¹ Vö. Németh i. m. 134.

³² Vö. Pécsi: Tőzsér i. m. 103–104.

³³ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 242.

³⁴ „Életműve – a kezdetek reflektálatlan vallomásaitól az összetett, kétélyektől átszótt Mittel-verseig – az önmeghatározás jegyében szerveződik.” (Pécsi: Tőzsér i. m. 11.)

³⁵ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony, 1994, 9.

jelzi a Petrihez való kötődést: „Damjanich, versben, számomra, egyetlenegyben él, / P. Gy.-ében.”³⁶ Tőzsér itt Petri *Márciusi vénék* című versére utal, mely a szerző életében megjelent utolsó kötetében, az *Amíg lehet*ben (1999) jelent meg. Mind Tőzsér, mind Petri esetében fontos a kötet-, illetve a cikluskompozíció is. Petri utolsó kötete, akárcsak Tőzsér *Szomak*-ciklusa, a *memento mori!* halálköltészet hagyományát idézi, ám mindenféle moralizálás, tanítói célzat nélkül. A *Márciusi vénék* a forradalom eszméjének meghamisítását tematizáló versek kontextusában szerepel (közvetlenül előtte áll az 1956 című darab, mely az egygel korábbi *Októberi capriccio*³⁷ hangulatát folytatja).

Tőzsér *Szomak*ja hasonló összefüggések lehetőségét villantja fel, a verset egy wittgensteini³⁸ parafrázis előzi meg (*A Hütteldorfi Kertész*), illetve egy másik kórházi élmény, csehovi átírás követi (*Újabb jelentés a 67-es kórteremből*). A *Szomak*-ciklus záróverse, *A forradalmakról és a lélekről faggatják* pedig Petrihez hasonlóan kiábrándult és ironikus hangon szól a politikai kudarcokról. Azzal a különbséggel, hogy míg Petri nem mond le az etika és a politika lehetőségéről („És ami a legfontosabb: igenis *lehet* / erkölcsösen politizálni.”³⁹), addig Tőzsér költeményében mintha éppen a forradalomból, a politikából való visszavonulás, a spirituális életvitel válna fontosabbá:

„Aki három átélt forradalomban sem
épített lelkéből hidrogén bomba-
és társadalombiztos bunkert,
az magára vessen.
Rám meg az vessen követ,
aki még mindig követ,
s az isten, a hős,
s az ember eszméjének
követe, s nem a magáé.”⁴⁰

Téves lenne azt állítani, hogy Petri szemlélete Tőzséréhez képest realisztikusabb. Mindkettőjük utópisztikus formában gondolja el az ideális

³⁶ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 237.

³⁷ Tőzsér ezt a Petri-verset (és Hrabal *Sörgyári capriccióját*) is megidézi a Petrinek a halála után ajánlott *Capriccio* című költeményében (a 2001-es *Finnegan halála* kötetben).

³⁸ Wittgenstein Petri számára is fontos filozófus, több művében utal rá.

³⁹ Petri György: 1956. In *Petri György Munkái I. Ősszegyűjtött versek*. Szerk. Réz Pál, Lakatos András, Várady Szabolcs. Magvető, Budapest, 2003, 411.

⁴⁰ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 246.

életformát: Petri a platonista hagyományt idézően köti össze a politikát és az etikát, Tözsér pedig a közügyektől való elfordulás formájában. A különbség persze abban áll többek között, hogy a mindenkori hatalomnak inkább az utóbbi, apolitikus álláspont felel meg, mert akkor semmi sem bírálja. Petri ezzel szemben nem mond le a hatalom etikai kritikájáról, függetlenül attól, hogy milyen mértékben undorodik egy-egy költeményében a közügyektől. Ez a különbség megmutatkozik abban is, hogy miként viszonyulnak a forradalom hagyományához a 48-as magyar szabadságharc szerb honvédtábornoka és vértanúja, Damjanich megidézésén keresztül.

A forradalom paródiájává válik Tözsér *Szomakjának* Damjanicha. Ugyanakkor Petri és Tözsér honvédtábornoka is a kudarc politikai és egzisztenciális allegóriájaként tételeződik. Mindkét költeményben a kivégzés pillanatában látjuk a tábornokot. A *Márciusi vének*ben a magyar szabadságharc heroikus narratívája deszakralizálódik: „[...] Sok lázbeszéd. Kevés tett. / Egyetlen hőstett: a fegyverletétel.”⁴¹ A lírai alany a hazáért halni heroizmusában kételkedik, gúnyolódik a Kossuth-nótán: „Tetszenek érteni: *ha* és *még egyszer*. / Nem kapkodjuk el a dolgot.”⁴² Damjanich figuráját elsősre fenségesnek és nyugodtnak látjuk, a latin idézet is ezt támasztja alá:

*„Damjanich szájában
égett a szivar,
amikor akasztották,
és a hóhérsegédek
nem mertek hozzányúlni.
Noli me tangere.”*⁴³

A latin idézet ('Ne nyúlj hozzám.') a feltámadott Jézushoz kötődik, ez a vonatkozás alátámasztja a tábornok vértanúságát. A vers folytatása és zárata, valamint a lábjegyzetei azonban iróniát csempésznek a fentiekhez: „Szellete a szivarfüst.”⁴⁴ Az egyik lábjegyzetes kommentár szerint az akasztottak spontán üritenek haláluk pillanatában, Petri viszont hozzáfűzi, embere válogatja. A másik kommentár az ösztönös és természetes halálfélelmet emeli ki a tábornok viselkedésében, ezzel pedig Damjanich párhuzamba kerül a rákos halálra készülő Petrivel, így a versben megidézett, bukott forradalom egyben nemzedéki allegóriaként, a felemás rendszerváltás narratívájaként is értelmezhető.

⁴¹ Petri György: *Márciusi vének*. In Petri: i. m. 411.

⁴² Petri i. m. 411.

⁴³ Petri i. m. 412.

⁴⁴ Petri i. m. 412.

A történelem több szempontú értelmezése, illetve a forradalom ideológiájával való visszaélés kritikája Petrit a számára (és Tózsér számára is) igen fontos Danilo Kišhez köti. Kiš az utolsó kötetének novellájában, a horatiusi című *Mily dicső a hazáért halni* című elbeszélésében írja meg a hősi halál narratívájának a paródiáját. Az Esterházy Péter által is használt novellában az Esterházy gróf kivégzését máshogyan tálalják a Monarchia és máshogy a lázadók történelem-elbeszélései: az első változatban a gróf gyáván megy a vesztőhelyre, az utóbbiak viszont hősiek halált emlegetnek, amire Kiš narrátora csak annyit fűz hozzá: „Bizonyos csak a halál.”⁴⁵ Petrinél ez a szabadságharc ironikus ábrázolásával, illetve az 1-es lábjegyzetben említett üritési megjegyzéshez fűzött kommentárban, valamint a 2-es lábjegyzettel nyilvánul meg. A lábjegyzetek pedig viszonylagossá teszik a vers lezárhatóságát, s ezáltal a forradalom kivégzések általi megszüntetését. Petri iróniája nem tagadja a szabadságharc eszméjének hitelességét. Több nyilatkozatában is megjegyzi Petőfi kapcsán, hogy a szabadságért vívott forradalmat fontosnak találja.⁴⁶ Ez olvasható az utolsó kötetében a *Márciusi vénék* közelében elhelyezett *Októberi capriccióban* is: „Október huszonharmadika van. Most és mindörökké.”⁴⁷ Ez látszólag Petri ellentmondásosságára világít rá: míg a *Márciusi vénék*ben a forradalommal gúnyolódik, másutt, a kötetben pedig egy verssel korábban komolyan veszi. Ám az ellentmondásnál talán fontosabb kiemelni Petri azon igyekezetét, hogy a forradalom eszméjét hamis ceremonialitás nélkül, közhelymentesen dolgozza fel, s így tartsa érvényben az erkölcsi hitelességét.

Petri Damjanichhoz való kötődése a tábornok szerb származásával is összefügg. Ehhez kapcsolható a kötetben a *Márciusi vénék* utáni *Szerbia* című költemény, amelyben Petri az általa hitt szerb „gyökereire” is utal.⁴⁸ (Tózsér *Szomakjában* a szerb tábornok a szerbnek vélt „szomak” szó aszociációját kelti.)

⁴⁵ Az Esterházy–Kiš-párhuzam és a szóban forgó novella bővebb értelmezéséhez lásd Orcsik Roland: *Apakrifek (Esterházy & Kiš archeológiájáról)*. In *Elmélet/irodalom/történet. A komparatív megértés lehetőségei*. Szerk. Sághy Miklós és Tóth Ákos. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004, 203–224.

⁴⁶ Vö. „*A forradalmat nem lehet jégelni*”. *A Nemzeti dalról*. Kérdező Kisbali László. In *Petri György Munkái III. Összegyűjtött interjúk*. Magvető, Budapest, 2005, 299.

⁴⁷ Petri i. m. 409.

⁴⁸ Petri „szerb–zsidó” származású vonatkozásairól lásd még *A költő mint magánpolitikus*. Kérdező: Köves Viktória. In *Petri Munkái III.*, i. m. 288. Ugyanakkor nemrég Hicsik Dóra bizonyította be e mítosz valótlanágát, s inkább bunyevác–zsidó gyökerekre világít rá, a szerb vonalról pedig azt állítja, hogy: „A családba csak a nagynéni házasságával került be szerb rokon.” (In Hicsik Dóra: *Petri György szabadkai gyökereiről*. Híd 2016/1. 6.

Tőzsér Damjanich-figurája paródia, karneváli álca, a szerző két versben is megidézi (a *Szomak* mellett az utána szereplő *Újabb jelentés a 67-es kórteremből* című költeményben is), s mindkét esetben a forradalom demisztifikációjának jegyében. Tőzsér Damjanicha valójában a lírai alany kórházi társa, aki a fizikai hasonlóság okán kapta a többi betegtől a Damjanich becenevet. A vers lírai alanya Tolnai Wilhelm-figurájához hasonlítja a kórházi Damjanichot: „a lökött Wilhelm s Miskin herceg keveréke volt”.⁴⁹ Az is fontos, hogy ez a Damjanich halálos beteg, a szellentései pedig csak fokozzák a karneváli hangulatot a kórteremben. Forradalma azonban, akárcsak a szabadságért vívott harc, kudarcra végződik:

„[...] *A defekálás után még kapott
az égi Haynautól néhány haladékot. 2002. nov. 11-én
a Cseh Bársonyos Forradalom 13. évfordulóján
végezte ki a májrák.*”⁵⁰

Míg Petri költeménye elsősorban a „magyar pusztulás” (Kiš) ironikus látképe, Tőzsér közép-európai értelemben utal a rendszerváltások és a forradalmak bukására, ám ez nem pusztán politikai, hanem egzisztenciális probléma is, a heideggeri *autentikus lét* paródiája. Tőzsér Petrihez hasonlóan ironikus beszédmódban nyilvánul meg, verse Petri-pastiche-ként, Petri-stílusimitációként is felfogható. Ez a karneváli maszkfelvétel figyelhető meg abban, ahogyan átveszi a költeményben megidézett Tolnai asszociációs, „fecsegő” poétikáját. A vers önreflexív módon tematizálja ezt a poétikai eljárást:

„*terveztem is, hogy felhívom a költőt, s megkérem,
tegye ő versbe Damjanichunkat, mert ugye zseniálisan
fecsegni nem tud akárki, s a mi Damjanichunk
zseniális fecsegő volt, a kazán, a kóbor kutyák,
a hit s a forradalmak szerkezetének rejtelmeiről
úgy mesélt, hogy tulajdonképpen az életről, halálról
s a történelemről értekezett. Mondom, úgy félig
T. O-figura volt. [...]*”⁵¹

⁴⁹ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 237.

⁵⁰ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 238.

⁵¹ In Tőzsér: *Euphorbosz* i. m. 237.

A fecsegés esztétikája Tolnai mellett Petrre is jellemző⁵², ám ez semmiképp sem mondható el Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című elbeszélő költeményéről, hacsak a történetek újramondását, továbbadását nem tartjuk a pletyka egyik formájának. Petri Damjanicha és Tolnai Wilhelmje után Tózsér lírai alanya a szerbnek vélt „szomak” szót idézi meg Zrínyi művéből. A „szomak” kifejezés eredete a versben kérdéses marad, sem a már halott, újvidéki néprajzkutató Penavin Olga, illetve a telefonban a tanárnő halálát közlő idegen hang, sem a telefonon felhívott Tolnai nem halott róla. Tózsér Zrínyi művéből Delimán és Kumilla történetét eleveníti fel, a „szomak” idegenszerűségére fókuszálva. *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* szerint a „szomak” török jövevényszó, víz tárolására szolgáló bőredényre vonatkozik, a katonák is használtak ilyet (egy feltevés szerint a *su 'vív' szó származéka*).⁵³ Innen került a délszláv nyelvekbe, viszont a szerbben egészen más jelentéssel szerepel, mint a törökben, illetve a magyarban. A Daničić-féle szótárban a török eredetű „sumak” ’szömörcét, somorjafát’ jelöl, illetve van egy másik hasonló alakú török jövevényszó, a „somak”, ez azonban ’füstlyukra’ értendő.⁵⁴ Ebből látható, hogy a „szomak” a magyarba nem a szerbből, hanem vagy közvetlenül a törökből, vagy más, esetleg bolgár népköltészeti közvetítéssel kerülhetett át. Tózsér feltételezése, hogy a „szomak” szerb vagy horvát nyelvből jutott át a magyarba, Zrínyi Miklós horvát-magyar származásával hozható összefüggésbe. Zrínyit a horvátok is számon tartják saját szerzőjüként, a neve horvátul Nikola Zrinski.

Mindebből kiviláglik, hogy a „szomak” eredete kérdéses, a TESz szerint az sem biztos, hogy a törökök nem vették át más nemzettől (egyesek az arab eredetű török *sumak* ’ecetfa’ szóval is összefüggésbe hozzák).⁵⁵ Tózsér versében a szó eredete homályos marad, a jelentés hiánya válik szembetűnővé. Ez a szó a maga idegenszerűségével, a jelentés távollétével pusztá zenei formaként hat a versben. Pontosabban zenei töredékként. Hasonlóan az antik romokhoz, melyek jelentései elvesztek számunkra. Kocziszky Éva az archeológia és a modern költészet kapcsán a következőt jegyzi meg: „A romok modern szemlélete ugyanis, mint Salvatore Settis megfigyelte, egy

⁵² Újabbán pedig Csehy Zoltán adott ki egy nagyszerű kötetet *Nincs hová visszamenem* (2013) címmel, mely csacsogva beszél klasszikus költészeti témákról: identitásvesztésről és -keresésről, halálról, párkapcsolatról, erotikáról, családtörténetről, a zene érzékiségéről, metafizikájáról stb.

⁵³ *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. Főszerkesztő Denkő Lóránd. Szerkesztők: Kudányi László, Papp László. Akadémiai, Budapest, 1976, 779.

⁵⁴ Gjuro Daničić: *Rječnik brvatskoga ili srpskoga jezika na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, svezak 66, 913.

⁵⁵ TESz: i. m. 779.

sajátos paradoxonon alapul: egy távollét, egy nem-jelenlét lesz a romban jelenlevővé. A rom ugyanis egy olyan időt reprezentál, amely már nincs többé, egy elveszett időt, amely azonban a művészet és a költészet alkotótevékenysége révén megtalálhatóvá válik. A romos antik szentély a modern szemlélő tekintete előtt a fragmentum fragmentumaként jelenik meg, hiszen maga az antikvítás is csak fragmentum, nem maradt belőle más, csak töredékek, egy elveszett, feledésbe merült szellemi és metafizikus életösszefüggés törmelékei.”⁵⁶

Ahogy már korábban jeleztem, a *Szomakot* egy wittgensteini parafrazist tartalmazó vers előzi meg, ebben olvashatjuk a következő idevágó gondolatokat a nyelv, az én s a világ összefüggéséről:

*„De hová feszítheted tudatod kiszögelléseit,
belső kerted fáit, ha tulajdonképpen minden
fű, fa, virág, sőt maga az egész kert is csak szó,
s az én is csak a látvány határával adott?
Képes vagy látkörödet, a szubjektum ívét
túlról is nézni, a nadírodát fentről látni?
El tudja gondolni a nyelvünk az ént?”*

*Az elme, amikor eukaliptuszokat gondol,
az agy szövétének, az anyagnak megfelelően
dolgozik, de néha önmagából szó hálót, s e hálót
hívjuk nyelvnek, s máskor énnak. S hátha akkor
látunk a legmagasabbra, mikor már a szavak
s az én avardombjain állunk s a fák törzsének
a látócsövén át a termésig nézünk?”⁵⁷*

(A Hütteldorfi Kertész)

Innen nézve a „szomak” problémája arra az (ön)ismeret-elméleti problémára világít rá, amivel Wittgenstein is foglalkozott, hogy létezik-e nyelven túli, illetve a logikán túli referencia: „Az, hogy a világ az én világom, abban mutatkozik meg, hogy a nyelv határai (a nyelv, amelyet egyedül én értek) az én világom határait jelentik.”⁵⁸ A szubjektum viszont képte-

⁵⁶ Kocziszký Éva: *Archeológiai költészet a modernitásban*. Gondolat, Budapest, 2015, 12.

⁵⁷ In Tözsér: *Euphorbosz* i. m. 236.

⁵⁸ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. Márkus György. Akadémiai, Budapest, 1989, 71.

len az eredetét meghatározni nyelven túli eszközökkel. Hacsak a jelentés szómagja nem a hiány által érzékelhető a leginkább. A *hiány metafizikája* válik így Tőzsér számára identitásformáló erővé. A költészet fragmentum, a szó maszk, amely mögött a racionálisan felfoghatatlan, metafizikus üresség tátong. A szó makkjából kifröccsenő jelentések érintetlenül hagyják ezt az alapot. Ebből kiindulva, a *vidéki Euphorbosz* másokban való testöltése, a stílusimitáció poétikai eljárása archeológiai, töredékes önkeresési, önmegismerési folyamat. Az „én” válsága a romosságával függ össze: sohasem épülhet fel teljesen a szubjektum önazonosságának nyelvi Bábele. Azáltal, hogy az „ön-” meghatározhatatlan, nyelvi eszközök nélkül elgondolhatatlan, a másik általi megszólalásra kényszerül. Talán épp ez a paradoxon teszi dinamikussá Tőzsér alakváltó líráját?

Vándorélet

Egy nyugat-bácskai magyar család bomlása és vándorlása

Hatalmas gazdaságpolitikai változásokat élünk egész Európában. A kontinens keleti részén és a Balkánon hol egy háború, hol területelcsatolási kísérletek, hol új államok létrejötte, hol etnikai tisztogatások, felekezeti villongások, hatalmas gazdasági migráció nehezítik az emberek életét. A 20. századi nagy és véres háborúk után a világnak ez a része mintha nem okult volna a maga bajából. Hiába írtak alá többféle békeszerződést az emberi élet megmentésének érdekében, ha azokat semmibe veszi az újra és újra fellángoló különböző előjelű gyűlölet, avagy az élet vállalását igénylő megoldás keresése.

Európa e részében nincs nyugalom a 21. század elején. S ugyanez volt jellemző még az aranykornak nevezett 19. század végén is, hiszen azt – magyar viszonylatban – az amerikázás korának szoktuk nevezni. A szegénység, a megélhetési gondok sok-sok nemzettársunkat kényszerítettek más kontinensre, és sokan soha többé nem tértek vissza szülőföldjükre. A nagyvilág és az ország dolgainak helyi lecsapódásai máig kimutathatók az alföldi magyarság életében.

Az alföldi nagy betelepítések a 18–19. század folyamán migrációs hullámot idéztek elő. Az elvándorlók a jobb megélhetés reményében keltek útra az ország sűrűbben lakott északi területeiről a török uralom alatt elnéptelenedett déli megyékbe. Ez a migrációs folyamat több szakaszban zajlott, s a kibocsátott közösség nemegyszer hosszabb-rövidebb időre meg is telepedett az Alföld középső részén, mígnem egy újabb kényszerítő helyzet, vagy kecsegtetőbb lehetőség tovább nem vitte azokat, akik nem találták meg a boldogulást az első migrációs helyükön. Erről írt Paládi-Kovács Attila például a palócok kirajzását elemezve (PALÁDI-KOVÁCS 2003).

Több dél-alföldi település így jött létre, és nem homogén eredetű lakossággal, hanem különböző helyekről érkezett családokkal. A bácskai Tisza mentére az ország más-más részeiből jöttek magyarok, s ezért is találunk máig jász, palóc, Szeged környéki nyelvjárást a mi vidékünkön. Közép-Bácska néhány településére református magyarok érkeztek, akik vallásukat mindmáig megtartották. Nyugat-Bácska, avagy a Duna mente betelepítését a kincstári kamara szándékából végezték, s az udvari kamara megbízottjai tisztán katolikus magyar és tót embereket telepíthettek ide szabad, adót fizető gazdáknak. De itt, ezen a vidéken addigra már megtelepedtek a Balkán déli részeiből a török elől menekülő, jóval korábban érkezett szerbek, az ugyancsak ilyen okok miatt érkezett sokácok, bunyevácok, sőt a magyarokkal szinte azonos időben, vagy néha korábban is a birodalom nyugati tartományából szervezeten érkező szegény sorsú németek. Azon hír hallatán, hogy Kupuszinát újratelepítik, és új lakosokat toboroznak e célból „[a] XVIII. század közepén, amikor több kákonyi és pandúri család útra kelt, hogy részt vegyen a bácskai Kupuszina újranépesítésében, feltehetőleg a táj más helységeiből, így talán Bátyáról, Dusnokról és Fajszról is kerültek lakosok Kupuszinára” (BÁRTH 2005; 388). Az általa ezeken kívül még említett Kákony és Pandúr települések azóta eltűntek. Báráth János néprajzkutató közlései szerint a Kupuszinára költöztek között szép számban voltak szökött jobbágyok is a Kalocsa környéki Bátyáról. Báráth fel is sorolja a bátyiai neveit. Így már az ilyenfajta vándorlás is adatolt a 18. század közepéről (BÁRTH 2005; 565).

Tehát a Tisza menti, jobbára homogén magyar vidék mellett Nyugat-Bácskában egy etnikailag nagyon heterogén konglomerátum jött létre. Ez a migrációs folyamat a 19. század közepére befejeződni látszott, bár még az 1800-as évek legvégén is hoztak létre új telepítéseket (LOVAS 1908).

Az új hazában történő boldogulás nem volt zökkenőmentes, mert hol a vallásukat nem gyakorolhatták, pl. a görög katolikusok Közép-Bácskában, hol a városok tiltották meg a vagyonukban gyarapodó zsidók betelepítését, súlyos járványos betegségek is tizedelték a lakosságot (kole-ra, torokgyík, tüdőbaj), hol pedig maga a település lett kicsiny a lélekszámában megerősödő közösségnek. Az utóbbi helyzet állt fenn a nyugat-bácskai Kupuszina (később Bácskertes) falu esetében is. A népszaporulat fokozódott, s a csak földműveléssel foglalkozó lakosságnak szűk lett a kupuszinai határ. Terjeszkedni a szorgalmas és a garasra vigyázó német és zsidó szomszédoktól nem lehetett. Ha mégis, kínkeserves munkával művelhették csak meg, hogy később azt is elveszítsék. Erről egy későbbi jegyzőkönyv hitelesen szól: „1941. október 20-án vette fel Bácskertes (Kupusina) község jegyzője Polgár Pál jegyzőkönyvét. Polgár előadása

szerint 16 éve bérel földet Apatin település határában, amelyből családját eltartja. Rajta kívül még 19 magyar család bérel ezen a területen földet. Az októberi árverésen azonban a helyi német lakosok erőteljesen túlárvéreztek a földeket, volt olyan birtok, melyért 250 pengőt ajánlottak. Az árverésen részt vevő németek mind olyan birtokosok, akik 100–300 katasztrális hold földdel rendelkeznek, és elsősorban a jó minőségű, kendertermesztésre alkalmas földeket vették ily módon igénybe, a rosszabbakat hátrahagyták. Polgár elkeseredetten folytatta beszámolóját: »...ezen földeket a bácskertesiek törték fel annakidején és a tuskóktól is ők tisztították meg sok verejtékes munkával még a szerb rezsim alatt, s most, amikor magyarnak kellene, hogy jusson a magyar föld, még azt is elveszítik, amit a szerbek adtak ki bérbe nekik és megtúrták őket az állami bérletben.« A kirendeltség végül Polgárnak az újvidéki Erdő-felügyelőség útján jelölt ki haszonbérbe vehető területeket” (VALASTYÁN 2015; 24–25).

A 19. század nyolcvanas éveiben már történnie kellett valaminek, hogy az emberek megélhetést találjanak. Így lett a Duna másik, baranyai partján elterülő hatalmas Habsburg-földbirtok a kupuszinaiak által olcsón bérelhető és a dunai irtványföldet művelni jól tudó parasztság mentsvára. Ide az 1870-es évektől érkeznek szegény sorsú kupuszinaiak, hogy részes bérlők legyenek. Itt kezdődik az a gazdasági migrációs folyamat, amely 140–150 évvel korábban ide hozta az új lakosokat, most pedig már elereszti. Az elvándoroltak között többnyire fiatalabb házaspárokat kell tudnunk, akik az ősi családból kikerülve önálló család lettek. Immár nem az öreg családfő parancsolt akár az egész nagycsaládnak, hanem annak felnőtt, családos fia, akár több is, aki külön-külön lett a maga gazdája. Igaz, nem a saját földjén, ugyanis azt csak bérelték az uraságtól bizonyos mennyiségű terményért, de a munkát, a termelést, a jövedelmet már az új gazda osztotta be.

A baranyai Duna mente Vörösmarttól egészen a Dráva mentéig terjedt, illetve magas volt azok száma is, akik a Dráva mentén még északabbra is vándoroltak, pl. a Verőce megyei Donji Miholjac környékére, avagy a Dráva túloldalán, Bóly közelében általuk létesített Tótok Földjére, s bizony örökre ott is maradtak (FRIDRIK 1878; 187). Az ottani falvakban ma is találkozunk a Kupuszinán is használatos vezetéknevű emberekkel, és a rokoni kapcsolatokat máig is ápolja néhány család. De történet migráció a Bezdán mezőváros és a Duna közötti Bezdáni szigetre, illetve a tőle kissé északabbra fekvő Kéngyia szigetre, avagy a szántovai/hercegszántói határhoz közeli Karapándzsa pusztára, amelyek ugyan a bácskai oldalon terülnek el, de baranyai területként közigazgatásilag Darázs faluhoz tartoztak és tartoznak, ugyanis a Duna folyásának szabályozásakor

a folyó nyugatabbra került, de a közigazgatási határt nem vitte magával, s így régi partjának csücskei, kiszögellései a bal partra kerültek. És nem kevés emberünk keresett megélhetést a Bács városától nem olyan távoli, a bogyáni ősi pravoszláv kolostor és a Palona/Plávna falu közelében elterülő Barkás rétságban „Plávna [...] falu Bácsból délnyugatra, a Duna mocsarai közt” (IVÁNYI 1906 IV; 105–106) és a Vajszka községhez közeli Zsivaj-szigeten a Gromon Dezső, Hunyadi Imréné, Széchenyi Emilné birtokán (IVÁNYI 1906 III; 138–139). Széchenyi Emilné birtoka volt ugyanott a Vajszka község határa is, ahol a tulajdonos több mint 10 000 hold földjén ugyancsak munkát kerestek s találtak kupuszinai föld nélküli családok is.

A dunántúliak kapcsolata a bácskai szülőfaluval nem szűnt meg, hiszen szinte csak a Duna és a partjain elterülő sűrű erdőségek választották el őket új és régi lakhelyüktől. Közlekedni pedig gyalog, csónakon, illetve télen a befagyott Duna jegén még szánnal, lovas szekérral is lehetett. A Batina/Kiskőszeg és Bezdán között közlekedő komp, kissé északabbra, messzebb volt. A rokonok, szülők, testvérek látogatására, temetésre, lakodalomba könnyedén jöttek haza a kirajzoltak; a legények, lányok még a vasárnapi táncmultságokért is megtették ezt az utat, s a nyárközépi kupuszinai búcsúba minden épkézláb ember igyekezett hazalátogatni, mint ahogy mindenszentekkor is a temetőbe eljutni. Csak a jószággal törődő családtagok maradtak az új otthonban. A látogatások alkalmával történt az információcsere a család életében beállt változásokról, az újabb befogadási lehetőségekről, a termelési körülményekről, az új életminőségről. A bácskai Duna mentére kirajzoltak pedig akár gyalog, akár szekéren hazajárhattak szükség esetén.

A kirajzott családok közötti kapcsolattartás is megmaradt, főként az egyazon terület egymástól közelebb-távolabb eső tanyáin, vagy ahogy felénk mondják, szállásain élők között, akiket a közös munkaalkalmak, a móva vagy az eszközökkel való kisegítés hozott össze, illetve a fiatalokat a kocsmái táncalkalom, ha volt ilyen azon a területen. Közöttük történő nem egy házasodásról is tudunk, s akkor az új pár már ott alapított családot, ismét csak fokozva a földéhséget. Sokszor megtörtént, hogy ezek a fiatal házások tovább migráltak olyan helyre, amelyről hírllett, hogy még van elegendő olcsón bérelhető föld. Ezt domborítja ki Lőrinc Péter vajdasági történész: „A parasztság harcolt a nagybirtokost, nagygazdát előnyben részesítő rendszer ellen, viszont egymásközt is harcot folytattak a földbérletért, mint pl. Palonán és Bácskertesén” (LŐRINC 1977; 144). Az általa említett két falu határában egyazon település lakói folytatták a harcot, ugyanis a kupuszinaiak/bácskertesiek szállták meg a palonai erdőirtványt, hogy tovább tisztítsák a földet az erdő maradványaitól, s konyhakerti ve-

teményeiknek megfelelő talajt találjanak. Kupuszina határában ilyen harc nem folyhatott, mert ott nagygazdáktól bérelni nem lehetett, ugyanis alig akadt a faluban 30 holdat birtoklónál nagyobb gazda (vö. SILLING 1998; 24). A falusi határban inkább a részért, felesben, harmadából való művelés dívott egészen a 20. század végéig.

Az 1895-ben született Pópé István is ilyen kirajzott kupuszinai szülőktől született a drávaszögi Bellye községhez tartozó valamelyik pusztára egyik tanyáján – valószínűleg Duna-pusztán –, ahol nem volt templom, ezért a bellyei Mária Szeplőtelen Fogantatása templomban keresztelték. A falu a szlavóniai Eszék-től még öt kilométernyi távolságra sincs, csupán a Dráva folyó bal oldalán. A Pópé családnak öt gyermeke született. Ahogy a gyerekek nőttek, mindegyiknek maga után kellett néznie, mert a szülőknek csak a bérlet maradt. Földhöz nem juthattak a drávaszögi Habsburg-nagybirtokon. Így mire Pópé István, a család legkisebbik gyermeke házasulandó korba lépett, már a negyven km-rel északabbra található bácskai oldalon találjuk szüleivel együtt, még hozzá a Bezdánhoz közeli Kéngyia szigeten, ahol egy batinai nagygazda birtokának egy részén vállaltak bérletet, s lakhatták annak tanyáját. Itt kötött házasságot az 1901-ben Kupuszinán született Szlávik Klárával. Az esküvőt már Kiskőszegen, azaz Batinán jegyezték be. Mindkét jegyes édesanyja Antalovics vezetéknevű, kupuszinai származású asszony volt, akik unokatestvérek voltak. Tehát a család már jó ideje az eredeti szülőfalutól távol élt, s a kirajzás helyét is váltogatta, lásd Bellyéről a Duna másik partján levő rétségbe, Kéngyiba költözött, talán a rokonok közötti információcsere révén kapott jobb életlehetőségek reményében. Itt a guba a gubával, suba a subával alapján házassodott össze a két szegény pusztai fiatal. Házasságkötésük után csakhamar megszületett első gyermekük, Katalin, akit ugyancsak a baranyai Batinán anyakönyveztek (Batina lett ismét a rövid időre Kiskőszegre magyarosított falu neve), iskolába is oda kellett járnia, mindennap átkelve oda s vissza a Dunán, hol kompon, hol csónakon. Az akkor már Jugoszláviához tartozó területen névelemzést tartottak az 1920-as évek elején, s a vezetéknev hangzása, eredete, etimológiája alapján határozták meg, hogy milyen anyanyelvű iskolába köteles járni a gyermek. Az 1922-ben meghozott Pribičević-féle névelemzési törvényhez alkalmazkodva a Pópé vezetéknevvel nem sokat tudtak kezdeni, míg az egyik batinai tanító rá nem fogta, hogy palóc eredetű, s így a kis Pópé Katalin magyar nyelvű osztályba járt. Antalovics vezetéknevű rokonai, Popovics nevű magyar szomszédja is szerb tannyelvű osztályba kerültek.

A fiatal Pópé házaspár a szegényparaszt szülőktől nem kapott semmit, ami a megélhetést biztosította volna. Őket teljesen nincstelen agrárprole-

tároknek nevezi Katona Imre, akiknek valamicske jövedelmet hozott „a részesbérlet, ha egyáltalán tudták vállalni [...]. Föld, iga és felszerelés híján [...] mezőgazdasági bér munkákra kényszerültek” (KATONA 1989; 65). Ilyen sorban, a kénygyiai pusztán földbérlet, munkaeszköz és igaerő nélkül a Pópé család nem talált boldogulást, így az 1920-as évek derekán, arról szóló híreknek engedve, hogy Észak-Boszniában olcsóbban lehet földet bérelni, immár két gyerekekkel, nekivágott a Száva alatti Brčko környéki földre, szláv nyelvi környezetű vidékre. A hírek alapja valós volt, ugyanis Szlávia keleti részén több kupuszinai származású család is földhöz jutott az első világháború vége és a párizsi diktátumon meghúzott határok érvényesítése közötti időben. S volt, aki még a Száván is átkelt a könnyebb megélhetés reményében. A Pópé család vállalkozása nagy volt, ugyanis Bezdán és Brčko között mintegy 170 km a távolság. Oda csak vasúttal lehetett utazni, több átszállással. Az ott bérelt földön, távol a városkától, gabonatermesztéssel és konyhakertészettel foglalkoztak, a munkaeszközöket és az igavonó állatokat is a szláv földesgazda biztosította. Azonban néhány év múlva ezzel a munkával is fel kellett hagyniuk, s kényszeredetten visszaköltöztek a kénygyiai pusztára. Akkor indult kislányuk, jó nagy késéssel, kilencévesen az első osztályba Batinán.

A boszniai munkavállaláson az asszonyka megismerkedett az özvegy földesgazdával, s nemsokára vissza is tért hozzá kisebbik gyermekével. A férjét és kislányát elhagyta, akik a férj szüleinél maradtak. A Pópé nagyszülők nevelték a gyermeket, tőlük járt a Duna másik oldalán levő iskolába, ahol két és fél osztályt végzett el. Akkor a napszámos apja és a kis földbérleményből élő nagyszülei elszegődítették a tizenkét éves lányt szolgálónak Kupuszinára. Így tért ő egyedül vissza szülei, nagyszülei falujába, s lett tizenhét éves koráig pesztra és szolgáló, majd munkáslány egy módosabb családnál. Közben nagyapja Kupuszinára érkezett a másik fiához látogatóba, ahol megbetegedett és csakhamar meg is halt 1932-ben, 81 éves korában (a kupuszinai halottak anyakönyve szerint a Csillag utca 6. számú házban). Ennek a nagyapának a sírja lett az egyetlen közeli rokona a fiatal lánynak a faluban, azaz csak a temetőben. A többi rokon már távoli volt, nem is igen ismerték a lánykát, ugyanis nem a faluban született, nem ott nevelkedett. Katalin tizenhét évesen ment férjhez egy helybeli, ugyancsak szegény föld nélküli napszámoshoz. Esküvőjére édesapja még eljött, de édesanyja Boszniából már nem. A fiatalasszony élete tehát 1930-tól egészen 2001-ben bekövetkezett haláláig, 83 éves koráig ebben a nyugat-bácskai faluban zajlott.

A szétesett Pópé család férfitagja ismét átkelt Dél-Baranyába, a Drávaszögbe, ott élő rokonai, testvérei próbáltak neki segíteni. Új felesé-

get is talált magának, egy magához hasonló ágrólszakadt asszonyt, akitől még két gyermeke született. Első lányához csak az 1950-es évek elején látogatott, amikor lányának kisebbik fia már kétéves volt. Vonattal érkezett, ugyanis addigra helyreállt a közlekedés a Pélmonostor–Batina–Gombos–Zombor-vasútvonalon. Életét a baranyai hegyháton levő Darázs falu kis szőlőskunyhójában fejezte be 1955-ben. Temetésére lánya táviratot kapott féltestvérétől, ugyanis Kupuszinának már 1895-ben volt postája. Apja sírját soha többé nem látogatta. Baranyába még kétszer ment el a hosszú életet megélt, s Kéngyiből Batinára költözött nagynénjét, Pópe Viktóriát meglátogatni, aki nem volt beszélő viszonyban a Szent Antallal, mert a háborúban elveszett egyetlen fiáról, Antalovics Istvánról soha egyetlen szó hírt sem kapott. A kupuszinaivá lett asszony féltestvéreivel korábban sem, később sem tartotta a kapcsolatot. Kéngyiai szülőtanyáját soha többé nem látta. Ottani rokonaival, szomszédjaival akkor találkozott, ha azok hazalátogattak Kupuszinára.

A Pópe család asszonya, aki visszatért Boszniába, élettársa lett a Csikónak, a Bácsinak, akinél dolgoztak. Fia ott járt szerb nyelvű iskolába. A Kupuszinán élő lánya kétszer látogatott el az édesanyjához Boszniába. A nagyobbik unoka egy nyarat nála is töltött. Ott tanult meg szerbül. Az asszonyt a második világháború üldözte tovább. Egy éjszaka az usztasák megölték a szerb csetniknek tartott, és velük közösséget nem vállaló gazdát. A holttestet az özvegynek titokban kellett eltemetnie a ház melletti kert diófája alá. Ottani szomszédjai sugallatára gyorsan el kellett adnia a házat, és mire az megtörtént, már kitört a háború Magyarország és Jugoszlávia között. Megalakult a Független Horvát Állam, s az a terület is oda került. A magyar hatóságok abban az időben hazatelepülőként optánsként hozták haza a szomszédos államban rekedt s nem szívesen látott magyarokat. Így került Pópéné és fia is a Magyarországhoz visszatért Bácskába, az Újvidékhez közeli Szőreg (Sirig) faluba, ahova a csángó magyarokat is telepítették, és a Hadiknépe új nevet adták a településnek. Ott egy számára kiutalt házban éltek, kevés földet műveltek ketten. A boszniai házért kapott pénzt egy fűszerpaprikás doboz aljára rejtette, a paprika alá, úgy hozta át a határon. A horvát pénzt, a kunát a magyar pénzügyi szervek váltották be pengőre. Rövid szőregi életük alatt egyszer látogatott haza, Kupuszinára a lányához, a rokonaihoz. Az 1944-ben visszavonuló magyar hadsereggel a csángók és a többi magyar is kivonult a Bácskából. Pópénének is újra vándorolnia kellett. Magyarországra érve Dunapentelén lett új lakása, de onnan is hamar áttelepítették a Tolna megyei Kocsola faluba, ahonnan időközben kitoloncolták a német lakosságot.

Egy kis sváb házat juttattak neki is, mint a többi menekültnek. Fia, aki már a húszas éveiben járt, ott ismerkedett meg egy Szlavóniából ugyancsak elmenekült lánnyal, s így került össze a két nincstelen. Ők hamar felkerültek Budapestre, ahol a férj segédmunkás lett az építőiparban. Egy fiuk született. Anyja, aki a Tolna megyei faluban maradt, a téveszben dolgozott. Társadalmi munkát is vállalt, s életközösségre lépett egy Szeged környéki tanyasi özvegyemberrel, akivel haláláig élt. Budapesten élő fiával tartotta a kapcsolatot, látogatták egymást. Pópéné fia szívelégtelenségben halt meg negyvenkét éves korában Budapesten. Temetéséről az elhunyt nénjét nem értesítették, csak az édesanyja írt a temetés után levelet a szomorú hírrel. Lányával ritkán váltottak levelet, karácsonykor, húsvétkor üdvözlőlapot. Az 1956-os magyar forradalom után tudott Pópéné vízumot kapni a Jugoszláviába való beutazáshoz. Két alkalommal járt még Kupuszinán. Lányának kisebbik fiát nyolcévesen látta először. Első hazalátogatásakor felkereste a még élő idős Antalovics nagynénjeit is. Másodszer 1961-ben járt otthon, ugyanis akkor kaphatott ismét kiutazási vízumot. A Kupuszinán élő lánya kétszer járt nála látogatóban Kocsolán. Amikor Pópéné 1968-ban meghalt a kaposvári kórházban, lánya már csak a temetőben találta meg édesanyja sírját. Még egyszer kellett odautaznia a hagyatéki tárgyalás ügyében. Az örökségül kapott házat Pópéné Budapesten élő özvegy menyének öccse vette meg. A Kupuszinán született asszony sírja már régóta jeltelen a kocsolai temetőben.

A Pópé–Szlávik-házaspárnak három unokája született, akik közül ketten még élnek: az egyik Budapesten, a másik ősei szülőfalujában, Kupuszinán idős nyugdíjasként. Őt dédunokájuk Magyarországon, Szerbiában és Ausztriában él; az ükunokák között van ausztriai, németországi és máltai vendégmunkás is. Ebben a családban, úgy tűnik, a megélhetési migráció kötelező. A vándorélet folytatódik immár másfél száz esztendeje.

Irodalom

- BÁRTH János (2005): Migrációs adatok a Duna–Tisza közti határperekben. In Bárh János: *Kétvízközi népismeret*. Tanulmányok a Duna–Tisza közéről. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 361–391.
- BÁRTH János (2005): Remény, szerencse és tudatosság a népesedéstörténeti kutatásban. In Bárh János: *Kétvízközi népismeret*. Tanulmányok a Duna–Tisza közéről. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 561–571.
- FRIDRIK Tamás (1878): *Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása*. Szeged
- IVÁNYI István (1906): *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára III., IV. Szabadka*

- KATONA Imre (1989): *Munka – munkaeszköz – társadalmi fejlődés*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- LOVAS Sándor (1908): *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest
- LŐRINC Péter (1977): *Harcban a földért*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (2003): Palóc kirajzások az Alföldön. In Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SILLING István (1998): A kupuszinaiak kirajzása a XX. század elején. In Silling István: *Tegnap és ma*. Adalékok Nyugat-Bácska néprajzához. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék
- VALASTYÁN Balázs (2015): *Haszonbérletek, haszonbérbe adások a visszacsatolt Délvidéken (1941–1944)*. Bácsország, 1. (72.), 20–26.

„Ha tudtam volna, hogy kilukajtitok a ház elejét...”

Egy 20. századi élettörténet szociografikus elemei – Dobó Imre emlékének

*„Állunk, s csak szorongatjuk hónunk alatt a sorsunk,
Valaki nincs már, s érezzük, a csend vizébe fülnek
járdákon elvesző léptek, suhanó emberöltők.”*

(Fehér Ferenc)

A régi kanizsaiak még ma is Kőrös oldalként emlegetik azt a hosszú, egykor Mátyás király, ma Köztársaság utcát, ami Kőrös tizedként a város patak parti része volt, s több kis girbegurba közzel együtt a kevésbé tehető parasztgazdák lakhelyének számított a Pámbokkal együtt. Korán kikövezték a vasútig nyújtózó, nem túl széles utat, majd később aszfaltburkolatot kapott, melyen már nem csattogott olyan szépen a lópatkó. Igaz, a lovak is elfogytak lassan, helyettük traktorok, autók zúgnak. Berregésüket felerősítik a házfalak, téglakerítések.

Hátulról, a Kőrös felől jöttem fel a partoldalt megmászva, egy darabig a volt meder nyomvonalán haladva. Az 1980-as években feltöltötték a területet, s a patak vizét másfelé vezették el. Egy új városrész terpeszkedik immáron a Tisza ide fűjt homokján.

A Köztársaság utcába tartok, ahol napjainkra már csak mutatóban találunk parasztgazdaságokat, a lakóépületek zömét is átépítették e városrészben, és a lakosság foglalkozási struktúrája is nagymértékben átalakult. Ennek a hosszú, kelet–nyugati irányba elnyúló, a Járásra kivezető utcának a végén, egy parasztházban lakik kedves beszélgetőtársam, akivel a Veszendő Értékeink Nyomában elnevezésű táborok idején ismerkedtem meg, méghozzá feleségem, Klamár Klára révén, aki Silling Istvánt kalauzolta archaikus népi imádságok gyűjtése közben. Talán mondanom sem kell, hogy kincset, kincseket találtak: Amál nénit és Imre bácsit!

A testvérpár a 90-es évek közepén újra a szülői házban élte minden napjait, majd néhány év múltán már csak Imre bácsi lakott az épületben, ám télire ő is a rokonokhoz költözött.

Szép, május végi időben, a ház udvarán találom őt. Ahogy benyitok, a széken ülő 97 éves ember a nyikorgó kapu felé fordul. Üdvözljük egymást, s rögtön megkérdem, hogy telt a tél? *„A fiatalabb húgomnak a lányáná’.* *Mesés helyem vő’t.*” A hokedli, amin ül, zöld zománccfestékkel van lekenve. Kissé megfakult a színe, de csapolásai épek, jó munkát végzett az asztalos. Hellyel kínál, székért akar menni, de nem hagyom. A konyhából hozok egy másik hokedlit, és melléje telepszem. Hallgatunk egy kicsit, élvezzük a nap melegét. Végül én töröm meg a csendet, hogy megtudjam, meddig volt távol. *„Egy hónapja vagyok itt. Há’ így tavasszá, hát a kertet ásni kő.* *Nyől a gaz, ne lépje e’! Mondom, még én itt lakok nyáron, addig kő, hogy röndbé legyön!”* Hallgat egy kicsit, talán azon gondolkodik, mondja-e azt, ami kíváncsozik, majd így folytatja: *„Há’ nem veszekedesse’, de maj’nem erőve’! Mon’tam: e’mék haza gyalog, ha nem visztek haza. Tavaly is úgy gyűttem e’.* *Mos’ meg, ha nem visztek haza, e’mék a Jocihó... Hazahoztak. Me’ van autójuk is.”* Rám néz, elmosolyodik. Tekintetéből látom, hogy az autózás élménye fontos számára. Elismerőleg biccentek, miközben ízes beszédét hallgatom, majd a nyomaték kedvéért helyeslően bólogatok. Ismét csend telepszik közénk, sütkérezünk tovább. Eszembe jut anyósom mondása: az öreg fát nem lehet átültetni. Az önállóság hiánya s a hazavágyódás türelmetlenné, olykor hajthatatlanná teszi az idős embert. Még Imre bácsit is, aki pedig nagy-nagy türelemmel válaszolgatott a gazdálkodást firtató kérdéseimre. Délelőttöket és estébe hajló délutánokat töltöttem nála, miközben vissza-visszakanyarodtunk egy már megbeszélt témához. Vagy azért, mert újból rákérdeztem, vagy pedig azért, mert neki jutott eszébe még valami. Amíg ezt végiggondolom, meglátom az ereszalja védettségében álló, kerítésre akasztott kaszát. A fényes pengeél arról árulkodik, hogy nemrégén fogták munkába az öreg, kifehéredett nyelű szerszámot. Hitetlenkedve kérdem: maga kaszált?! Bólint: *„Ahogy látja! Le van kaszálva a fű.* *Egy hete, a mú’t héten kaszá’tam le. Má’ kétcé megkaszá’tam ezen a tavaszon.”* Újabb csend telepszik közénk, majd kakas kukorékolása hasít a légbé. Így hát adja magát a kérdés, hogy jószág van-e? *„Má’ nincsen. Nem tartok, hogy ne legyen mit e’lopni...”* Rám néz, sokat sejtetően mosolyog, majd így folytatja: *„Nem köll! Egy süket öreg embörtül könnyen el löhet vinni bármit: tyúkot, kacsát – nem bajolok velük! Eférnének akar az istállóba’, üres a’ is meg az ólak is. Emű’t az idő...”* Abból a néhány mondatból, amit válaszként mondott, világosan kirajzolódik értékrendje, a munka becsülete. Hajlott kora ellenére sem tűri el, hogy felferje a gaz a portát, hiszen az a nemtörődöm gazdát jellemzi. Megszólja a környezete az olyan embert. A befüvesedett parasztporta pedig az elmúlás szimbóluma.

Rövid ujjú ingben ül, nézem napbarnított, még most is izmos keze szarát. Öt-hat éve ismerem, de ahogy Kanizsán mondják: egy állapotban van,

mint a Ficsor nadrágja! Vagyis hát, kortalan. Galambösz, kicsit hajlott hátú, de még bot nélkül jár. Ez már az életszakasz azon része, amikor nem hagynak további külső nyomot az elszálló esztendők! Szemüvege sincs, a memóriája is kiváló. Előző találkozásunkkor felmondott egy hosszú-hosszú, iskoláskorában tanult verset. A fekete kutya címűt. Épp csak a költő neve nem jutott eszébe, de Garay János elbeszélő költeményének tizenhárom strófáját hiba nélkül elmondta... Mindez üdögélés közben jutott eszembe. Imre bácsi felém fordul, s invitál: „*Menjünk be a házba!*” A hokedli után nyúlok. „*Jó helyen van, maradjon!*” Azzal már indul is befelé. A téglás udvarról a valamikori gangból nyári konyhává lett zárt folyosón lépünk be a régi konyhába s onnan a kemencés utcai szobába. Minden fal fehér, itt-ott látszik, megpattogzott a sok egymásra kent mészréteg. Középen ebédlőasztal, az ablak alatt karospad. A szoba két sarkában az utca felőli részen egy-egy gondosan bevetett ág áll. Dunna és párnák, feltornyozva és letakarva. Egyiknek a közepén keskeny karimájú fekete kalap. Ez utóbbi ág végében almárium, rajta házi oltár és az elmaradhatatlan porcelánbögrék. A kemence búbos és padkás, égett földszagot áraszt. Nem is olyan rég még kenyeret süített benne Amál néni. Az ajtó mögött a falon fogas, rajta egy kabát...

Letelepszünk, Imre bácsi kissé oldalt az egyik székre ül, én meg a padra, háttal az ablakon át beszűrődő fénynek. A vakító fénysugarat nézve mondja: „*Nem volt ám mindig ablak a házon! Csak miután édesanyámék e kapták, akkó lett. Mondta is öregapám, hogy ha tudtam volna, hogy kilukajtitok a házat, hát nem adtam volna oda!*” Mosolyog, majd kuncogásom őt is hangos nevetésre ingerli. Hiába kérdem, mindez mikor történt, nem tudja megmondani. „*Még a születésem előtt. 908-as vagyok, de ez még előtte volt. Szeretött öregapám. Ő vigyázott rám. A szüleim mindég dógóztak.*” A falon függő képekre néz. „*Tudja hun van az a Majland? No, ott szógát az én öregapám!*” Elcsodálkozom: Milánóban, mikor? „*Hát a főradalom után! E' vitték őket, me' köllött a császárnak a katona.*” Döbbsentem hallgatom a történetet, s közben eszembe jut, hogy a század elején megjelent városi újságok gyakran adtak hírt öreg 48-as honvédek viselt dolgairól. Szinte hihetetlen, hogy olyan emberrel beszélgetek, aki ismert egyet közülük! Azonnal meg is kérdezem, hogy mesélt-e a nagy időkről az unokára vigyázó nagyapa. „*Hát arra emlékszőm, hogy gyűttek hozzá barátok, honvédök, oszt ők beszégettek... Meg arra, hogy eccő oda volt az ünnepszőn. Kísűn gyűtt haza, oszt édesanyám megkérözte: jó volt? Mit kaptak enni? Aszonta, igen, túrós csusza volt!*” Megkérdezem, hogy hány évet élt a honvéd nagyapa: „*16-ba halt meg. Hétéves voltam, másodikba jártam. 80 éves volt, nem is, 85 volt.*”

A falakon lévő képeket nézem, s a felől érdeklödöm, maradt-e fotó az öreg vitézről? „*Nem. Juj, mikő édesapámék javították a házat, még nem volt*

más csak a nád, a nád. Az a mestör, aki javította, mer' vágott ekkora kis nádat – kb. 60 centis nagyságot mutat a keze szárán –, *oszt így bedugdosták, szépen fő'veregették, semmi se' látszott utána. Megcsiná'ta azt a nádtetejét. Öregapám itt út a ház előtt, a szomszédba meg a fiatal patikába dő'gozott. Onné' kihozta a háromlábú fényképezőgépet. Pista bácsi, majd én levetetem magukat. Hát jó van, vetessé le. Hiták öregapámat, gyűjön ő is ide, gyűjön, üljön le mellénk. Nem, nem. Nem ment oda.*" Hát így lett szegényebb az utókor egy honvéd portréval, és így találkozott 1912-ben a Dobó család a „vetetkezés” élményével, summázom magamban a hallottakat!

Ahogy ülünk, lassan körbejáratom a tekintetemet, s csak így a sokadik látogatáskor tűnik fel, hogy se rádió, se televízió nincs a házban! A pad sarkán néhány régi újság hever csupán. Imre bácsi újra a házról kezd beszélni: *„Nádtetős vót. Emlíkszek, hogy a szüleim cserepeztették le, de az a világháború alatt, '19-be' vót.”* Szinte magától értetődően felveszem a téma fonalát, s világháborús emlékekről kérdezem. *„Nagyon gyerekek vótam még, de két dolog megmaratt bennem: a nyomtatás meg a lovak sorozása!”*

A nyomtatás kelti fel az érdeklődésemet, hiszen gazdaságnéprajzi ismereteim szerint a Bácskában nagyon korán megjelentek a cséplőgépek, s a bércséplés elterjed módja lett a szemnyerésnek. Talán e tájon szorított ki a masina a legkorábban a nyomtatást a paraszti szemnyerési gyakorlatból. Így hát elsőként a nyomtatást beszéljük meg. *„A dézsmakerti nagy kút körü ott vótak a szűrük. Oda rakták – a levágott búzát –, ott csiná'ták, fő'szántották, járatták négy kerékre – a parasztkocsit –, leszedték az ó' dalukat, ki birjon kis helyen forogni, oszt úgy meg taposták, olyan vót, mind a beton. Egy szem búza se' veszett e'.”* Megáll, rám néz kérdően. Bólintok, hogy értem, s várom a folytatást. Azért rákérdezek a lovak számára. *„Legalább hárommal. Öregapámnak is nem sok fő'dje vót, nem köllött a sok ló, mer egy-egy csikó mindig vót, hogy legyen harmadik is, ha nyomtatunk.”* Megáll, elérved a tekintete. Látom rajta, hogy képileg is felidézi magában az emlékeket. *„Körbe mindig. Amennyit így könnyen jár a ló. Hanem aztán képzelje, mit dő'goztak akkor az embörök. Még öregapám idejibe' nem vót nagyrosta se. Nézni köllött majd fúj a szél, akkor ott má' e' vót készítve, a polyvát lehajtották rúla – a búzáról – falapátokka' hán'ni szélnek dobva!”* Megint szünetet tart, majd sommásan megállapítja: *„Mit dő'goztak akkó a népek!”*

Várok egy kicsit, hadd kalandozzon gondolatban a múlt ködébe vezető emlékek között, melyek egy-egy beszélgetés alkalmával elevenen törnek fel belőle. Feláll, itallal kínál: *„Pálinka, bor, szokk, víz?”* – néz rám kérdően. A vizet választom. Mosolyog, poharakat hoz, s mázas kantából csapvizet tölt.

Újra a nyomtatásra terelem a szót. *„Utójára a háború alatt nyomtattunk ennek a háznak az udvarán. Nem akarták, hogy a hatóság lássa, milyen termés*

vót. Bezárták a kaput, oszt hátú az udvarba nyomtattak. Bevitték a komrába. Például nálunk vót 40 mázsa, 50 mázsa. Itt vót a sarokba egy rekesz – a szoba nyitott ajtaja felé mutat, ahol a konyhán át a kamraajtó látszik – azt mondtuk a hombár, abba beöntögették, ott vót.” Feláll, int, hogy menjek utána. A szoba ajtajának magas küszöbébe botlok, így a kamraajtóban figyelmeztet: „Eme’ je a lábát! Megfaragták az ajtófé’ fát, hogy beférjen a komraajtón a boroshordó. Mindig vót bor a házná’.” A hombárnak már nyoma sincs, csak a sarkot nézzük meg, ahol valamikor több mázsa szemes búzát tároltak. Megfordul s indulunk vissza. A konyhában megáll egy pillanatra, s a zománcos sparheltre mutat: „Padkán főztek, szabadkímény vót itten. Nem vót lepallatóva. Ott ment ki a füst. Nagypadka vót, meg vót egy katlan építve a sarokba, azon vót egy bogrács. Oszt azon csak csumáva’ – kukoricaszár töve – tüze’tek. Ez valamikő hideg helysíg vót. ’12-be pallatóták le.” A rövid szemle után visszamegyünk a szobába, s ki-ki leül korábbi helyére. A lovak sorozásának történetébe kezd Imre bácsi: „14-be, azelőtt vett édősapám új kocsit. [...] – mármint a sorozás előtt nem sokkal. – Meg vót két fiatal ló. Olyan amikek e’szaladtak. Nem nagyon kövirek vótak, de rákaptak, hogy e’szaladtak. [...] Azokat evitték. Édősanyám kihajtotta őket a vásártérre, akkó még az a temetőn kívü’ az vásártér vót, de mindönkinek ki köllött a kocsiya oda menni, ottan ott szoltérozták. [...] Megmonda, hogy hát az ember katona, öregapám 81-2 éves vót már. Az már nem képes – hajtani. Aszonták nem baj, a hatóság gondoskodik kocsiul.” Sem a kocsi, sem a lovak nem kerültek haza. Eszembe jut, hogy sok kanizsai kubikosként kereste a kenyerét. Imre bácsi a fejét rázza: „Bérőtünk, édősapám bérót a rétbé’, mink nem mentünk seho-va se. Abba az időbe sokan mentek kubikra. Az ember e’ment kubikra, aztán itthon a család é’t, ahogy tudott. Van, aki nagyon jó keresett, e’tartotta a családot is szabályosan. De vót ám, aki kártyázott ottan a kubikon meg ivott, itthon meg a család szűkibe vót. Akkó mit csinál az asszony itthon öt-hat gyerökke’? Eriggyé szógáni! Keresték a szállási parasztok, mindég köllött a gyerök valaminek. Olyan kisebb, kihajtja a disznókat, nagy a bikákka’ e’mén.”

Dél van. A szomszéd tyúkjai kárálnak, a kakas nagyokat kukorékol. „Megtójtak! Mindig akkó csapnak ilyen lármát, mikó megtójtak!” Eszembe jut, hogy gyermekkoromban a mi egyszem tyúkunk is délben tojt meg, s utána az udvar közepén kotkodált tollát borzolva...

Harangoznak. A közeli kistemplom harangjának szavára elhallgatunk. Keresztet vet, majd mielőtt folytatnánk a beszélgetést, nyílik a kiskapu. A csikorgó hang hallatán kiszól: „Te vagy? Tudja, hozták az ebédemet! Mindennap hozzák.” Fialasszony lép be az ajtón, mondja, hogy az ebédet az asztalon hagyta, és már megy is, beszéljessünk csak, nem zavar! Szabadkozom, magam is indulnék, de Imre bácsi marasztal, mondván, hogy

még nem éhes. Úgy gondolom, inkább a kedvére való beszélgetés miatt teszi, hát maradok. Kérdem, volt-e katona. *„Sehunse nem vótam én katona! Abba' az időbe', 44-be rukkótak be, mikó gyüttek a magyarok. Újra sorozásra az e'maradtak, akkó bemarkadtam. Mégpedig fegyveresnek, nem is segély szolgálatra.”* Mondataiból büszkeség árad, hiszen úgy tartották, ha a férfiember nem kell katonáékhoz, akkor baj van vele. Ő a szerbeknek nem kellett, s lám, a honvédségbe meg fegyveres szolgálatra hívták be. Egy fél pohár víz után folytatja a katonáélményeket. *„44-be akkor behívtak, akkó egy év meg valahány hónapig. Úgyhogy augusztusba' mentem, októberba gyüttem másikkó évbe' 45-be.”* Emlékező szavait hallgatva az jut eszembe, hogy ily módon két sorsfordító eseményből is kimaradt: a helyi vérengzésből és a Petőfi brigádból. Hallgat, miközben kérdőn néz rám, tekintetével újabb kérdésekre bátorít. A katonáskodás élménye örök téma, különösen akkor, ha valaki megjárja a háborút is. Ránézek a magnóra, a kazettában meg-megálló szalagra. Valami újabb technikai csoda: a beszédhangra kapcsol be, tehát nincs üresjárat! Azaz mégis van, a szalag vége, az a rövid piros csík, ami miatt fontos részlet maradhat le. Úgy látom, középpütt jár, mert a tekercs egyforma vastag mindkét orsón, nyugodtan folytathatjuk még a beszélgetést. *„Működik?”* – kérdi mosolyogva. Bólintok, s azzal veszem fel újra a beszélgetés fonálát, hogy azt tudakolom, merre járt a háborús Európában. *„Fél országba'. Zomborba szó't a behívó, onnen aztán ahogy gyüttek az oroszok, mindig előbb, előbb. Úgyhogy kikerűtem Dániába. Dániába. Onnen kü' dtek haza. Onnen is csak úgy, mint győztes állam embőreit. Szerb állampolgárok vó'tunk. A többit akkó még nem lehetött így. Hát képzé' je el, egész télön mindig mentűnk. Hun gyalog, hun má' utójára vonaton.”* A fogság felől kérdezem. Kissé elröved, aztán folytatja élettörténetének e fontos szakaszáról a beszámolót. *„Február 2-án jöttünk ki Dániába, addig én mindig úton vótam. Osztt akkó mindig, ahun olyan vót a helyzet, megá'tunk, házakná e' kvártélyoztunk.”* Izgalmas részletekkel nem szolgál, csak a lényeges dolgokat emeli ki, a hazaindulásnál sem tesz másként, akkor sem, amikor a dániai hazajövetel körülményeit, okát kérdem. *„Akkó, mikó a németek kapitulá'tak. Akkó má' parancsra, három napra visszagyűttünk. Akkó má' mi angol foglyok vótunk, de nem vótunk fogságba, nem vótunk táborba, semmi. Aszonták, ez a félsziget itten, innen senki se menekül e' vagy szökik e'.”* Végül hazakerült a háborúból, és édesapjával folytatta a gazdálkodást, majd maga maradt: húga férjhez ment, apja meghalt. A házon, istállón, ólakon nem alakított. Gazdaságát mindvégig a lovak erejére alapozta: *„Vót egy, édosapám vett egy hitván' lovat, mikó hazagyűtt 18-ba... Akkor az a rossz hitvány lovunk vót. Vettünk mellé egy másfél éves csikót... aztán az mind a kettő vót mikó megellett. Úgyhogy vót két csikó. Már nekünk az az első csikó megmaradt tizenhét éves koráig. Annak*

vót fia meg fia meg fia mindig vót. Nem vettünk. No, osztán még most is, amikor az utolsó lovam megvót, tíz fia vót. De nem, az utolsóva' megdöglött. Tíz, a tizedik csikó vót benne. Aztán aszon'tam, mos' má' nem köll, ez má az utolsó ló vót." Ahogy az utolsó lovat kivitték az udvarból, az önálló gazdálkodásnak is búcsút mondott. Később visszaköltözött hozzá megözvegyült Amál' húga. Éveken át élt együtt a testvérpár a szülői házban, majd amikor már nehezebbre esett a mozgás és a házi munka, Amál néni a lányához ment, s Imre bácsi egyedül maradt. Aztán a teljes évek is elfogytak. Csak tavasztól őszig tartott számára az esztendő az öreg házban...

Búcsúzó. Indulok, de marasztal. Úgy látszik, jó beszélgetőtárs vagyok! Újra kint állunk az udvaron, a nagykapu előtt.

„Megvagyok. Őszre akkó mentem e', mikó ezt mind fölástam – a kerítésen túli kertérszre mutat. – Az én területemet. Lehetne meggeréblyézni meg ilyesmi...” Tekintete elérved, talán a veteményest látja, a kelő, földből kibújó növényeket. Kérem, hogy megy-e templomba. *„Akarok. Má' nincs kifogás, ha ilyen idő van! Csak a menés az aggasztó. Hosszú útra, két botta'. Nem fáj. Egyáltalán nem fáj. Egyáltalán nincs semmi bajom, hogy így kapálok, á sok. Semmi baj. Emígy meg olyan gyenge, hogy lassan bírok csak menni.”* Rám néz, olyanformán, mintha én tudnék valamit a baj ellen. Érzem a helyzet fonák voltát, s azzal próbálom elütni a gondot, hogy a közelgő, századik születésnapot említsem fel. *„Hát ott a baj. Azé' nem bírok menni. Muszáj egyöngű'ni eccő!”* Erre már végképp nem tudok mit mondani. Állunk még egy kis ideig a kapuban, majd a kilincséért nyúlok egy Isten áldjával. Ígérem, jövök még. *„Akar hamardossan is!”* – mondja búcsúzóul. A jelen idő 2005. május 28-át jelenti.

Évek múltak, s a ház ma is úgy áll, ahogyan utolsó beszélgetésünkkor láttam. Ismét szép, meleg májusi idő van. Menet közben rám melegszik a zakó, karomra veszem hát. Megérkezvén a Köztársaság utca 100-ba, próbálok bejutni a portára. Kopogok, rázom a kapu kilincset, hátha otthon érem még Imre bácsit. Az órámat nézem. Tíz óra, lehet, hogy misén van? Zárt kapu, világtalan ablakszemek fogadnak... Kijön az egyik szomszéd és mondja, hogy már lakatlan a ház. Elkéstem az évi látogatással. Dobó Imre 2007-ben, kilencvenkilenc évesen költözött el ebből a földi árnyékvilágból.

A történelem egy szegény ember életében

E tanulmány a kérdésfelvetéstől a ténymegállapításon át a kiszolgáltatottság kérdésköréig ível. Témáját tekintve a narratíva a változékony világ még változatosabb közösségeibe került kultúramentesen. Az alany a végén már azzal sem foglalkozott, melyik államban van, mert hogy még életben van, azzal sem törődött, csak volt valahol, ahova vitték, ahová a parancs szólt. Az országhatárok és a hatalmi erőviszonyok kihívásaival szemben a legkilátástalanabb helyzetekben is életben maradni, alkalmazkodni, nem lázadni, mert mit sem ér, tovább élni a háborúk parancsolta önkényuralom alatt is. Egy szegény ember élettörténetét meghallgatva megtapasztaljuk, hogy az eszme, az ideológia, az imperialista hajlam erőteljesebben jut kifejezésre, mint az emberi érték, amikor magatehetetlenné válik egy ember, mert a pillanatnyi mindenható marionettbábuként mozgatja sorsát. A meghurcoltatások egész sorát élte túl Kiss József adatközlő is, aki maga sem tudta, hogyan hatott rá mindez, lesznek-e identitásbeli következményei mindannak, amit átélt. A kérdés, hogy milyen esetleges attitűdöket eredményezett mindez a későbbi hazájával kapcsolatban.

Kiss József az első világháború kezdetekor, 1914-ben született Magyarországon, magyar állampolgárként. Belecsöppent valamibe, amiről csak annyit tudott, hogy számára semmit sem jelentett.

„Az én édesanyám meghalt, még én kisgyerek voltam, 3-4 éves lehettem. Erről nekem pontosat senki sem közölt. Apám ezüzlött, részeges ember volt, pedig gazdaember volt, parasztgazda. Örököt fődöt is, házat is, de ahogy anyám meghalt, teljesen ezüzlött. Öten vótunk testvérek, én vótam a negyedik, még egy öcsém vót.”

Iskolai évei mindössze két téli periódust tettek ki. 1921-ben az oktatás területén a különböző neműek, fiúk és lányok szigorúan külön osztályba jártak. A koedukáció igazán csak a 20. század közepétől terjedt el nagy-

mértékben. A nagy hírű magániskolákban hallani sem akartak a koedukációról.

„Az első iskolába beadott apám, a Dudás Szilvi vót a tanítónk. A Rózsza Giza meg a kislányokat tanította. A templom mögé jártam iskolába. Oszttavassza meg kivett, oszt elállított szógáni, egészen a torzsai határba. Külán túl van (Savino Selo).”

Torzsa (szerbül *Савино Село/Savino Selo*, németül *Torschau*) település a Vajdaságban, Verbász községben, Kishegyestől mintegy hatvan kilométerre délnyugat irányban. Torzsa a második világháború végéig német többségű település volt, ekkor azonban a jugoszláv hatóság kollektív bűnösség vádjával deportálta a lakosokat, s helyükre szerbeket és montenegróiakat telepített. A németek felerészben református, felerészben pedig evangélikus vallásúak voltak. A református templomot a kitelepítés után lerombolták, az evangélikus viszont ma is áll, igen elhanyagolt állapotban. A magyarok római katolikus vallásúak, csak egy kisebb imaházuk van.

A rettenetes szegénység arra készítette a szülőket, hogy a 8–10 éves gyermekeket elállítsák szolgálni a tehetősebb családokhoz. A legtöbbjük a sváb tanyákon őrizte a jószágot: kanászként, cselédként élték gyermekkorukat a legnagyobb megaláztatások közepette. Aludni csak az istállóban aludhattak.

Kiss József mire eszmélni kezdett, új államban élte életét, nem ismerve az előzményeket. Elmondása szerint gyermekkorában neki soha senki nem beszélt arról, hogy ahol ő született, az valamikor Magyarország volt. Hatéves volt, amikor új államok jöttek létre az Osztrák–Magyar Monarchia helyén. Változtak a balkáni határok. Szerbia, Montenegro és a Monarchia délszláv területeinek egyesülésével egy új állam jött létre, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Kiss József emlékezetében csak a régi Jugoszlávia élt, meg az, hogy mindig a szerbek uralkodtak.

„Ott őriztem három–négy marhát a vasútnál, ősszel hazagyöttem, édesapám beadott a második osztályba, a piactérné, tavasszal kivett, akkó elállított egy Kiss nevű ügyvédhó, Kiss Jóskának hívták azt is. A régi magyar rezsimben jó ügyvéd vót. Mikó begyöttek a magyarok, akkó vót neki szállása a külai úton, elvát a feleségitű, csak egy öregasszony vót meg én. Ott szógátam őszig, amikó onnan hazagyöttem, elállított a Kiss Antihó, abhó, aki bíró is vót. Ez az ügyvédnek unokatestvére vót. Ott vótam két évig.”

A délszláv államon belül idegen testnek számítottak a vajdasági magyarok, akiket a belgrádi politika súlyosan diszkriminált gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt. A vajdasági magyarokat illetően a hátrányos megkülönböztetés egyik jellemző megnyilvánulása volt az anyanyelvi oktatásnak az elemi iskolák alsó négy osztályra való korlátozása, s a

kisebbségi nyelveken oktató iskolák számának drasztikus csökkentése. A háború előtti 645 magyar nyelven oktató iskolából 1934-ben már csak 132 működött (ROMSICS 1998; 213).

Bácskában kiterjedt tanyavilág létezett. A századforduló tájékán a tanyai gyermekek érdekében akció indult, hogy iskolaépítéssel ezekben a körzetekben is felszámolják az írástudatlanságot, megoldják a beiskolázást. Ekkor tömegesen épültek az általában egytanítós tanyasi iskolák, melyek maradványai ma is állnak Szabadka, Topolya vagy Zenta környékén. Létjogosultságukat a közlekedési viszonyok javulása és a tanyavilág részleges felszámolása szüntette meg.

A kanászgyerekek legtöbbször csak télen járt iskolába. A disznóörzés sok esetben azzal járt, hogy ők maguk is kint aludtak az istállóban, nem mehettek be a házba, ahol a gazda és családja élt.

„A Kiss Antiná két évig vótam. Mikó lejárt a két év, kanászgyerekek a legöregebb bátyám mellé kerültem, az kint szógát a szenttamási határban egy német szálláson. A Matyi bátyám körülbelül húsz évvel vót éntülem öregebb. Óriztem a gazda disznóit meg a marháit. Sok vót. Ott is két évig vótam. Amikó hazagyüttem, a Paliékhó mentem (szintén testvér), ők má bent laktak a faluba, azok meg elállítottak szógáni a kúlai határba egy szerb gazdáhó. Ott vótam kanászgyerek három évig. Onnan együttem, akkó elálltam egy másik kúlai szerbhó, Putnik Vlajkóhoz. Azok meg családalanok vótak. Sokat veszekedtek. Betelepített szerb vót. No osztán onnan együttem 1939-ben. Egy bátyám Gomboson lakott, a Marci meg a Pali Hegyesen. Ángyom mosott rám, minden két hétben gyüttem haza tisztálkodni.”

Az első világháború utáni jugoszláviai földreformnak a magyarság kétszeresen vált szenvedő alanyává. Először azzal, hogy a nagybirtokosok földjeinek nagy részét elvették, másodsor azzal, hogy a felosztott földekből a föld nélküli magyarok nem kaptak. Belgrád a földreformmal egyszerre szüntette meg a magyar nagybirtokot (pontosabban jelentéktelenné tette), illetve nem engedte megszületni a vajdasági magyar kisbirtokos réteget (pontosabban nem engedte megnövekedni).

Ezzel párhuzamosan megkísérelték megbontani a magyarság településterületét. A kiosztott földek egy jelentős részére önkénteseket (dobrovoljácokat) telepítettek. A dobrovoljácok politikailag teljesen megbízható szerb és montenegrói veteránok voltak, akik a Balkán-háborúban, illetve az első világháborúban harcoltak, és katonai szolgálataik fejében kaptak földet. Bácskába 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljác családot telepítettek be, akik 53 465 kat. h. területet kaptak. A dobrovoljácok betelepülésének nagyságrendjét jól mutatja, hogy a Vajdaságban kiosztott földek nagy részét ők kapták meg. Belgrád a Vajdaságba való telepítésük-

kel próbálta megtörni az egységes magyar településterületeket (GULYÁS 2009).

„1940-ben nősütem meg Topolyáriú. A feleségem apja hegyesi, az is Topolyára nősült. Őtet Pásztor Erzsébetnek híjják.

1941-ben meg begyűttek a magyarok, akkó meg apósom, mivel nagycsaládos ember vót, kapott földet Palánka környékén, a Duna-parton, Obrovacon (magyar neve Boróc). Ott a szerbeket belágerozták, azoknak a házukba telepítették a magyarokat. Kiosztották az üres házakat a nagy családoknak. Oda mentek apósom meg a többi családja, ott telepedtek meg. Kaptak hat hold földet, egy házat, egy kocsit, egy lovat. Az állam levitette a sokgyerekes szegény családokat oda Borócra. Ott éltek, dógoztak, kaptak földet.”

Boróc település Dél-Bácskában, közel a Dunához, Palánka községben. 1918-tól az SZHSZ Királysághoz csatolják, majd 1941 és 1944 között ismét Magyarország része. 1945-től Jugoszláviához tartozik.

1941. április 11-én a magyar hadsereg alakulatai, csatlakozva a támadó német csapatokhoz, átlépték a magyar–jugoszláv határt. Az utolsó revízióval *nem magyar többségű* területek kerültek vissza Magyarországhoz. Az 1 145 000 lakosból mindössze 301 000 volt magyar. Jelentős délszláv tömegek kerültek kisebbségi sorba, és megkezdődött a dobrovoljácok összegyűjtése és internálótáborba zárása. A magyar hadsereg elvben már az első hetekben különbséget tett őslakos, vagyis az 1918 előtt is a Délvidéken lakó délszlávok és a dobrovoljácok között. A „dobrovoljácoktól megtisztított Bácska” (SAJTI 1984) területére bukovinai székelyeket és Bácska legszegényebb lakosait telepítették be. Így kerültek Topolyáról Borócra, az addig nem is hallott településre Kiss József apósáék, illetve Pásztor Erzsébet szülei.

„A család ekötözött, mink meg maradtunk a feleségemre. Topolyán túl vót egy urasági tanya, a legnagyobb uraság Kiss Lajosé meg asztán Törley Bálint meg a Varga István. Én a Varga Istvánhó álltam be szógáni, béres vótam. Közben télen ör is vótam. Akkó engem kiválasztott parádés kocsisnak. Az uraságot fiákeron bordonztuk. Amikó nem köllött vinni, akkó én is dógoztam a többi béressel. Ott vótunk őszig. Az uraság szállásán kaptunk lakást. Minden cselédnek vót lakása. Őssze együttem, akkó beálltam egy hegyesi magyarhó a zentai útra, a Csabai Mihály bácsihó. Ő az apósa szállásán, a sziváci úton gazdálkodott. Ő csak átjárt parancsóni. Ott is kaptunk cselédlakást. Evótunk ott mindenre látva. Ott 1942 tavaszáig dógoztunk, asztán mi is lementünk apjáékhó Borócra. Ott a vasútra jártam.”

A béres olyan szegény, általában nincstelen ember, aki a megélhetés céljából egész évre elszegődött mezőgazdasági bérmunkásnak, aki kikötött bérért mezőgazdasági vagy háztartási munkára egész évre elszegő-

dött. Gazdájának a tanyáján lakott, amikor már házas volt, családjával együtt. Egész munkaerejével, idejével, részben még vasárnapjaival is munkaadói rendelkeztek. Az uraság szóbeli szerződést kötött velük, amelynek igen komoly súlya volt. Egymás tenyerébe csaptak, s ez jelentette a szerződés megkötését. Munkájuk a föld megművelése és a termények betakarítása, valamint az igásállatok etetése, gondozása volt.

A differenciált paraszti társadalomban a cseléd bérmunkás, szolga, akinek munkaerejével munkaadója rendelkezik. Munkája nem szakosított, az általános paraszti tevékenységet kívánták meg tőle. Bár ugyanabban a paraszti formarendszerben élt, mint gazdája, társadalmi helyzetük alapvetően elválasztotta őket. A gazda kíméletlenül, gyakran még testileg is fenyítve, cselédje magánéletét semmibe véve sajtolta ki a járandóság ellenszolgáltatását. Minthogy időbérben dolgoztak, minden lépésüket ellenőrizték. A cselédség gyakran lehetett egy egész életen át tartó állapot (uradalmi béresek), de korlátozódhatott a házasság előtti fiatal évekre, a létalap megteremtéséhez szükséges munka idejére. Településük, lakóterületük, állandó irányítás és felügyelet melletti életük leszűkítette, egyoldalúvá tette ismereteiket, leegyszerűsítette tárgyi világukat. A folklorikus kutatók számára viszont igen gazdag és hagyományörző néprajzi anyagot nyújtott a puszták világa. Egymás között házasodtak, rendszerint a helyi pusztáról választottak maguknak élettársat. Ezzel kapcsolatban gazdag irodalmi anyag áll a kutató rendelkezésére. Lásd Illyés Gyula: *Puszták népe* (Bp., 1936); Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom* (Bp., 1941); Kardos László: *Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról* (Szentgyörgy pusztá) (Ethn., 1955); *Magyar Néprajzi Lexikon*.

„1944 januárjáig dógoztam Palánkán a vasúton, akkó kaptam a behívót a magyar hadseregbe. Be köllött rukkóni, hát akkó az asszonyt otthon hagytam az apjáékná. Én meg berukkótam. Közben született egy kisfiunk, aki 11 hónapos korában meghalt, ahogy berukkótam. Erdélybe, Szilágyságba, Szilágy megye, Zilahra rukkótam. Ott tanútuk a repülésfigyelést, a légvédelmi központnak adtuk a jelentéseket. Kikerűtem a légvédelmi figyelőbe. Össze, mikó gyűttek be az oroszok, 1944-ben, akkó emenekűtünk Zalaegerszegre.”

Zilah Kolozsvártól 86 km-re északnyugatra, a Zilah patak két partján fekszik. 1944-től kezdve, amint a keleti front megközelítette a Kárpát-medencét, a magyar háborús erőfeszítések tovább növekedtek, ekkor mozgósították az 1. magyar hadsereget. 1944. január 6-án mozgósítási parancsot adtak ki, amikor már elkerülhetlenné vált a Kárpát-medence védelmének megszervezése. 1944–1945-ben Magyarország a szovjet és német hadvezetés számára is lényeges hadszínterré vált. A helyzet augusztus 20-át követően változott meg gyökeresen. A román kiugrás és a Vörös

Hadsereg gyors romániai előretörése alapvetően megváltoztatta a háború menetét e térségben.

Az 1. hadsereg október 17-éig tartotta a Kárpátok védvonalait – Románia átállását követően megkerülték azokat. Az 1. magyar hadsereg szétszóródott alakulatainak egy része némi kitérő után a Dunántúlon gyűlt össze.

„Az egész kompánia kapott egy vonatszerelvényt. Zalaegerszegeen egy nagy iskolába vótunk szállásolva. Mikó az oroszok megleptek bennünket, hadifogságba estem, az oroszok is bevagóníroztak bennünket.”

1944 közepétől az angolszász támadások folytán Zala megye egész területe hadszíntérré vált. A második világháborúban a magyarországi hadműveletek utolsó szakaszában 1945. március végén–április elején Zala megye egész területén időben és térben gyors, de heves harcok folytak, mindkét részről igen jelentős tűzerő felvonultatásával. 1945 áprilisában a szovjet csapatok megszállták Zala megye egész területét.

„Főhoztak Pestre a Keleti pályaudvarra, onnan Szabadkára, majd Szabadkán nem engedtek bennünket kiszállni, hanem visszafordították a vonatot Szegedre, onnan Romániába, Nagyváradra, majd egészen a Fekete-tenger partjára. Ott kiraktak bennünket. Ez Constanța város vót.”

A foglyok kiszállításának két fő útvonala alakult ki: Debrecen–Máramarosziget–Szombor–Kijev, illetve Szeged–Arad–Temesvár–Brasó–Foksány–Constanța–Odessza, vagy Constanța–Szevasztopol (hajóval), vagy Constanța–Novorosszjszk (hajóval). A szovjet hadifogolytáborokban az életkörülmények gyakorta embertelenek voltak. Szovjet viszonylatban – ellentétben a nyugatival – előbb a kiszállítást is túl kellett élni. Gyakran a nem megfelelő higiéniai körülmények miatt járványok (elsősorban tifusz) tizedelték a tömeget. Az alultáplált, beteg emberekre viszont újabb megpróbáltatás várt, mikor vagonokba zsúfolódva, megfelelő minőségű és mennyiségű víz és mellékhelyiség nélkül kellett napokat, akár heteket utazni a szovjetunióbeli munkatáborig (<http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/frame2.htm>).

„Itt nem maradtunk sokáig, 2-3 napig, egy csomóba tereltek bennünket, amennyi egy nagy hajóba befér. Harminchat órát hajóztunk ki a Kaukázusba. Sötét este vót, amikó kikötöttünk. Nagyon fétünk. Egy vasútállomáson a sínek közt aludtunk, másnap ehajtottak bennünket egy nagy vögybe, csak vadbodza meg csalán vót. Kaptunk egy kis élelmet. Mindennap 30 ember ment be a városba azé a kis élelemé. Egy óriási kazánban főztek.”

A volt Szovjetunió területén ezerszámra (5700 db) léteztek különböző funkciójú munka- és hadifogolytáborok. A kiszállítottak többsége a Donyc-medence szénbányáiban, Szibéria fa- és tőzegkitermelő üzemeiben,

kolhozokban, nagyobb építkezéseken dolgozott. Az elhurcolt férfiak többségét vagy a Donyec-medence szénbányáiban (ma Ukrajna), vagy a Kaukázus vidék munkatelepein (ma Grúzia) dolgoztatták. Kiss József csak arra emlékezett, hogy a Kaukázusban rakták ki őket. Csak rémlett neki a település neve.

*„Asztán két hét után behajtottak bennünket újból a városba, ott egy nagy szerelvénybe raktak bennünket, oszt fővittek Ukrajnába. Az állomáson szétosztottak bennünket lágerokba, ki erre, ki arra. Gúnyáinkat is evették, kaptunk orosz orosz gúnyát. Én szénbányába kerütem. Ott szenvedtünk, nyóc órát dógóztunk, nyóc órát pihenhattünk, de nyóc óra múva vissza a bányába. Csak ritka levest, néha paradicsomlevest kaptunk, de csak levest meg kenyeret. Úgy lerongyolódtam, hogy megbetegedtem. Összeszedték a betegállományt, oszt megint bevagonoztak bennünket, és Máramarosszigetre vittek. Csak az orosz vasút szélesebb, mint a mienk, így csak eddig hoztak bennünket. Kaptunk másik szerelvényt, a bácskaiakat különrakták. Hatvanig gyűttünk. Ott megint átrak-
tak bennünket, lehoztak Szegedre, de az oroszok mindig kísérték. Szegedrű is átkísérték bennünket Szabadkára. Ekkó má 1945 vót. Ott két partizán az állomás mögé terelt bennünket. Onnan kihajtottak a Gubogyárba, ott fertőtlenítték bennünket, megfürdettek. Onnan kihajtottak a Huszár kaszárnyába. Ott vótunk kihallgatáson. Akkó gyűtt az összeírás. Akkó má a feleségemék is hazagyűttek Borócrű.”*

Kiss József ekkor harmincegy éves volt. Sajátjának egyetlen dolgot tudott: valahogyan megélni. Megélni a semmiből.

„Ementünk egy zsidó házba lakni. A mostani traktorállomás (Kooperáció) helin vót. A zsidók má akkó emenekűtek, az alighanem az Ádi Gyula zsidó háza vót. Az én nagynénim vót ott a gazdasszony, mink hozzá mentünk. Annak a zsidónak vót egy darab kaszálója, nyóc kvadrát meg kocsí, ló. Ami megmaradt a zsidótű, azt a nagynénim ideadta felibű, hogy nekünk is legyen valamink. Ott laktunk két évig, eccé csak odagyűtt a Fabó Ábel meg a cimborája, a Baranyi Jóska. Az Ábel községi ember vót, nagymellű (azt jelenti, büszke, sokat tart magáról – Sz. A. megj.), hogy énnekem pucóni köll a házbű. Most mit csináják? Akkó megvettem aszt a picí házat, abun csak egy szoba vót, meg a leeresztő. Valamikő cselédház vót. A sárga gödörné, a Bolmán ucca végin.”

A Kishegyesen élő zsidó lakosokat 1944 tavaszán a községháza udvarába terelték, semmit nem vihettek magukkal, csak egy kicsi batyuban életmet. Az összetételés mikéntjéről keveset tudunk. Molnár Judit a következőket írja: „...a Délvidék zsidóinak gettózása április 26-án kezdődött. A főbb gettó- és koncentrációs központok, ahonnan a mintegy 21 000 fős délvidéki közösséget deportálták, Bácsstopolyán (12 km Kishegyestől észak felé – Sz. A. megj.), Baján, Szabadkán, Szegeden, Bácsalmáson voltak.”

„A határsávok zsidótalanítását – folytatja a Tájékoztató – április hó 26-án reggel 5 órakor kell megkezdeni és folytatólagosan, lehetőleg 4-5 nap alatt befejezni” (MOLNÁR 1991; 68–69). Egy május 10-i jelentés pontosan részletezte azt is, hogy a Délvidékről áttelepítetteket Szegeden hol helyezték el: a zsidó iskolában, a zsinagógában, a hitközségi székházban és az akoltelepen. 1941 és 1945 között a kishegyesi zsidó közösség tagjai közül huszonhárman haltak mártírhalált.

„Akkó én elálltam a szenttamási kendergyárba, az ásztatóba. Ott vótam két évig, mikó onnan hazakerütem 1949-ben, bementem a hegyesi szövöttekbe. 1950-ben a Nagyistállóhó. A Velker-tanya akkó a szikicsi góracoké vót, akkó kapták vissza a hegyesiek a góracoktú, ők meg adtak nekik Szikics felé. A szövöttekben jó vót, emberszámba vettek bennünket. Én a Dudás Misa keze alá tartoztam. Ő vót a gazdám, velem nagyon jó vót. Nem panaszkodhattam.”

A kommunisták 1943. november 21-én a boszniai Jajce helységben az AVNOJ (a Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Bizottság rövidítése) ülésén rendeletet hoztak, amelyben megállapították a németység kollektív bűnösségét, megfosztották őket állampolgárságuktól és minden ingó és ingatlan vagyonukat elkobozni tervezték. E rendelet második pontja szerint: „Minden német etnikumú személy teljes ingó és ingatlan vagyona államosítottnak tekintendő és állami tulajdonná válik.” A németek elűldözése, kiűzése a Vajdaság területéről 1946-ban fejeződött be. A Vajdaságban több kenderterő üzem volt.

Bácskában a kendergyárak 78 százaléka német tulajdonban volt. Kishegyesen a montenegróiakat nevezték góracoknak. Ők voltak a kolonisták, akiket Montenegróból a svábok helyére hoztak.

Dudás Mihály középiskolát végzett agronómus volt, abban az időben így nevezték azokat, akik mezőgazdasági középiskolát végeztek. Az 1950-es években ez magas iskolai fokozatnak számított. Ők munkavezetők lettek, egész gazdaságokat vezettek.

„A legfiatalabb öcsém elesett Bolmánna, önkéntes vót, két lánya maradt árván. 1973-ban mentem nyugdíjba.

Megvan az első rádió, amit 1965-ben vettünk. Televíziókn nincs, elég ez a rádió. Magyarú mond mindent. Így is hála Istennek, ahogy van. Kevés nyugdíjat kapok, ötezzer dinárt kettőnkre. (80 eurónak megfelelő dinárösszeg – Sz. A. megj.) Munkaéveimet ezek a szerbek nem ismerték el. A vasutat se, a béreskedést se, amíg be vótam rukkóva, aszt se, gazemberek vótak. Igazságtalanul ment minden. Most is. Így éltem én keservesen az életem.”

Jugoszlávia a 20. század második felétől jelentős politikai, gazdasági változáson ment át. Különösen érezhető volt az ideológiai változás, amely az ateista látásmódot, viselkedést táplálta. A hetvenes években az életszín-

vonat új dimenziót kapott, a szomszédos országok fejlettségi szintjét jóval felülmúlta. Az egész világ tisztelettel és várakozással figyelte az öngazgatás valóra válását, ami azonban sohasem működött úgy, ahogy kellett volna.

Kiss Józsefet ebben a látszólagos jómódban emberszámba vették. Bármilyen nehéz körülmények között éltek életüket ezek az emberek, de emberszámba vették őket. Kiss József 2004-ben hunyt el, kilencvenéves korában.

Irodalom

- A. SAJTI Enikő (1984): *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GULYÁS László (2009): *A Vajdaság sorsa az első jugoszláv állam keretei között, 1918–1941*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_vajdasag_sorsa_az_első_jugoszlav_allam_keretei_kozott_1918_1941/.
- MOLNÁR Judit (1991): Adalékok az 1944-es délvidéki gettók és deportálásokról történetéhez. In *Múlt jövő*. Szeged, 3. sz. 68–69.
- ORTUTAY Gyula szerk. (1977): *Magyar Néprajzi Lexikon. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- ROMSICS Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam*. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest

Egy harangozó mesél

Szemelvények és adalékok a *Surján, az elfelejtett falu* című tanulmányhoz¹

Feketén gomolygó felhők és napsugarak váltogatták egymást azon a délutánon, amikor bekanyarodtunk a surjáni útra. Figyelmesen kellett haladnunk, hisz Bókát elhagyva nemigen vehető észre a bal oldali mellékút. Jelzőtábla nélkül ágazódik az út, észrevétlenül, szégyenlősen, vagy talán titokzatosan kanyarog Surján felé. Végigfut velünk a nép nyelvén is sokat emlegetett surjáni pusztá, majd kicsit odébb egy gémeskút is felüti a fejét. A törött gém már magán viseli az elhagyatottság jelét, arról pedig még álmodni sem kell, hogy netalán víz is lenne a kút mélyén. A pusztán szétszórt házakból kutyák hada rohamozott meg bennünket, eget rengető csaholással próbálták továbbbúzni az idegent, a betolakodót.

A falu bejáratánál a névtáblára vadalmafaág borult, amely szinte védőpajzsként jelzi a látogatónak: itt nincs mit és kit keresnie. Ha mégis továbbmegyünk, a kőhídon túl a mocsárból békakuruttyolás hallatszik, majd egy hirtelen jobb kanyar után szemünk elé tárul a falu.

A település már a török hódoltság alatt is létezett, a maga 120–130 házával és kb. 600 lakosával; szerbek, magyarok, bolgárok, svábok, románok lakták, római katolikusok és görögkeletiek. De vannak írások 1470-ből is, amelyben szó esik egy Serjén nevezetű földbirtokosról, talán az ő tulajdonában lehetett ez a falu. Csak találgathatunk. De mindebből a mai Surjában semmit se tapasztalhatunk. Még azt sem vehetjük észre, hogy építészeti és falutelepítési szempontból milyen hányatott sorsa volt a falunak a történelem folyamán. Tartozott Csanád megyéhez is, majd az 1717-es évekből fennmaradt adatok szerint a kincstári összeírásban a Csákovai kerülethez csapták; Csávós² volt a postája, vasútállomása pedig Surján-Zsibova. Az akkor dúlt járványok megritkították a falu lakosságát, mert

¹ www.vmtt.org.rs/.../558_570_Toht_Glemba_A.pdf.

² Csávós Árpád-kori település volt.

A surjáni puszta – Rózsa Sándor-rét

mindössze 32 lakott ház maradt meg. Ezt a kevés házat csatolták Torontál vármegyéhez, a Módosi járáshoz, majd manapság Torontálszécsány (szerb nevén Sečanj) községhez. Ennek a hányatott sorsnak még a Temes folyó áradó kedve sem vethetett véget. Amilyen gyorsan jött az árvíz, olyan gyorsan igyekeztek a kárt helyrehozni a szorgos kezű surjániak.

Csend honol mindenütt, sehol egy ember, egy hangos szó vagy zaj. Kihalt, üres házak, foghíjas kerítések köszönnek ránk. Reménytelen az utánpótlás. Pedig az 1948-as években, amikor a világháború után a demográfiaival megbízott illetékesek a falut járták, 682 lakost írtak össze. A 2011-es összeírás már mindössze 253 lelket talált itt. A falu számbeliségének a fénykora az 1953-as évről vezethető vissza, amikor is 807 lakos élt itt és művelte a surjáni földeket. 1961-től napjainkig szüntelenül zsugorodik a falu. Ottjártunkkor csak 260 személlyel „dicsekedhet”. Ennek még a felénél is kevesebb a magyar.

Az út mellett jobb oldalon a második világháborús emlékmű, a harcban elesettek névsorával arra emlékeztet, hogy szerbek, magyarok egyaránt kivették a részüket a népfelszabadító háborúból; az emlékmű gondozatlan, a vaskerítés is régóta rozsdás, a talapzaton az 1955-ös szám. Balról a községháza és az orvosi rendelő. A tágas, kietlen utcában bal felől nehezen felismerhető kisbolt. Hiányolom az előtte üldögélő sörözőket, italozókat, úgy, ahogyan azt falun szokták, jobb szórakozás híján. A jobb oldali

A surjáni pumpás kút

utcában egy pumpás kutat véltünk felfedezni. Iható, finom, sejtelmes ízű a vize. A kút csattogására az egyik házból egy férfi lépett ki. Fején új keletű sapka, cigarettával a szájában közelített felénk.

– Nem idevalósiak, ugye? – kérdezett ránk szerbül, köszönés helyett.

– Nem – rebegtem halkán két kortyolás között, s igyekeztem gyorsan visszatérni abból a gyermekkori emlékezésből, amelybe a víz íze sodort.

– Ez az én házam itt – mutatott egy házra –, de átengedtem a fiamnak és a menyemnek, én pedig beköltöztem a szomszéd házába, aki Svédországban van, de rám bízta a házat, hogy őrizzem, míg ők odakint dolgoznak. Nem tudom, hazajönnek-e valaha, de a ház jó állapotban van, s míg élek, nekem jó lesz. A 62. évemet taposom – dőlt belőle a szó rendíthetetlenül, megállás nélkül, én pedig abban reménykedtem, hogy azért mégis tudnék tőle egyet-mást kérdezni is.

Zdravko Mikašinović, ahogyan utólag megtudtam a nevét, bolgár származású. Szerinte egy bolgár mondás azt tartja, hogy ha meghal egy asszony a házból, akkor a ház is meghal, ezért van itt Surjánon ilyen sok üres és romos ház. Sok asszonyt vittek innen ki a temetőbe az utóbbi időben. Bóbeszédűségét csakis a magányra vezethetem vissza, hisz a kevés lakosú faluban nemigen van olyan személy, akivel szót lehetne váltani.

A községházán, a helyi iroda és a helyi közösség közös irodájának a falán kétnyelvű tábla díszleg. Régi és új keletű egyaránt két nyelven: szer-

Zdravko Mikašinović: Ez az én házam

bül, cirill betűvel és magyarul. Itt senkit sem zavar a kétnyelvű tábla. A falu népe már ősidők óta tudja egymásról, hogy ki kicsoda és milyen nemzetiségű, s nincs abban semmi különös, ha a másik anyanyelvén is van felirat. De az épületbe már nem lehetett bemenni. Hetente egy alkalommal fogadják az ügyfeleket. S ez a nap nem az.

A vendéglátónk örömmel fogadott bennünket, még a surjáni harangozót, Szabó Károlyt (1933) is ide invitálta, aki csakhamar széles mosollyal, barátságosan köszönve megjelent, némi kétkedéssel az arcán, ugyan mit mondhatna ő erről a faluról?

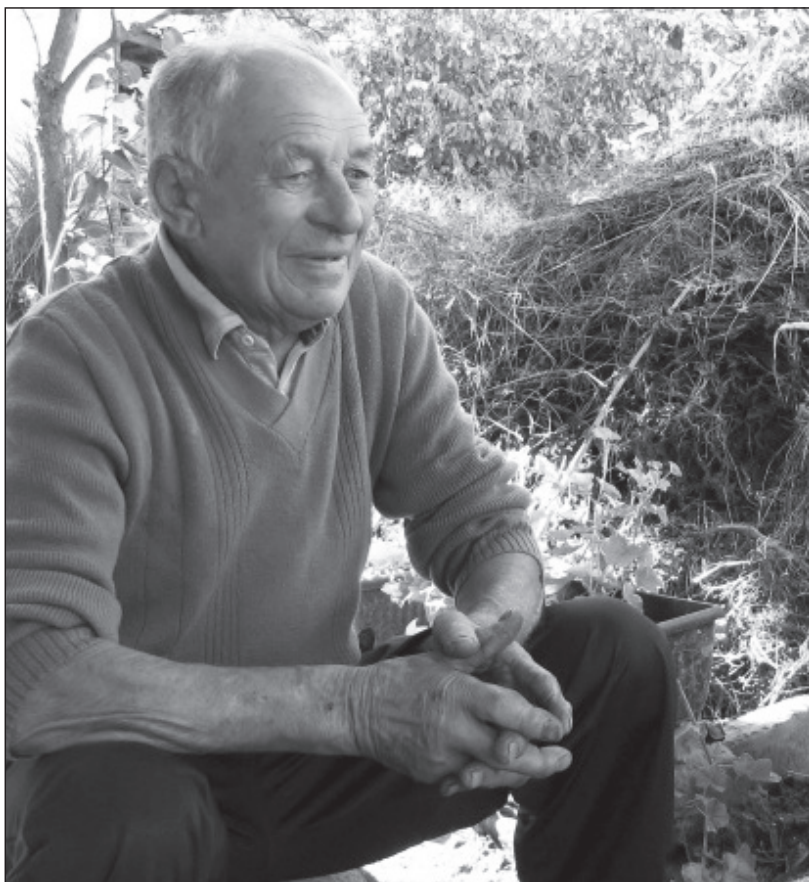
– Nincs nekem iskolám – mondta szerényen –, hogy a tanult embereknek újat mondhassak.

Hogy volt neki mit mondania, azt a későbbiek során megtapasztalhattuk. Živica, a házigazdánk, aki jómaga is Nagybecskerekéről költözött ide, hogy kipihenje az évtizedes fáradtságot, amelyet a vezető beosztás, majd családjának a szétesése okozott, házi pálinkával kínált bennünket is.

– No, ez jó nyelvoldó – viccelődött a harangozó. Lelki szemeink előtt megjelent a nyelvoldás módja és eredménye is.

– Én születtem surjáni vagyok, 33-beli – mondta Károly bácsi –, nagy tisztségem van a templomban. Nyolc-kilenc éve vagyok harangozó a faluban, de attól félek, hogy egyben az utolsó is – húzta el fanyarul a száját.

– Amikor harangozni kezdtem, akkor még elég sokan voltunk a faluban, harangoztam reggel, délben, este, misékre is, de a halál hírére én adtam tovább. Nem emlékszem rá, hogy más is akarta volna ezt a tisztséget, de én igen.

A harangozó mesélés közben

Az egykék

– Anyám surjáni volt, öten voltak testvérek, de apám Detáról származott, ő egyke volt, nem volt testvére. Deta ma már Romániához tartozik. Sok magyar volt annak idején ott is. Én magam vagyok, volt egy leánytestvérem, de még mielőtt én születtem volna, meghalt, így hát magam vagyok. Hogy miért nem lett még testvérem, sose kérdeztem. Pedig biztos volt ok rá, hisz annak idején ritkaságszámba ment, ha valakinek csak egy gyereke volt. Nekem is csak egy lányom van, furcsa a világ... emígy is elfogyunk lassan, haldoklik ez a falu, kislányom, itt mindenki ezt mondja. De hát mit mondjak, az én egyetlen lányom is Bókán van férjnél, szerbnél, két unokám és két dédunokám van, egyikük se tud magyarul. Mind-egyikük szerb.

A magyar idők

– A szüleim földjét műveltük, abból éltünk. Ha nem az iskolában voltam, akkor apámmal dolgoztam a réten. A „magyar idő” alatt volt itt magyar iskola is, de én már 1939-ben, amikor elsőbe kezdtem járni, szerb nyelven tanultam. De nem volt baj, tudtam én szerbül. Megtanultuk az utcán egymástól játék közben a másik nyelvét. Az iskola az öreg imaházban volt, amelyet mise alkalmával templommá varázsoltak egy harmonikaajtóval, hétköznapi pedig iskola volt. Akkor negyven–ötven iskolás gyerek volt a faluban. Ma csak négy diák van, az első és a második osztály itt van a faluban, a 3. osztályos diák (egy) Bókára jár szerb iskolába – jegyezte meg a harangozó.

– A szerbeknek rendes templomuk volt, csak nekünk magyaroknak hiányzott a templom. Volt egy harangláb, azon harangoztak, amikor kellett.

A „magyar időkről” többször nem esett említés, vagy azért, mert régen volt, vagy azért, mert az utána következő idők már sokkal jobban megmaradtak az emlékezetében. Egy mozzanat azonban állandóan végigkísért bennünket a beszélgetés során, akármerre csüörtük-csavartuk a szót, a harangozás mindig belelopta magát a mondanivalóba, annak a művészete és az a tisztelet, amely a harangozónak kijárt ezzel együtt.

Szórakozás a faluban

Ne gondolja a kedves olvasó, hogy ebben a picinyke kis faluban nem volt szórakozási lehetőségük az akkori fiataloknak. Surjánon is, mint számos más vajdasági kis falucskában, nagyban dívott a művelődési élet, amely Karcsi bácsi korosztályát volt hivatott megszólítani.

– Mire mi felcseperedtünk, már volt a faluban kultúrotthon. Oda jártunk színészkedni is. A feleségem 35-beli, itt ismerkedtünk meg a faluban. Majd közösen eljárógattunk a színjátszó csoportba, szerepeket tanultunk, persze magyarul, majd azt leadtuk. Hát így szórakoztunk – fűzte a meséjét a harangozó tovább.

– De a fiúk, a férfiak kedvence mégis a kuglipálya volt. Oda jártunk azután rendszeresen. Én nagyon jó kuglizó voltam – dicsekedte.

– De már semmi se maradt meg ebből manapság. Ha jól emlékszem, már a 60-as évektől nincs kultúrotthonunk se, mármint nekünk magyaroknak – mélységes bánat jelent meg a tekintetében, majd a messzeségbe révedt, s nehogy megzavarjam a harangozó méltó emlékezését, óvatosan összecsuksztam a jegyzetfüzetemet.

Itt csak az a magyar szó hangzik el, amit a helybeliek kimondanak...

A falu bejáratától nem messze áll a művelődési otthon, rendezett épület, látszanak rajta a nemrégiben elvégzett újtási munkálatok. Csak a kitört ajtóüveg tanúskodik arról, hogy nemcsak a falu kihalt, de a kultúra is. Belestem a törött ajtóüvegen. Szép tágas, világos terem. Székmaradványok szerteszéjjel, a sarokban csendesen gubbaszt egy régi, öreg zászoló, a falak fehéren, árván várják a közönséget. Még a napocska is kisütött, s bearanyozta a valamikori kultúrélet otthonának a falait. Volna itt hely az egész falu számára, ha valami csoda folytán föltámadna a kultúra! Azután átvillant a fejemen a gondolat, hogy talán még sincs minden vesze, hisz a megmaradt száz-egynéhány emberért is érdemes volna magyar műsort hozni, tájoltatni ebben a magányos épületben. De nemcsak magyar nyelven. Élnek itt még szerbek, bolgárok és románok is. Beszélgető-

társam, mintha a gondolataimat olvasta volna, megszólalt: – Már nemigen emlékszünk rája, mikor volt itt valami műsor, lehet, hogy még akkor, amikor én is szerepeltem – nevette el magát pajkosan a harangozó, de a hangjában megjelent fájdalom sehogyan sem akart elmúlni – nemcsak mi nem járunk ide, de mások se jönnek vendégszerepelni, legalábbis amióta én emlékszem – folytatta –, itt csak az a magyar szó hangzik el, amit a helybeliek kimondanak, és még nem felejtettek el.

A 250–260 lakosú faluban az, aki ünnepel, a helybeli vadászotthont veszi igénybe. Van ott egy kávézó is, amely a fiatalok közkedvelt szórakozóhelye, születésnapi bulikat tartanak ott.

Az ünnepekről

Azokról az ünnepekről és megemlékezésekről, amelyeket a magyarság rendszeresen ünnepel, a rádió és a tévé jóvoltából értesülnek a surjániak. Ők maguk nem szerveznek megemlékezéseket. Nincs is kinek és kiért, vallják ők. De mégis akad két nagy ünnep, amely a harangozó Karcsi bácsi emlékezetébe belevésődött, és hosszú évek után a felszínre tört.

– A karácsonyt és a húsvétot ünnepeltük és ünnepeljük ma is, csak nem adjuk meg neki a módját, mint valamikor – kezdte a mondókáját –, mert én még betlehemeztem. Gyerekkoromban a betlehemmel jártuk a falut. Négy lány vitte a betlehemet, ők voltak az angyalok, és négy fiú is ment. A fiúkból egy katona volt, három pedig juhász. Mentünk a házakhoz és kérdeztük a gazdát: „Meghallgatják az angyali vigasságot?” Ha azt mondták, igen, akkor bement a katona, és szólította a többieket:

„– Gyere be, Maxus, gyere be, öreg, gyere be, Judás!” – Akkor a fiúk egyenként bementek, és lefeküdtek a földre. Általában a konyhában fogadtak bennünket, utánunk a lányok behozták a betlehemet, föltették az asztalra. A katona erre dirigált...

„Kelj fel, Maxus, kelj fel, öreg, kelj fel, Judás!” – erre fölkeltünk. A botunk végén lánc volt, azzal csörgettünk, s kórusban így szavaltunk:

*„Látom a gazdának jó szíve szándékát,
hogy megajándékozza a betlehemes fiúcskát.
Ha a gazdasszony jó, inni adna,
Minálunk is megindulna a vénasszony dala.”*

Persze gyerekek voltunk, inni nem kaptunk, de kaptunk pénzt, kalácsot, almát, diót... aztán elénekeltük a Csordapásztorokat és mentünk tovább. Nagyon szép volt akkor – jegyezte meg mosolygós arccal.

– Húsvétkor kerepeltünk, amikor elnémultak a harangok, fakerepelővel, amit az asztalosok fából csináltak. Jártuk a falut és kiabáltuk...

*„Emberek, emberek, megérkezett a hajnal,
kérjétek a Jézust, az ő szent anyját,
és gerjesszétek a szíveteket az örök ájtatosságára,
hogy eljussatok a menyei boldogságra.”*

Este pedig a következőket kerepeltük:

*„Megérkezett az est,
kérjétek Jézust és az ő szent anyját,
hogy elküldje mindannyiunknak
az ő szent őrző angyalát.”*

– tört fel a rigmus az emlékezet homályából. Nem kérdeztem meg, hogy ezeket a szép verseket miért nem adta tovább. Megörültem annak a ténynek, hogy most itt és először papírra vethetem, hogy megmaradjon mind-örökre.

Kőbe vésett emlék

– Van a falunak egy része, amely a Kamen³ nevet viseli – emlékszik vissza Karcsi bácsi. Egy kocsmai italozás közepette abban fogadtak a már amúgy is pittyes⁴ fiatal emberek, hogy ellopnak egy birkát a juhásztól. A juhász fölvtágó volt, mindig azzal kérkedett, hogy tőle nem lehet birkát lopni – kezdődött a mese. Az egyik közülük, a fogadás hevében, felpattant a lóra, és kivágatott a juhász kunyhójáig. Ott meglepetés érte, mert a juhász mérges kutyái lehúzták a lóról, és a „rablónak” vélt bátor hősünket darabokra tépték. A kocsmába csak a ló ballagott vissza, lovasa nélkül... Ezért van most ott egy kő az ő emlékére... – emlékezett Karcsi bácsi.

Erre is járt Rózsa Sándor

A bejárati kanyartól három km-re a surjáni pusztán, a gémeskút közvetlen közelében van a Rózsa Sándor-rét. Valamikor erdő volt ott, de kiirtották, hogy legyen a jószágot hol legeltetni, mivel az nagyobb haszonnal járt, mint az erdő. Egyszer Rózsa Sándor is erre járt, és az én nagyapám meg is vendégelte, ízletes bográcsgulyással – meséli a harangozó. – Sokáig beszéltek róla a faluban, s arról is, hogy az én nagyapám főztét ette.

³ Kamen – kő

72 ⁴ Pittyes – beitalozott, nem részeg, csak meglátszik rajta az alkohol hatása

Népi földrajzi elnevezések

Népi utcanevek Surjánon:

- Nagytutca – a főutca egyben a legnagyobb is.
- Somogyi utca – ahol a Somogyiék laktak.
- Gyöpsor – a gyepre néztek a házak.
- Bráity utca – ahol Bráityék laktak. (Ma Sonja Marinković utca.)
- Birkapásztorok útja – a két temető, a pravoszláv és a katolikus temető közötti rész, amelyen a birkákat terelték ki a legelőre.
- Heck-ház – a Heck sváb család házának romja.

A határnevek: Hát, Kamen, Hosszú-dűlő, Fölső-ér, Čavoško polje (a román határon van), Szelista, Variján, Rózsa Sándor-rét, Surjáni puszta, Faköröszt.

A lélekharang

– Itt havonta egyszer van mise, a hónap harmadik vasárnapján – közeledtünk óvatosan a beszélgetésünk végéhez. – De már úgy látszik, nincs is kinek misézni. A múltkor is csak ketten voltunk a templomban, egy idősenéni és jómagam – állapította meg a harangozó. – Nem kellemes se nekünk, hívőknek, de a miséző papnak se, hogy üres templomban prédikál. Pedig szép új templomunk van, 2010-ben építették újjá.

A katolikus templom és a mindentudó harang

– A harangozást rendszeresen betartom. Ha véletlen tudomásomra jut, hogy valahol egy földink elhalálozott, nem vagyok rest, kapom magam, és meg se állok a templomig. A surjáni harang szól annak a lelki üdvéért is. A surjániak már felismerik a harangozásomról, hogy egy valamikori falubeliért szól a harang.

Források

- Borovszky Samu (szerk.): Torontál vármegye. In *Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912
- 2011 Census of Population, Households and Dwellings in The Republic of Serbia: Ethnicity – Data by municipalities and cities PDF – Statistical Office of Republic Of Serbia, Belgrade. 2012. (2012. 11. 30.)
- Knjiga 1, *Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima*, Republički zavod za statistiku, Beograd, februar 2003.
- Knjiga 9, *Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, podaci po naseljima*, Republički zavod za statistiku, Beograd www.vmtt.org.rs/.../558_570_Toht_Glemba_A.pdf.

Vadász és lánya

Egy ballada vajdasági változatai

A cselekmény

A leány az erdőben ráköszönő vadásznak először azt állítja, hogy eprészik – vagy másik változatokban számócázik, esetleg szedret, ibolyát vagy rózsát szed – és szerelemre hívja a vadászt. A vadász fölsorolja, mi által van akadályoztatva (nem teheti a lova, a kutyák, a puskája, esetleg a subája miatt sem). A leány mindenre talál kifogást, és kitartoan csábítja a szerelmeskedésre. Végül a vadász fölfedi, hogy ő a leány apja, erre a lány arra kéri, lölje agyon, s ez a legtöbb változatban meg is esik. Érdekes, hogy egyik változatban sem derül ki, hogy megtörtént-e az, amire a leány vágyott. Hát igen, a balladai homály!

Besorolás, eredet, elterjedés

A magyar népballadák összefoglaló szöveggyűjteményében *Az eprésző lány* címmel szerepel a ballada az új stílusú népballadák között, a családi eseményekhez, gyilkosságokhoz, szerencsétlenségekhez fűződő balladák és balladás dalokhoz sorolva (ORTUTAY–KRIZA 1976; 287. sz.).

Vargyas Lajos, a magyar balladakutatás legavatottabb szakértője szerint a ballada csekély variánszáma (33 lejegyzett változat 1976-ban) a gyűjtők érdektelenségéből ered, mert dallamának és szövegének népdalszerűtlensége miatt inkább csak amatőrök gyűjtötték (VARGYAS 1976. II.; 629–630). Megállapította, hogy a különleges versszakforma, az idegen dallam, a félirodalmi fogalmazás olcsó, újkori ponyvaeredetre utal, és a 18–19. (20.) századi ponyvaballadák között helyezte el (uo. 630).

Válogatás a Kiss Lajos Néprajzi Társaság Borús Rózsa Emlékkonferenciájának anyagából.

A lejegyzett változatokban szinte az egész magyar nyelvterület képviselve van Zalától Bukovináig, de nincs adat a volt Bács-Bodrog és Torontál megyékből.

A Kriza János Néprajzi Társaság honlapján egy gyergyóditrói szöveg mellett a ballada húsz háromszéki és csiki változatáról találunk említést (ezek a területek szintén hiányoznak Vargyas Lajos összefoglalásából), valamint megtudhatjuk, hogy a balladát Móricz Zsigmond is lejegyezte (ALBERT 2004; 324).

A Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet Népzenei Adatbázisában a ballada két változata található (ÁG 2001a, ÁG 2001b).

Ismert vajdasági változatok

Az újabb kori vajdasági népdalkutatás neves úttörője, Burány Béla közölte először a ballada horgosi változatát (BURÁNY 1977; 425–426). Szerinte is idegen eredetű, a dallama pedig ellentétben a szöveggel, vidám hangulatú (uo. 491):

208. JÓ ESTÉT, TE KISLEÁNY

1972 gy: B. B.

Horgos

Magócsi Andrásné Varga Etel (59)

♩ = 104

jó - es - tét, te kis - le - ány, Így mond - ja ő,

jó es - tét, te kis - le - ány; Mi csi - nálsz te ij ko - rán,

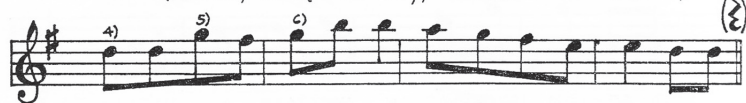
Eben az er - dő - ben, Ebben a sű - rű - ben? ?

A Vajdasághoz közeli Drávaszögből már két változatot ismerhettünk meg Katona Imre és Lábadi Károly által (KATONA-LÁBADI 1980; 173–175), sajnos csak az egyik változat dallama ismert (uo. 402):

MODERATO

JÓ REG-GELT, TE KIS-LE-ÁNY, - SZÓLT A VA - DÁSZ - ,

JÓ REG-GELT TE KIS-LE-ÁNY! MIT CSI-NÁLSZ TE IJ KO-RÁN

EB-BEN AZ ER - DŐ - BEN , EB-BEN A SÚ - RÚ - BEN ?

5. VSZ. 4., 6., 5. VSZ. 5., 2., 3., 4., 2., 2., 3., 4.,
7. VSZ. 6. VSZ. 5. VSZ. 4., VSZ. 5. VSZ.

1976. II.
Várdaróc—Vardarac [Baranya]
Ferencz Józsefné Balázs Mária [68]

gy.: Lábadi Károly
előgy.: Borkó Rozália tan.

Silling István a ballada négy bácskerteszi változatát közli, de ez esetben is csak egy változat van dallammal közreadva (SILLING 1989; 136–142):

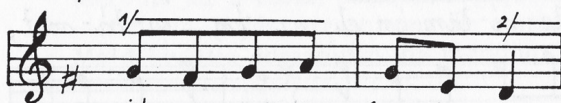
23. VADÁSZ ÉS LÁNYA

a) Jó reggelt, te kisleány

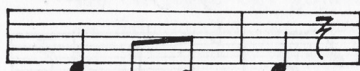
Adatközlő: Soód Buják Mária, 1900—1982.

Gyűjtötte: Silling István, 1981.

Giusto ♩ = 140

1. - Jó - reg - gelt, te kis - le - ány -

Így mond - ja ő - ,

Jó-reg-gelt, te kis-le-ány,
 Mi-csi-mász ill ij ko-rán,
 Eb-ben az er-dő-be,
 Ró-za-fa tö-vé-be?

A fent bemutatott balladák dallamát csak az első strófa szövegével köztöltük.

Amint látjuk, mindössze néhány vajdasági változatot ismerünk, így minden új adat közlésének örülhetünk.

Új közlések

A fiatal néptáncpedagógus, Resócki Rolland 2014-ben gyűjtötte a *Vadász és lánya* ballada törökfalui változatát, azt bizonyítva, hogy a jelenben is föllelhetünk értékes néprajzi, népzenei adatokat:

giusto ♩ = 106

1. Egy-szer egy kis-le-ány ki-ment az er-dő-be,
 U-tá-na-ment az ap-ja va-dász-öl-tő-zet-be.

2. Mit ke-re-sel ily ko-rán, így mon-dja ő.

I - bo - lyáz - ni jöt - tem én, a ba - bá - mat vá - rom én

Eb - be az er - dő - ben, a ró - zsa - fa tö - vé - ben.

a 2. strófa dallamán:

3. Jer közelebb, szép vadász, így mondja ő.
Jer közelebb, szép vadász, csókot adok majd, meglásd
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
4. Puskámtól nem mehetek, így mondja ő.
Puskámtól nem mehetek, babád úgyse lehetek
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
5. Hozd a puskát magaddal, így mondja ő.
Hozd a puskát magaddal, ketten lövünk mi avval
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
6. Subámtól nem mehetek, így mondja ő.
Subámtól nem mehetek, babád úgyse lehetek
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
7. Hozd a subát magaddal, így mondja ő.
Hozd a subát magaddal, ketten fekszünk mi arra
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
8. Lovamtól se mehetek, így mondja ő.
Lovamtól se mehetek, babád úgyse lehetek
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
9. Kösd a lovat a fához, így mondja ő.
Kösd a lovat a fához, gyere, jáger, babádhoz
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.
10. Ejnye, lányom, milyen vagy, így mondja ő!
Ejnye, lányom, milyen vagy, apád szeretője vagy
Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében!

11. Puskalövés dördült el, így mondja ő.
 Puskalövés dördült el, jáger lánya terült el
 Ebbe az erdőben, a rózsafa tövében.

Törökfalu (Utrine), Apróné Vajda Klára (66) – Resócki Rolland, 2014. 05. 08. Kónya S.
 Bazsóné Szabó Eta (71)
 Kordobáné Szabó Erzsébet (78)

A csókai változat jóval régebbi gyűjtés:

giusto ♩ = 120

1. Jó rög - gelt, te kis - le - jány, így mon - dja ő.

Jó rög - gelt, te kis - le - jány, hol jár - tál te ily ko - rán

Eb - ben az er - dő - ben, a ró - zsa - fa tö - vén?

3., 5., 7., 9. vsz.:

2. Rózsát szenni jöttem én, így mondja ő.
 Rózsát szenni jöttem én, a babámat várom én
 Ebben az erdőben, a rózsafa tövében.
3. Nem mehetek kutyám miatt, így mondja ő.
 Nem mehetek kutyám miatt, mondd meg, kislány, hogy ki vagy
 Ebben az erdőben, a rózsafa tövében.
4. Kösd a kutyát a fához, így mondja ő.
 Kösd a kutyát a fához, jöjj, szép jáger, babádhoz
 Ebben az erdőben, a rózsafa tövében.
5. Nem mehetek subám miatt, így mondja ő.
 Nem mehetek subám miatt, mondd meg, kislány, hogy ki vagy
 Ebben az erdőben, a rózsafa tövében.

6. Hozd a subát magaddal, így mondja ő.
Hozd a subát magaddal, ketten fekszünk mi arra
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
7. Nem mehetek lovam miatt, így mondja ő.
Nem mehetek lovam miatt, mondd meg, kislány, hogy ki vagy
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
8. Hozd a lovat magaddal, így mondja ő.
Hozd a lovat magaddal, ketten ülünk mi arra
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
9. Nem mehetek puskám miatt, így mondja ő.
Nem mehetek puskám miatt, mondd meg, kislány, hogy ki vagy
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
10. Hozd a puskát magaddal, így mondja ő.
Hozd a puskát magaddal, ketten lövünk mi avval
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
11. Puskalövés dördült el, így mondja ő.
Puskalövés dördült el, jáger lánya esett el
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.
12. Ejnye, lányom, lányom vagy, így mondja ő.
Ejnye, lányom, lányom vagy, apád vagyok, lányom vagy
Ebben az erdőben, a rózsafa tövén.

Csóka – Réti major, Tóbi Lajos (35)

Kónya S., 1976.

Az alábbi újvidéki variáns különleges dallama irányította figyelmem erre a balladára évtizedekkel ezelőtt. Ilyen szép dallammal nem találkoztam azóta sem, emellett lenyűgöző az énekes ízes, nyugodt, magabiztos előadásmódja is, amit a papírra rótt kottakép és szöveg nem tud teljességgel visszaadni.

giusto ♩ = 74

1. Jó reg - gelt, te kis - le - já, mit ke - re - sel ily ko - rán
Eb - be n/a z/er - dő - ben, eb - be n/a sű - rű - ben?

2. Sza - mó - cá - jér jöt - tem én, így mon - dja ő.
Sza - mó - cá - jér jöt - tem én, a ró - zsá - mat vá - rom én

3. A kutyák is ugatnak, így mondja ő.
A kutyák is ugatnak, talán meg is harapnak
Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.

4. Hadd a kutyát ugatni, így mondja ő.
Hadd a kutyát ugatni, a szép vadászt csókolni
Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.

5. Gyere ide, szép vadász, így mondja ő.
Gyere ide, szép vadász, csókot kapol majd, meglásd
Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.

6. Nem mehetek lovamtól, így mondja ő.
Nem mehetek lovamtól, lovam szilajságától
Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.

7. vsz.:

7. Köss kötelet ló nyakára, így mondja ő.
 Köss kötelet ló nyakára, kösd egy bokor rózsafára
 Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.
8. Látom, lányom, hogy vak vagy, így mondja ő.
 Látom, lányom, hogy vak vagy, én apád, te lányom vagy
 Ebben az erdőben, ebben a sűrűben.
9. Ha te apám, én lányod, így mondja ő,
 Végy puskát a kezedbe, lőj egyet a szívembe
 Ebben az erdőben, ebben a sűrűben!

Újvidék, Ördög Bözsike (57)

Kónya S., 1976

Forma

A ballada versszakait három különböző szótagszámú (11, 14, 12) sor alkotja, bár elvétele találkozhatunk hatsoros vagy más sorszámú közlélssel is. Sajátos és különleges a versszakok fölépítése, melyek rím- és szótagszám-képlete alapvetően:

a7b4

a7a7

c6c6

Esetenként a ballada csonka versszakos bevezetővel kezdődik. Az újvidéki változatnál ehhez a dallam második fele járul, míg a törökfalui változat az első sor ismétlésével indít. Az ilyen balladakezdet gyakori jelenség az egész nyelvterületen, erre rámutattak már neves népzene-kutatók (BERECZKY 2007; 188).

A dallamról

A különleges versszakképlet következménye, hogy a balladának „saját” dallama van, azaz a dallam nem párosul más szöveggel. Ha összehasonlítjuk az ismert és a most közreadott változatokat, látható, hogy ez nem jelent tökéletes egyezést hangról hangra, hiszen az egyes variánsok kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, de sohasem annyira, hogy másik dallamnak éreznék az épp megfigyelt változatot.

Jelentősen különbözik a többtől a várдарóci dallam, mely főleg autentikus, azaz záróhang fölötti régióban mozog. [5] 5-ös sorzárlatai mint ha azt sejtetnék, hogy a többi változat dallamai oktáv törés hatása miatt plagális jellegűek (gyakran a záróhang alatt mozognak), ezek sorzárlata

ugyanis [V] V, illetve [1] V. Nem gyanítanánk oktávtröést e dallamokban – a variálás csiszoló, simító hatásának következményeként –, ha nem ismernénk a várdaróci változatot. De ha valóban történt oktávtröés, akkor a várdaróci változat képviseli a vidékünkre került idegen dallam legkorábbi képét.

Főntebb jeleztem, hogy az újvidéki dallam véleményem szerint igen szép. Nézzük csak: középső (azaz második) sorának dallama szintiszta félhang nélküli ötfokú dó-sor hangjaiból épül fel, míg az ismert változatokban ez a sor a teljes dúr skála hangjaiból áll. Az ötfokúság (pentatónia) – finnugor örökség – a magyar népzene régi rétegének egyik jellemzője... Mi is történt itt? Az újabb korban átvett *idegen dallam* dúr hangsora pentatonná vált, azaz úgy alakult az ízlésünkhöz, úgy *magyarosodott*, hogy közben *régiesedett*, *archaizálódott* is. Eddig sajnos nem találkoztam további ilyen alakulattal. Az újvidéki változat dallamának szélső (első és harmadik) soraiban is fölfedezhető a pentatóniára törekvés: ezekben csak néhány hangsúlytalan szótagnál van pentatónián kívüli hang, hangsúlyos szótagnál ilyen egyetlenegyszer fordul elő az első sorban.

A törökfalui változatban is előfordul magyarosítás, de másként: itt a magyar beszéd hanglejtésének *ereszkező* jellegével összhangban kialakult ereszkező dallamvonalakat kedvelő zenei ízlés miatt fut le a nyitó sorok dallama az alsó oktávára (az alsó dó-ra), míg az eredeti dallamsorban (a strófák első sorában) visszatér a kezdőhangra. A sorok elejének egybevágósága bizonyítja: ugyanarról a zenei gondolatról van szó. Erre a képletre is csak ez az egyetlen példánk van eddig.

Ide kívánczik még egy gondolat: a balladák esetében ma már általában szövegről és dallamról, két elemről beszélünk, de van egy harmadik is. Mint műfaj, a ballada a középkorban tánc volt, ezért megesik ma is, hogy tánccal együtt teljesedik ki. (Gondoljunk a *Zaváros a Tisza* kezdetű Bogár Imre-balladára, milyen jó arra csárdást járni!) A zenei elemben kódolt *tánc* miatt érezte vidámnak Burány Béla a mi balladánk dallamát. Véleményét magam is osztom, mert mindegyik dallamváltozatra lehetne táncolni.

A szövegről

Az eddigi közlések szövegei *hatsoros* (BURÁNY 1977; 425–426; SILLING 1989; 136–142, ÁG 2001b), *ötsoros* (ALBERT 2004), *négysoros* (KATONA–LÁBADI 1980; 174–175) vagy *háromsoros* (ÁG 2001. A, KATONA–LÁBADI 1980; 173–174) versszakokból állnak. Ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy a ballada a szövegével és dallamával együtt teljes, akkor a háromsoros strófák mellett kell döntenünk, mert esetünkben a strófák dallama három jól kirajzolódó zenei gondolatból áll.

A balladákban megszokott *hármás késleltetés* (a vadász nem szerelmeskedhet például a *lova*, *kutyája*, *subája* miatt) megvan a törökfalui változatban, a csókaiban négyesre bővül, míg az újvidékiben csak kettes. A horgosi változatban egyszeres a késleltetés (BURÁNY 1977; 425–426), a laskóiban háromszoros (KATONA–LÁBADI 1980; 173–174), a várdaróciban nincs is (uo. 174–175). A bácskertes balladás könyvben mind a négy késleltetési lehetőség előfordul (SILLING 1989; 136–142). A négyes késleltetés valószínűleg újabb keletű teljességre törekvő eredménye, a háromnál kevesebb késleltetésű cselekmények bizonyára csonkulás, felejtés következményei.

Az egyes változatok ugyanazon szövegrészei a Vajdaságban, de azon kívül sem egyformák, pl.

*Ibolyázn*i jöttem én, a *babámat várom* én. – Törökfal

Rózsát szenni jöttem én, a *babámat várom* én. – Csóka

Szamócájér jöttem én, a *rózsámat várom* én. – Újvidék

*Széd*rét szédni voltam én, *gyere, jág*er, légy *enyém!* – Bácskertes (SILLING 1989; 137)

*Nem virá*got szédék én, *drága leg*ént várok én. – Zsére (ÁG 2001b)

*Szamócá*zni jöttem én, *babám várom ide* én. – Kiskunhalas (VARGYAS 1976. II.; 629)

S most nézzünk néhány „lovás” motívumot:

*Lovam*tól *nem me*hetek, *babád ú*gysem *le*hetek. – Törökfal

*Nem me*hetek *lovam* miatt, *mondd meg, kislány, hogy ki* vagy! – Csóka

*Nem me*hetek *lovam*tól, *lovam szilaj*ságától. – Újvidék

*Nem me*hetek *lovam* miatt, *mondd meg, kislány, hogyan hí*vnak! – Bácskertes (SILLING 1989; 137)

*Lovam*tól *nem me*hetek, *szeret*őd *nem le*hetek. – Laskó (KATONA–LÁBADI 1980; 174)

*Lovam*tól *nem m*öhetök, *babád ú*gyse *l*öhetök. – Kiskunhalas (VARGYAS 1976. II.; 629)

*

A dallamok és szövegek sziporkázó változatossága megszerettetheti velünk ezt a nyilvánvalóan idegen eredetű balladát, melyről a vajdasági adatok ismeretében biztosan állíthatjuk, hogy német eredetű, vagy német közvetítésű, hiszen két bácskertes szövegben, a törökfalui és a csókai változatban is előfordul a vadászt, vadórt jelentő német „jáger” kifejezés.

Irodalom

- ÁG Tibor (2001a): A vadász és lánya (Jó reggelt, te kisleány). *Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet honlapja*. <http://csevadok.sk/folkmusicdb/55731/>. (2016. 01. 03.)
- ÁG Tibor (2001b): A vadász és lánya (Hová mégy, te kisleány). *Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet honlapja*. <http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/jo-reggelt-te-szep-leany>. (2016. 01. 03.)
- ALBERT Ernő (2004): Jó reggelt, te szép leány. *Krizsa János Néprajzi Társaság honlapja – Balladatár*. <http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/jo-reggelt-te-szep-leany>. (2016. 01. 03.)
- BERECZKY János (2007): Ál-régi és ál-új stílusú dalok = *Zenatudományi dolgozatok 2006–2007*. 171–191.
- BURÁNY Béla (1977): *Hallották-e hírét? Pásztoralok, rabénekek, balladák*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KATONA Imre–LÁBADI Károly (1980): *Erdők, mezők, vad ligetek. Drávaszögi magyar népballadák*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- ORTUTAY Gyula–KRÍZA Ildikó (1976): *Magyar népballadák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- SILLING István (1989): *Ismeretlen anyám*. Kupuszinai népballadák és balladás dalok. A dallamokat lejegyezte és a zenei mutatót készítette Kónya Sándor. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- VARGYAS Lajos (1976): *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest
- VOIGT Vilmos–BALOGH Lajos (1974): *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. (Szerkesztési irányelvek IV.) Akadémiai Kiadó, Budapest

A nászéjszaka felé

Lakodalmi szokások Szilágyin

Bevezető

A lakodalom, annak szokáselemei, szekvenciái sokat és sokszor kutatott témája a magyar néprajznak. A vajdasági kutatásokban sincs hiány belőlük. Példa erre Borús Rózsa kötete, melyben a vőfélyverseket mutatja be, azokon keresztül világít rá a lakodalom részleteire. Másik kötetében, ami 1981-ben jelent meg, a *Topolyai népszokások*ban is külön foglalkozik a házasságkötéssel. A vajdasági kutatók közül Jung Károly (JUNG 1978), Silling István (SILLING 2001), Beszédes Valéria (BESZÉDES 1998) és Szőke Anna (SZŐKE 2010) is foglalkozott egy-egy település lakodalmaival, vagy annak egyik szegmensével, alkotóelemével.

Jelen tanulmányomban a szilágyi lakodalmat szeretném bemutatni, azon belül is külön figyelmet szentelve a záró mozzanatoknak. Véleményem szerint olyan raritásról van jelen esetben szó, amit más kutatók már itt-ott felvillantottak, de a Vajdaságra vonatkozóan pontos leírására még nem került sor.

Szilágyi 1200 lakosú település. Apatin, Szentiván és Szond között helyezkedik el. Valamikor itt sűrű tölgyerdő volt. 1892-ben alapították, 6386 katasztrális hold területen. Mérnöki tervek szerint készült. Éppen ezért a sakktabla falutípus egyik mintapéldája. Lakói jobbára római katolikusok. A legutóbbi betelepítések óta arányaiban változott meg a lakosság összetétele. A 2002-es népszámlálás adatai szerint 1364 lakosa volt a településnek, ebből 792 magyar nemzetiségű (58,06%). A 2011-es népszámlálás adatai szerint 1197 ember élt Szilágyin. Már az 1980-as évektől nagy számban vállalnak külföldön munkát. A kivándorlás több család esetében végleges. Korábban Kanada volt az úti cél, ma leginkább Németország és Ausztria. A faluban még van magyar nyelvű tanítás, de már csak ketten-hárman vannak egy-egy osztályban.

A falu szokásvilága színes. A telepítéskor ide került lakosság magával hozta saját szokásait. A telepítési adatokból tudjuk, hogy vajdasági települ-

lésekről jöttek ide, ezért az itt meglevő népszokások a környék más településeiről hozottak összetételéből csapódtak le. Fiatal településről van szó. Szokásai is azok, igen képlékenyek még ma is. A szokások itt alakultak át, rendeződtek egy új rendszerré. A leginkább katolikus lakosság minden településről hozott magával valamit.

1899-ben az első telepítési hullámban ide érkezettek: Temerin 28, Doroszló 23, Mohol 7, Szabadka 5, Nemesmilitics 4, Csantavér és Ókér 3-3, Apatin 2, Dávod 2, Kishegyes 2, Veprőd 2, Topolya 2, Zombor, Csonoplya, Péterréve, Nagybaracska, Zenta, Óbecse 1-1 család.

A második hullámban 1900-ban jöttek: Kupuszina és Óbecse 10-10, Topolya 7, Kishegyes 6, Apatin, Mohol, Őrszállás 4-4, Hercegszántó, Veprőd 3-3, Temerin, Péterréve 2-2, Dávod, Bácsszentiván, Szelencse, Csonoplya, Nemesmilitics, Regőce, Madaras, Doroszló és Gara 1-1 család. (A harmadik és negyedik telepítési hullám települései megegyeznek a már említettekkel, ezért nem sorolom őket fel.)

Fiatal a település. Könnyebben változnak szokásai, könnyebben alkalmazkodnak az újításokhoz. Azokat a szokáselemeket, amelyeket a falu jónak tart, elfogadják, megisméltik. Természetes folyamata ez a szokások változásának más településeken is. Azzal a különbséggel, hogy egy zárt szokásrendszerű településre nehezebben kerülnek be újítások. Szilágyi ilyen szempontból nyitott, még a házasság tekintetében is. A település szerinti és felekezeti vegyes házasságok jelentős száma az oka annak is, hogy egy-egy lakodalomban annak szekvenciáiból hol több, hol kevesebb elem jelenik meg.

Lakodalom Szilágyin

A falu saját alakuló szokásrendszerében a lakodalom szekvenciái azok, amelyek a legkönnyebben befogadják az újításokat. A lakodalom a reprezentáció helye. Itt jelennek meg először a másutt látott édességek, torták, ide kerülnek be az új táncok, zenék.

A házasságkötés szokáskörének cselekményei a következők: lánykérés, háztűznézés, eljegyzés, jegyben járás, a házasságkötési szándék bejelentése, a lakodalom előkészítő munkálatai, vendég hívás, lány- és legénybúcsú, valamint a lakodalom (HOPPÁL 1990; 7–51). A változó szokáskörben ezek állandó elemek. A lakodalom eseményeinek sorrendje sem változott sokat, csupán beleilleszkedtek az újítások.

A lakodalom teljes szokásrendjét nem kívánom ismertetni, bár vannak archaikus és a környék településeinek szokásaitól eltérő elemek a szilágyi lakodalmi előkészületekben is. Most csupán annak befejező szekvenciái-

ra térnék ki, különös tekintettel a tűzugrásra. Annál is inkább, mert a vajdasági magyar néprajzi irodalomban csak igen kevesen foglalkoztak vele.

A lakodalomnak a nászéjszakát megelőző eseménysorával s magával a nászéjszakával a vajdasági néprajzkutatók közül ketten foglalkoztak. Beszédes Valéria *Ha bírbe adta a farát, tartsa!* (BESZÉDES 1998; 58–60) című írásában rámutat, hogy a lakodalomleírásokból ez a rész szemérme- sen kimarad.

Szőke Anna a dél-bánáti Udvarszálláson már látott-hallott ezzel a mozzanattal kapcsolatban valamit, s le is írja, hogy abban a valószínűleg palóc eredetű faluban él a hajnaltűz gyújtásának szokása: „Az alábbiakban nem törekszem e szokás részletes bemutatására, inkább a kulturális esemény fő arculatát meghatározó szempontokat emelem ki...” (SZŐKE 2010; 182).

Az utcai tűzgyújtásról a következőket írja: „Napjainkra megcsappantak a lakodalmak a már ismert okok miatt. [...] A szülők az utcán tüzet raknak, és meghívó nélkül a tűz köré várnak mindenkit. Nincs hivatalos meghívó, jöhet mindenki. A háziak néhány asztalt helyeznek a tűz közelébe, itallal, sós és édes süteményekkel várják a falubelieket. A szerbeknél ezen a vidéken hagyománya van az utcai lakodalmi tűzgyújtásnak. Tőlük kezdik átvenni az udvarszállásiak is...” (SZŐKE 2010; 184).

A szilágyi lakodalom befejező szekvenciáit a menyasszonytáncról írom le. A menyasszony utolsó tánc a menyasszonytánc. A vőfély, aki a rokonság köréből származó, általában még nőtlen ifjú, bevezeti a menyasszonyt, és arra kér mindenkit, hogy táncoljon vele. A násznagyok egy asztalnál ülnek, előttük a násznagyos rozmaring és két-két tányér, amibe a pénzt gyűjtik.

Erre a táncra vonatkozóan is vannak különbségek falun belül, az okát a szomszédos falvakból származóakkal kötött vegyes házasságokban látom. Van, amikor gombosi szokás szerint menyecsketáncot tartanak, és akkor gyűjti az ifjú asszony a pénzt.

A menyasszony-, illetve a menyecsketánc végén a vőlegény karjában kiviszi párját. Amíg átöltöztetik a menyasszonyt, a násznépet egy álmenyasszony szórakoztatja. Azzal is táncolni kell, az összegyűjtött aprópénzt a zenészeknek adják.

A piros ruhába öltözött menyecske a vőfély oldalán érkezik a pénzéért. Hímzett kötényt kötöttek a derekára. A tányérok, amiben a pénz volt, a menyecske után dobják. Ilyenkor neki vissza kell fordulnia, hogy a cserepekből néhányat felszedjen. A darabok száma jelzi, hogy hány gyermeket szeretne. Miután letette a pénzt, visszajön a terembe, mert az összetört tányérok darabjait neki kell feltakarítania. Söprűt, lapátot dobnak elé. Azt mondják, hogy ebből látszik, milyen ügyes lesz.

Az újmenyecske és az újember ezek után mindenkit megkínál. Korábban külön erre az alkalomra készített igen szépen díszített süteményekkel járt körbe a menyecske. Később a süteményeket felváltották a bolti bonbonok. Az ifjú pár egészségére az újemberrel mindenkinek koccintania illik. Nem szabad visszautasítani. Gyakran előfordult, hogy ilyenkor a fiatalember be is rúgott.

A reggeli után a maradék násznép hazakíséri a fiatalokat. Zenével indulnak a tűzoltóteremből. Néhány éves szokás, hogy előttük söpörnek, hogy ne érje baj őket az úton, könnyű, tiszta legyen közös életük. Amikor víg a lakodalom, útközben is megállnak egy kicsit táncolni.

A lakodalmas házhoz érve már várják őket az idősebbek. Ők korábban hazamentek. Régebben az állatok miatt, ma már talán csak azért, mert elfáradnak. A háznál a bejárat szalmával van megszórva. Azt akkor gyűjtik meg, amikor a násznép odaér. Először az új párnak kell kézen fogva átugrania a tüzet. Utánuk a fiatalok egyesével, vagy akár párban is átugorhatják.

A korábban odaérkezett násznép tagjai a ház udvarán mindig cirkuszt csinálnak. A cirkusz rendetlenséget jelent. Szétszórják a tollat, amit a lakodalmi előkészületek alatt összegyűjtöttek, vagy a háznál talált szalmát, kukoricát, szóját. Többször még a háztetőre is kerül egy szekér, ajtó, bicikli, minden, amit el tudtak mozdítani, és föl tudták vinni.

A takarítás a menyecske feladata. Amikor átugrották a tüzet, az elé dobott söprűt fel kell vennie, és azzal kell söprögetnie. Ez a jele annak, hogy friss, ügyes menyecske válik majd belőle. A cirkusz eltakarítása nemritkán a menyecskének másnap is feladata. A szülők igyekeznek a fiatalokat mielőbb a szobájukba terelni, hogy ne legyenek kitéve a spicces, még mulatni vágyó lakodalmasoknak.

Befejezés

Fontos mozzanata a lakodalmak változásának és a tűzgrás lakodalmi szokáskörben való megjelenésének a lakodalmi multság helyszínének változása. Szilágyin a lakodalmakat az 50-es évekig házaknál tartották, ettől kezdődően kiskocsmákban (a Res kocsmában), a moziteremben és a kultúrotthonban. A 60-as években építették meg a tűzoltóotthont. Ekkor kezdték áthelyezni a multságot ebbe a terembe. Korábban elegendő volt a kisebb terem, de a falu lakossága szépen növekedett. A lakodalmak mérete is ezzel arányosan nőtt. A három-, esetleg négyszáz személyes rendezvényeket már nem tudták megtartani a kiskocsmákban.

A szokás megteremtője, kitalálója személytelen. Nem emlékeznek rá, hogy ki volt az első, akinél volt tűzgrás. Arra sem emlékeznek már, hogy

kinek a lakodalmában gyújtották az első tüzet. Ez a népszokások megjelenésének alapvető sajátossága, természetes folyamata. Amennyiben egy szokáselemet, mint jelen esetben a hajnali tűzgyújtás, a közösség elfogad és jóváhagy, akkor az megmarad, és része lesz a teljes szokáskörnek (PUTZ 1943).

A lakodalmi tűzugrás vagy hajnaltűz helyenként leginkább az északi nyelvterületen volt elterjedt szokás (GYÖRGYI–MAÁ CZ 1980). Bakó Ferenc úgy véli, hogy palóc sajátosság (BAKÓ 1955; 405).

A tűzátugrás többféle szempontból is értelmezhető. Az egyik lehetséges magyarázata az analógiás mágián alapszik. A tűz hatásának két tulajdonságát is megjeleníti itt. Az egyik a tisztítóképeség. A lakodalomban az ifjú pár mindenki szeme előtt volt, ki voltak téve a gonosz ártó szándéknak. Ezért kaphatott szerepet a tűz új életük kezdetén. A mulatságból hazatérve az első közös feladatuk a tűz átugrása. A megtisztítás mellett a tűznek termékenységvarázsló szerepe, a táncos ugrásnak pedig termékenységnövekedést célzó háttere is van (DÖMÖTÖR 1982).

Irodalom

- BAKÓ Ferenc (1955): Felsőtárkány község lakodalmi szokásai. *Ethnographia* 66. 1–4. 345–408.
- BESZÉDES Valéria (1998): *Örökség II.* Kis magyar bácskai néprajz. Életjel Könyvek 75., Szabadka
- DÖMÖTÖR Tekla (1982): Ugrás, rituális címszó. In *Magyar Néprajzi Lexikon V.*, főszerk. Ortutay Gyula, 402.
- GYÖRGYI Erzsébet (1980): Lakodalom címszó. In *Magyar Néprajzi Lexikon III.*, főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 397–400.
- GYÖRGYI Erzsébet (1980): Menyasszony befogadása címszó. In *Magyar Néprajzi lexikon III.*, főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 563–564.
- GYÖRGYI Erzsébet–MAÁ CZ László (1980): Lakodalmi tűz, hajnaltűz címszó. In *Magyar Néprajzi Lexikon III.*, főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 396.
- HOPPÁL Mihály szerk. (1990): *Magyar néprajz VII.* Népszokás. Szokások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–51.
- JUNG Károly (1978): *Az emberélet fordulói.* Gombosi népszokások. Forum, Újvidék
- PUTZ Éva (1943): *A kolonyi lagzi.* Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület, Pozsony
- SILLING István (2001): A koma birkája a kupuszinai lakodalomban. *Létünk* XXI. 1–2. sz. 152–153.
- SZŐKE Anna (2010): „Istenfélésre vagyunk utalva”. Tanulmányok Dél-Bánát népéletéből. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Adatközlők

Bényeiné Balogh Rozália (1928)
Csernainé Cétényi Mária (1936)
Dulicné Cétényi Katalin (1943)
Francia Miklós (1941)
Horváth István (1951)
Horváthné Csernai Magdolna (1957)
Kamenárik Zsaklina (1975)

„...pálcámon díszlik a mennyegző jele...”

Egy 1974-től használt magyarkanizsai kéziratos vőfélykönyv
összehasonlító vizsgálata

Időről időre felmerül a hagyományok, különösen a paraszti gyökerrű néphagyományok eltűnésének örök kérdése: a tizenkettedik, avagy a huszonegyedik órában vagyunk-e?! Mit és hogyan mentünk? Különösen markánsan jelennek meg ezek a problémák egy-egy kutató emlékéhez kötődő visszatekintő, értékelő konferenciák kapcsán. Az tény, hogy amit Ő megmentett, leírt, dokumentált, feldolgozott, értelmezett, azt mi már ugyanúgy nem tehetjük meg, hiszen évekkel, évtizedekkel későbbi időben élünk. Így van ez akkor is, ha Borús Rózsára emlékezve, munkásságát méltatva a kutatásaihoz, mi több, kutatásaiba próbálunk kapcsolódni.

Mindettől függetlenül azonban megállapíthatjuk, hogy a hagyomány, mivel állandóan változik – szegényedik, mert bizonyos elemek kikopnak, és gazdagodik, mert újabbak jelennek meg –, oktalanság sopánkodnunk és állandóan valami ősit keresnünk. Mindez helyett a jelenben zajló kutatások, adatrögzítések és -mentések a fontosak. A mentés másként!

Ennek a folyamatos munkának egy régi eredményét adjuk most közre, olyan gyűjtésekből szemezgettünk, amelyek kapcsolódnak is akár – igaz, csak utólagosan látjuk ezeket az összefüggéseket, a terepmunka során még nem gondoltunk erre – Borús Rózsa és mások által tájainkon végzett feltáró, elemző kutatásokhoz.

Két kéziratos vőfélykönyv anyagát sikerült felgyűjteni Magyarkanizsán 1980-ban. Van/volt egy régebbi és egy újabb változat. Az újabbat vizsgáljuk, mert elsősorban annak hagyományszervező hatásával számolhatunk, hiszen a régebbi már 1974-re kikerült a használatból. A két szöveget összevetve igazából nem lehet pontosan eldönteni, hogy mi indokolta a használaton kívüliiséget, illetve a használatba kerülést. Terjedelmüket tekintve nagyjából egyformák, és tartalmilag is hasonló rendezőelv szerint tagolódnak a rigmusok. Valószínű, hogy egyéni ízlés és a szokások változása alapján döntött a gyakorló vőfély. A váltást akkor a korszerűséggel indokolta.

De ne vágjunk a dolgok közepébe! Tennünk kell néhány rendhagyó megjegyzést a lakodalmi hagyományok szertartásmesterével és szakirodalmi megítélésével kapcsolatban.

Noha a parasztság mint társadalmi réteg mára jórészt a polgárságba olvadt – bár a szocializmus éveit átvészelve a paraszti gazdálkodás önállósága napjainkig megmaradt –, bizonyos parasztivá lett hagyományok, így a lakodalmi szertartásmester szerepköre, a vőfély és a vőfélység intézménye is túlélte egykori természetes közegének eltűnését, megváltozását. (Egy évtizeden át nézhettük a Galga-parti Aszód főterén zajló lakodalmakat, többnyire vőfély nélkül; ugyanakkor Magyarkanizsa és vidékének lakodalmi zömében vőfélyek által celebrálva zajlanak napjainkban is!) Még hozzá úgy, hogy eredeti szerepkörét megőrizve, a korábban ponyvakiadványokban és a paraszti írásbeliségben őrzött rigmusok is megmaradtak (vö. LISZKA 2013; 56). A vőfélység intézménye tehát survival jelenség a vajdasági magyar folklórban (vö. BODROGI 1981; 506, LISZKA 2013; 126). Erről tanúskodnak a *Magyar Néprajzi Atlasz* vőfélyjelvényekről szóló térképlapjai (lásd GYÖRGYI 1992; 523-as, 524-es, 525-ös, 526-os térképlapok), külön figyelmet érdemel az 526-os, melyen a 20. század első és második felében végbement, a vőfélyjelvényekre vonatkozó változások láthatók. Valójában ezt erősíti a *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszá*nak Párvalasztás, eljegyzés, lakodalom című fejezete is, noha a múlt idő használata megtévesztő, hiszen azt sugallja, mintha egy elmúltott hagyománnyal volna dolgunk (vö. NAGY ABONYI 2003; 90). Nagyjából ilyesmi olvasható ki Tóth Arnold soráiból is, hiszen azt írja, hogy a vőfélyvers „[a] megelőző évszázadok közköltészeti szöveghagyományának szerves részeként, majd annak kései folytatásaként, a szóbeliség, illetve a kézíratos és a nyomtatott írásbeliség hármasság kapcsolatrendszerében virágzott a XIX. században” (TÓTH 2014; 285). Ezek szerint napjainkban már nem virágzik ez a hagyomány? Ez azért nehezen képzelhető el a vidék Magyarországaról! (vö. KLAMÁR 2014; 75). Sőt, a kordivat sokszor visszahozza és olyan vidékeken is feltűnik a szertartásmester, ahol korábban nem volt a lakodalmakban vőfély. Ennek okait most talán ne boncoljuk, mert lehet, túlságosan messzire vinne tárgyunktól, legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy egyik oka lehet akár a globalizációval való szembehelyezkedés is.

Nos, mint azt fentebb már a néphagyománnyal kapcsolatban említettük, így ezt a lakodalmi szokáselemet is folyamatosan féltették az elmúlástól, és a változásokból mindig a megszűnésre következtettek. Vagyis: intő jeleket állandóan felfedezni vélték a rigmusokat közreadók. A ponyvák bevezetőjében ilyenek (is) állnak: „A magyar nemzet ősidőktől fogva napja-

inkig híven megőrizte és követi apáink azon páratlanul álló szép szokását, hogy azon napot, midőn fiai és leányai házasságra lépnek, kiki tőle telhetőleg megünnepelni és emlékezetessé tenni igyekszik. A lakodalmak még ma sem mentek ki a divatból, habár egyes vidékeken a régi szokásoktól eltérő újításokat lehet észrevenni” (PÁRDUCZ 1905; 3). A második világháború után kiadott vőfélyponyvva bevezetőjében ez olvasható: „Hej! tünően vannak a régi szép szokások, a lakodalmak köszöntők, vőfély-versek, hérészek, kárlátók és a többi menyegzős szokások is!” (HAJDÓK 1947; 3). Ezeknek némileg ellentmond a következő megállapítás: „Ifjainkban erre a szép hivatásra meg is van a hajlam. Szép számmal vannak, akik nem idegenkednek a vőfélységet megtanulni. Mégis már évek óta tapasztalni vagyok kénytelen, hogy a jó vőfélyek száma egyre fogy. Ez pedig onnan van, hogy a mai lakodalmakhoz illő és a mai viszonyoknak teljesen megfelelő vőfélykönyv nincs” (PÁRDUCZ 1905; 3), olvashatjuk az *Adai vőfélykönyv* bevezetőjében Párducz Vincétől, aki a vőfélységben sokévi tapasztalatot szerzett. Harmincoldalas vőfélykönyvét tehát a hagyomány továbbadása miatt jelentette meg, abbéli reményben, „*hogy a magyar ifjúság törekvéseimet méltányolni és cséloommal az által is elősegíteni fogja, hogy e könyvecskét minél tömegesebben megvásárolja és tovább ajánlani fogja*” (PÁRDUCZ 1905; 4). Ezzel cseng össze Jung Károly megállapítása: „*A falusiak emlékezete szerint ezeket a verseket nyomtatott vőfélykönyvekből tanulták a vőfélyek, egyforma verseket mondtak az egész Bácskában*” (JUNG 1978; 108). A fentiekről azt gondoljuk, hogy inkább a 19. század második és a 20. század első felére lehetett jellemző az állítás, egyrészt azért, mert a népiskolai oktatás hatása csak ekkortól mutatkozott meg. Az írni-olvasni tudás ekkorra lett a parasztság jellemzőjévé (lásd KÜLLŐS–SZEMERKÉNYI 1981; 182). Így tehát az alábbi idézet is csak részben igaz: „A népi kéziratok 1800 előtti – sőt, jelenleg úgy tűnik, 1825 előtti – hiánya arra enged következtetni, hogy a vőfélyversek ponyvai eredete és nyomtatásban történő elsődleges terjedése valószínűbb, mint a népi kéziratok tradíció elsőbbsége” (TÓTH 2014; 287). A fentieknek, vagyis önmagának ellentmond idézett szerzőnk későbbi megállapítása: „Ezek a 30–40 évvel korábbi kéziratok változatok azt jelzik, hogy a Bucsánszky-műhelyben készülő kiadvány szerzői (akár Medve Imre, akár Vetró Lőrinc) feltehetően ismeretek és használtak valóban alföldi származású népi kéziratokat, és azokból is szemezgettek a válogatás során. Az sem kizárható, hogy Medve Imre a Szeged-Felsővárosban tevékenykedő Vetró Lőrinc birtokában lévő kéziratot nézte át és ültette ponyvára” (TÓTH 2014; 295). Voltaképpen a fent idézettek adják közre a szerző egy évvel később megjelent monográfiájában (TÓTH 2015).

Igaz, hogy az írni, olvasni tudás nagyon fontos eleme a kérdésnek, ám a kéziratos vőfélykönyvek megléte jelzi, hogy a specialisták közül nem egy birtokában volt eme képességnek. Az is lehetséges, hogy a hagyomány terjedésében, mint oly sok esetben, így most is, a tanítók, jegyzők, patikusok betanítói szerepkörben közreműködhettek akár. Vagyis, a kérdés bonyolultabb annál, hogy minden kétséget kizáróan megválaszolható legyen.

Nos, a későbbiekben látni fogjuk, mire jutottunk e tekintetben elemzésünk során. Előtte azonban térjünk még vissza a hagyomány kérdésköréhez.

Jól tudjuk, hogy minta- és példaadók a paraszti rétegek számára a főúri ceremóniamesterek voltak (vö. GYÖRGYI 1990; 47). A magaskultúra tehát termékenyítőleg hatott a népire/parasztra, mi több, ezt a hagyományt napjainkig őrzik a különböző vidékek, miközben a főúri hagyományból mindez kikopott. Nota bene: a Kárpát-medencében már nincs is főúri hagyomány! „Ezek a formák társadalmilag elfogadottá válnak, beépülnek a legáltalánosabban értelmezhető kultúrába, annak hagyományaiba. A szokások az emberi megnyilatkozásokat az ember életének különféle helyzeteiben szabályozzák, rendezik, szervezik, vagyis az ember létezésének módját alakítják és fenntartják. E regulatív funkció visszahat a cselekvő egyénre magára, és meghatározza a másik emberhez való viszonyát, legyen szó akár egy másik egyénről vagy kisebb-nagyobb társadalmi csoportról. Más kifejezéssel élve: a szokások regulatív funkciója az egyén és a közösség önazonosságának megteremtését és kifejezését is biztosítja” (VEREBÉLYI 2005; 20).

A lakodalom, lakodalmi készülődés voltaképpen egy szokásfolyam, hiszen a rákészülés a lányok esetében éveket vett igénybe – gondoljunk a ke-lengyekészítésre –, de a záróesemény előtt egy évvel a parasztcsaládoknál akár lakodalmi költségvetést vezethettek be (vö. VEREBÉLYI 2005; 104).

Mivel nem szándékozzuk a teljes szokáscselekményt bemutatni – megtettük azt egy korábbi dolgozatunkban (KLAMÁR 2014; 68–76) –, hanem célunk csupán Bakota Károly (1957) paraszti származású, magyarkanizsai vőfély kéziratos vőfélykönyvének vizsgálata – egy régi, 1980 januárjában történt gyűjtés eredménye, ekkor másolhattuk le, illetve készíthettünk interjúkat az adatközlővel –, így a további részletektől eltekintünk, de a témára szorítkozva a paraszti írásbeliség kérdéseire mégiscsak utalást, további utalásokat teszünk.

Először talán arról ejtsünk szót, hogy kit tekinthetünk parasztírónak. Voigt Vilmos folklorisztikai szócikkében (parasztíró; parasztköltő; parasztverselő) olvashatjuk, hogy nem más ő, mint a „paraszti sorban élő al-

kotó, aki környezete, kis közösségek számára és körében alkot, rendszerint közvetlenül ható, alkalmi célokat szolgáló művekkel (köszöntő stb.), amelyek korábban élvőszóban terjednek, még akkor is, ha megfogalmazásuk már írásban történik. [...] Gyakori az áttételes (pl. diktálás útján történő, előre ismert szövegek másolásából vagy másoltatásából álló) használat (pl. katonalevelek, vőfélykönyvek és egyéb lakodalmi szövegek), ahol a szükséges módosításokat nem is mindig írásban alkotják, vagy adják elő” (VOIGT 2014; 318).

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az írásban rögzített szövegek sem tekinthetők állandónak, mert idővel a használók, lejegyzők helyenként aktualizálják azokat, némely részeket kihagynak, másokat helyükre illesztnek, vagy csak tetszés szerint változtatnak rajtuk (lásd GYÖR-GYI 1990; 47). Ez történt a magyarkanizsai vőfélykönyv szövegkorpuszával. Ennek okán, mint azt előzőleg már említettük, egy régebbi változat használaton kívül került.

A kérdés az, hogy a vőfély másoktól elesett elemeket/rigmusokat épített be, vagy saját szellemi termékével egészítette ki a régebbieket, alkotta meg az újat.

A szövegkorpuszt több eddig közreadott vőfélykönyv anyagával vetettük össze, és arra az egyáltalán nem meglepő eredményre jutottunk, hogy a szövegváltozatok között sok hasonlóság, átfedés, nemritkán szó szerinti átvétel mutatható ki. Így bizonyosságot nyert, hogy a már korábban többek által megfogalmazott, a folklóralkotások variálódására vonatkozó törvényszerűségek voltaképpen érvényesek a paraszti írásbeliségben lejegyzett alkotások egy részére is. Talán annyi a különbség, hogy az összeállítók, másolók, alkotók nevét is megismerheti az olvasó, kutató. Olykor tehát a közösségi alkotás jótékony homályából előlép a rigmus alkotója. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a vőfélyversek előadásakor – noha a rigmusokat a lakodalmi közönségnek felmondók törekedtek a szó szerinti reprodukálásra – keletkezhettek olyan variánsok is, melyek csak akkor és ott hangzottak el rögtönzéseképpen. Mindezek fényében teljesen más-hogyan kell tekintenünk az írott, többszörösen át- és átmásolt, majd élőszóban előadott anyagra.

A fentiek dacára megállapíthatjuk, hogy a nyomtatott szövegek és a kéziratban terjedők egyaránt a lakodalom forgatókönyveként funkcionáltak (vö. DÉGH 1950; 57–74), és ezeknek köszönhetően az eseménysor napjainkig megmaradt, ami, tekintve, hogy az első vőfélykönyvek a 18. század végén jelentek meg, nem kis teljesítmény. Ennek a statikusságnak a kialakulása, a lakodalmi szokásrendnek a rögzülése a kéziratossá vőfélykönyveknek a nyomtatásban rögzülése, illetve a többszöri, változatlan

utánnyomások következménye is (vö. BÁRTH 2005; 80. TÓTH 2015; 13). Mindezekből következik, hogy a regulatív funkció hagyománykonzerváló hatással bír napjainkban is.

A kanizsai kéziratos vőfélykönyv néhány sajátossága

A füzetbe lejegyzett szöveg központosítás nélküli, bizonytalan ortográfia-jú, többnyire egybefüggő, néha strófákra tagolt, de általában a szó- és strófa határok be nem tartása mellett a sortörés és az elválasztás is esetleges. A külalakot az adatközlő szóbeli elmondása szerint, a látottak is befolyásolhatták, hiszen más vőfélyek füzetéből másolta a szövegeket, mindez arra enged következtetni, hogy a 20. század második felére már nem volt nyomtatott előkép, amire hagyatkozhatott volna. A fentiek csak erősítik a tényt, miszerint a vőfélykönyvekbe foglaltakat még napjainkban is eleve hangzó előadásra szánt anyagként kezelik a gyakorló szertartásmesterek, ennek következtében a leírtak csupán emlékeztetőül szolgálnak. Kanizsai példánk tipikusan ilyen textus.

Noha az alább közreadott verseket utólagosan nem tagoltuk, azok elemző olvasatakor kiviláglik, hogy eredetileg 12 szótagos sorokból állhattak – felező tizenkettesek voltak, méghozzá 4/2/4/2 és 3/3/3/3 tagolásúak, ami a közköltészeti gyökereket tovább erősíti –, de azt, hogy eredetileg a teljes szöveg strófákra tagolódt-e, utólagosan már nem tudjuk megállapítani (vö. TÓTH 2015; 218). A rímképlet alapján ezek a szövegek többnyire bokorrímeselek, de számos páros rímű sorral is találkozunk.

Az ágy kikérése és megköszönése, hazaköszöntése és a búcsúztatók alapján szövegeinket általában négy sorosnak mondhatnánk, ám mindegyik rációfal az anyag többi része, amely nem tagolódik strófákra. Mindez az általunk áttekintett vőfélykönyvek szövegközlési gyakorlatában is hasonlóan jelenik meg, tehát nem egyedi esettel állunk szemben.

Elolvasva a vőfélykönyv szövegét, annak romlott volta ellenére is kiteszük az archaizáló, deákos stílus – vannak szövegformulák, melyek ezt erősítik: „...nyugodjatok meg az Isten végzésében, / most pedig induljunk az ő szent nevében! Vivát!”, „Dicsértessék az úr Jézus neve, / adja ránk áldását a magyarok Istene...”, „Békés öröm szálljon a jelenvalókra / nehéz fáradásom fordul immár jóra...” – példák közreadásakor igyekeztünk a versek strófáinak határait megállapítani és jelezni, tehát a vélhetően eredeti alakot tükrözni. A szövegek néhol dagályosak, prédikációs példázatokkal találkozhatunk, de nem ritka a vaskos, már-már közönséges humor sem.

A prédikáló hangnem a búcsúztatók szövegében érhető tetten. Miközben elmondja, mi a nő feladata a házasságban, a zárószakaszban az isteni akarat és gondviselés szerint valónak mondja a lakodalmi rítust: „...tehát

kedves szülők, testvérek, rokonok / menyasszonyunk felett ne szomorkodjatok! / Nyugodjatok meg az Isten végzésében, / most pedig induljunk az ő szent nevében! / Vivát!” Kétségtelen, hogy a búcsúztatók – szülőktől, testvérektől, rokonoktól, szomszédoktól és elhalt szülőktől is – a kántorok által írt búcsúztatókkal mutatnak rokonságot. Azokhoz hasonlóan számba veszik a rokonokat és ismerősöket.

A vacsora előtti beszéd, melyben a vőfély szót ejt az előkészületekről, ételekről és szakácsokról, szintén a szórakoztatást szolgálja. Már felütésében sejteti komolytalan voltát: „...ím tudom már önöknél is régen volt az ebéd / nem tesz kárt gyomrukban egy kis programbeszéd!”, később rátér a tréfás ételismertetőre: „...sóval, paprikával, hogy mi mindent főznek fogalmuk sincsen / kocsonyának készül 19 gólya, / hizlalt verebeket forgatnak nyárson, / medvetalpat sütnék eperfa parázzsal, / nyulaknak farkából főzik a paprikást, / puliszkát pedig oláh papok gyártják, / kásába a húst gőzhajók szállítják...”.

Közköltészeti motívumok sora található a vőfély vacsorát felhordó, a helyszínen kiválasztott legényekből álló seregének bemutatásakor elmondott rigmusában: „...székely testvérek, hunok és jászok, / meg fogjuk látni, hogy futnak tőlünk a kozákok, / Harcban a magyarnak sosem volt párja / a magyar katona Isten katonája...”, „...e hős hadseregnek vezére én vagyok / lénungot számukra nem más, mint én adok / ki hű katonám lesz bõrit kitömetem, / a gyávákat pedig mind föbe lövetem...”.

A történeti múlt jeles magyar személyei közül többekről tesz említést a vőfély, akkor, amikor jellemzi a seregbe válogatott és a násznagy előtt felsorakoztatott legényeket. Van, aki „Attilának vére”, Árpád unokája”, „Botond nemzetsége”, van, akinek „őse Kinizsi” lehetett, s akad köztük „*Rákóczi fajta*” „*kuruc gyerek*”. Ám ezek a vitézek csupa kacagtató tulajdonsággal bírnak. Igaz ugyan, hogy a magyar bárki ellent tönkrever „egy pipaszárral”, de közülük egyik „sántít a tyúkszemére”, a másiknak meg „...ha szól a muzsika, remeg a bokája / szereti a kártyát és a boros üveget...”, vagy „...nyúl szívű a lelkem, azonnal pityereg...”, a legvaskosabb tréfás jellemzés szerint egyikük „...néha úgy elalszik, hogy beköpi a legyek...”.

A vőfélykönyv szövegeit olvasva tapasztalható, hogy sok az elírás, ugyanakkor ismerethiány miatt is számos értelemzavaró megfogalmazással találkozhatunk. Néhány példa csupán: *nagygyaikat* – napjaikat, *Baton* – Botond, *alma* – pajta, *virad* – vigad.

Az anyag tagolásából a sorrend – ha úgy tetszik, a lakodalom lebonyolításának rendje – jól kiviláglik, ezért nem volt szükség utólagos rendszerezésre. A belső címek logikus rendről árulkodnak.

Vőfélyrigmusok összevetése

A Borús Rózsa által közreadott vőfélyversek közül szövegükhöz legközelebb állók: Katona Vincée (Királyhalom, lejegyzés: Szkopje, 1948) (BORÚS 1998; 143–150), Kaszás Kálmáné (Felsőhegy, lejegyzés: Priština, 1940) (BORÚS 1998; 151–172). Vizsgáltuk még a Tripolsky Géza által részleteiben közreadott, Bicskei István oromhegyesi származású zentai vőfélytől lejegyzett kéziratot, amit 1986-ban lakodalomban, majd később otthonában meglátogatva rögzített a gyűjtő, ám teljességében – tudomásunk szerint – soha nem adott közre (TRIPOLSKY 2001; 171–175).

Virág kikérés

*Békesség e háznak jónapot kívánok
én it mint vőlegényünk követ(e)
ként állok, vőlegényünk arra adta
szavát ha szépen kérem kedves
menyasszonyát, kalapomra ékes bok
rétát fog rakni, lobogó szallagot
pálcámra kötni, azért hát felkérem
az Isten nevében, pálcámat és kala
pomat díszitse fél szépen, ezzel
dícsértessék a mindenható Isten*

(10/9KK 0KV) (10KK) (0BI)

A rövid, mindössze 10 soros rigmus 9 sora egyezik a Kaszás Kálmán felsőhegyi vőfélytől közzétett rigmussal (BORÚS 1998; 152). Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkoztunk ezzel a rigmussal. (Mivel Tripolsky Géza válogatott Bicskei István szövegéből, így ezt a korpuszt csak részleteiben lehetett összehasonlítani. Lehet, hogy ott is volt/van, de nem közölte.)

Virág meg köszönése

*Kedves menyasszonyunknak köszönetet
mondunk, mert ime megnyertem
amiért fáradtam, pálcámon díszlik
a menyegző jele, s kalapomon díszlik
annak címere ezekért rád kívánom az
Urnak áldását, árássza rád bőven
menyei joságát, s hogyha megfutottad
életed pályáját, áldja meg lelkednek
égben boldogságát (Vivá)*

Teljesen megegyezik a rigmus Kaszás Kálmánéval. Az egysornyi terjedelmi különbség a tördelésből adódik (BORÚS 1998; 152). Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkozzunk ezzel a rigmussal.

Völegény meg hívás

*Szerencsés jonapot kívánok Istentől
= = = menyasszonyunktól jövőök kül-
dötségbe, engedjék meg kérjük = = =
fiukat mint szép menyasszonyunk
kedves párjának hogy ráánkövetkező
vasárnap = 1 = orára násznépével jön-
ne az Isten házába, szép menyasz-
szonyunkkal az oltár elébe szívesked-
jék velünk megjelenni, az ünnepélyt
velünk megtartani, önekik az örömük
napjára a többi ifjajknak nagy buzdi-
tására hisszük kérésünket nem fogják
megvetni, amit mi hállásan megfo-
gunk köszönni, ezzel dicsértessék
a Jézus Krisztus (Vivá)*

(15 /OKK OKV) (0BI)

Kaszás Kálmán felsőhegyi, Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkozunk ezzel a rigmussal.

Az ágy kikérése

I.

*Szerencsés jó estét adjon az ég ura száll-
jon szent áldása e ház lakójára, e
házból egy galamb párjához költözik
hosszu boldog életet adjon az ég nekik.*

II.

*A galamb párjának most jutott eszébe
hogy bizony öneki nincsen pejhes fészke
melybe hű párjával nyugodalmat lelje
mit volt mit tenni felkér engemet.*

III.

*Szerezzek egy fészket neki ha tehetem
azért a ház fejét szépen megkérem
adják ki énnekem a menyasszony
ágyát teljesítsék völegényünk kívánságát.*

IV.

*Sokat nem beszélek mert azt nem sze-
retik inkább amit kérnek érte lefizetem
ezzel dicsértessék a Jézus Krisztus.*

(15) (12KK) (OKV) (OBI)

Kaszás Kálmán rigmusai közt is található ágykikéréskor mondott, de szövege teljesen eltérő, rövidebb (BORÚS 1998; 153).

Az ágy megköszönése

I.

*Köszönetet mondok e család fejének
mert teljesítettek minden kívánságot
soha nem volt ilyen boldogságom.*

II.

*Most örömmel viszem a fészket az
új párnak, tudom otthon szívszorong-
va várnak, áldja meg az isten az
édes szülőket, kívánom éljenek szép
hosszu időket ezzel Dicsértessék a Jézus K.*

(8) (OKK) (OKV) (OBI)

Kaszás Kálmán felsőhegyi, Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkozunk ezzel a rigmussal.

Az ágy hazaköszöntése

I.

*Szerencsés jó estét adjon az úr Isten a
rám bízott munkát sikerrel végeztem
szép menyasszonyunknak elhoztam az
ágyát ruha neműjét és minden
ingóságát*

II.

*Most már völegényünk vigadhat ked-
vére pihenhet szépeket álmodhat
képzelni se lehet egy párnak, vannak
ittén párnák dunna és szekrény*

III.

*És még annyi minden hogy számát se
tudom, kívánom a fészek legyen cse-
des és békés legyen az ifju pár boldog
és szerencsés*

(13) (0KK) (0KV) (0BI)

Kaszás Kálmán felsőhegyi, Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkozunk ezzel a rigmussal.

Vendégek beköszöntése

*Szerencsés jó napot adjon az úr Isten
tisztelt násznagy uram ismét megjelen-
tem e menyegzős háznak új vendégek-
kel szolgálók kit társaságukba melegen
ajánlok, fogadják be őket a szép társa-
ságba s, részeltessék a további szép
mulatságba (Vivá)*

(7/5) (6KK) (0KV) (0BI)

Kaszás Kálmán rigmusai között található Vendég köszöntése című 6 soros, aminek 5 sora egyezik az egyébként 7 soros Bakota Károly-féle rigmussal. Katona Vincénél és Bicskei Istvánnál nem találkozunk ilyennel.

Virágvivő lányok kikérése

*Dicsértessék az ur Jézus szent neve
adja áldását ránk a magyarok Istene
a kibez e napon szálljon buzgo imánk
mivel kegyelmes gondot visel ránk
ime eljöt a nap midőn leányunknak
Isten törvénye előtt mint menyasz-
szonyunknak völegényével meg
kel jelenni hogy házasságra lépjen
s mátol fogva egész új életet éljen
szépen kérem tehát az édes szülőket
bocsássák utra kedves gyermeküket
és kérjük Istenünket hogy hintse
ránk áldását s tegye boldogá az ő
szent házasságát, hogy völegényünk
is megnyugodva legyen két koszorus
leányt bocsássonak el vélem, mint
völegényünk szép bokkrétáját mint
menyasszonya küldi hogy maguk
adják át (Vivá)*

(19) (10KK) (13KV) (0BI)

Kaszás Kálmánnál Koszorúsleány hívása (BORÚS 1998; 152), Katona Vincénél Koszorúspárok meghívása (BORÚS 1998; 143) címmel találunk rigmust, ám ezek teljesen különböznek Bakota Károlyétól.

Mikor megérkeznek a völegényes házhoz a virággal

*Békés öröm szálljon a jelenvalókra
nehéz fáradozásom fordul imár
jóra mert szép menyasszonyunk
két koszorus lánytu küldi völegényünk
drága bokkrétáját annak jeléül hogy ő
is kíván jönni, mivel párja nélkül
nem tud megnyugodni s kedves völe-
gényünk általam kéreti fogadja jo
szívvvel küldeményét (Vivá)*

(9) (0KK) (0KV) (0BI)

Kaszás Kálmán felsőhegyi, Katona Vince királyhalmi és Bicskei István oromhegyesi-zentai vőfélynél nem találkozunk ezzel a rigmussal.

A menyasszony kikérése az esküvőre

*Méjen tisztelt násznép ékes gyülekezet
a régen várt ora íme megérkezet
szép menyasszonyunknak utra kel
menni Isten törvénye elöt bizotságot
tenni hogy völegényével házasságra
lépjen szívböl ohajt vele holtig együt
lenni, a házasság szép magasztos hívá
tás erre serkent minket a törvény,
és szent hivatása van a hü hitves
nőnek kielégítő naggya minden
férjnek megosztja véle földi élet
terhét együt érzi véle örömét és
bánatát, a hitves nő angyal ki azért
születet hogy egy uj családnak ő adjon
életet, ő legyen a bajban hü gondvi-
selője mindennapjaink megédesítő-
je tehát kedves szülök testvérek
rokonok menyasszonyunk felet ne
szomorkodjatok nyugodjatok meg az
Isten végzésébe most pedig indul
junk az ő szent nevében (Vivá)*

(22/10KK/0KV/0BI) (10KK) (15KV)

Kaszás Kálmán rigmusa rövidebb, a teljes 10 sora egyezik Bakota Károlyéval (BORÚS 1998; 154). Katona Vincénél is van, de 15 sora teljesen más szövegű (BORÚS 1998; 144). Bicskei Istvánnál nincs közreadott szöveg.

Az esküvő haza jövetelkor

*Mondjunk dicséretet a nagy ur Istennek
aki teremtője a menynek és földnek
ki szent kegyelmével örködött fölöttünk
hogy a szent házasságnak tanui lehet-
tünk kérjük szent fölségét áldja
meg a frigyet adjon az uj párnak
erőt egészséget, áldja meg házukat
fáradozásukat és tegye boldogá
minden nagygyaikat hogy házasságuk
Isten szent nevében hotig élhessenek
egyben békességben (Vivá)*

(11/11KK) (10KK) (0KV) (0BI) 105

Bakota Károly és Kaszás Kálmán rigmusának szövege teljesen meg-
egyezik, de címében más, Az új pár beköszöntése (BORÚS 1998; 154–
155). Katona Vincénél nincs ilyen tartalmú, Bicskei Istvántól pedig nem
közöltek ilyen rigmust.

Amikor a völegény megérkezik a lányos házbó

I.

*Dicsérjük a Jézust tisztelt násznagy uram
engedelmevel emelem fel a szavam
mint követet küldöt völegényünk
engem hogy szép menyasszonyát
bárból felkeressem mert ő bánatá-
ba egész beteg, kedves menyasszonya
jöjjön gyógyítsa meg kit ma az oltár-
nál magának eljegyzett s haza menet
közbe véletlen elvesztett násznagyura-
mékat igen szépen kérem szép
menyasszonyukat bocsássák el velem
hogy személyen iránt kétségük
ne legyen ezzel átadom meg bizot
levelem (Vivá)*

II.

*Tisztel násznagy uram ismét utra
kelek megkísérlem hátha most szeren-
csés leszek, hogy ha kérésünket most
is megtagadják szép menyasszonyunkat
kezünkbe nem adják tüzzel vassal
fogok közéljük rontani nem sajnálom
még a vérem se ontani, ne kétel-
kedjenek e merész szavaimon
többször voltam én már ilyen had-
járatba (Vivá)*

III.

*Áldjon meg bennünket a felséges
Isten tisztelt násznagy uram újból
megjelentem az megbizással küldöt
völegényünk ha azt akarják hogy
barátságban éljünk kedves menyasszo-
nyátne tartsák fogságba engedjék
eljönni ölelő karjába meg azt is
mondta hogy nyilt csatára száljak
aki ellenem van mindenkit
levágjak nem teszem ezt mivel
kéresem pártolják szép menyasszo-
nyunkat gyengéden ápolják (Vivá)*

IV.

*Vig lakodalmi ékes gyülekezet
bátor kis csapatunk hozzatok érkezet
ohajtástok betelt mi türelemmel
voltunk míg ti vigadtatok mi meg
szomorkodtunk de már most eljöt a
nehezen várt ora hogy a mi napunk
is meg viradjon jora azért eljöttünk
és tisztelettel kérjük hogy völegé-
nyünk párját haza kérjük kimár
bánatában sem eleven sem holt
pedig még ma reggel semmi baja
se volt, és már engem vádol ben-
nem talál hibát mért nem viszem
haza kedves menyasszonyát most
ha ki nem adják erő hatalommal
viszem hü párjához bátor csapatom-
mal készítsék hát utra szép meny-
szonyunkat most pedig átadjuk
ajándékainkat (Vivá)*

(55/19KK) (14KK) (0KV) (0BI)

Bakota Károlynál igen hosszú, 55 soros a rigmus, Kaszás Kálmánál 14 soros, a tördelés miatt 19 azonos (BORÚS 1998; 155). Katona Vincénél és Bicskei Istvánnál nem található ilyen rigmus.

A menyasszony bucsuja

I.

*Szünjék meg mostan hegedünk zengése
és a sarkamtyunknak némuljon el pengése
mert bucsuzásomnak most léssen kez-
dése legyünk csendben míg léssen vég-
zése.*

II.

*Zeng bucsu szavam hullanak köny-
nyeim mert töletek válok kedves
jo szüleim, felséges ur Isten világ
teremtője tekincs lemélto bünös
gyermekedre, tekincs le ezen kedves
jo szülökre harmatként áldást
szolisd a fejükre.*

III.

*Kik által engem a világra bejeztél
most pedig számomra más utat
jelöltél, a házasság életre engem segitet-
tél, buzgo szíved azért hállát adok
neked, és áldom örökké szent gond-
viselésed hogy buzgo szíveddel kérem Isten
felséged hogy lelkem üdvére adá e
páros életet.*

IV.

*Most hozzád fordulok kedves édes
atyám nézd könnyeim mint borul
le orcám s mielőtt atyai házadból
kilépek tőled térdre borulva bocsánatot
kérek*

V.

*Bocsánatot kérek mert meg bántottalak
jóságodért sokszor meg szomorítottalak
kedves édes atyám feled ezeket az Isten
áldjon meg ezért téged sokbő áldásiba
részessitse életedet.*

VI.

*Hát hozzád mit szóljak kedves
édes anyám ki voltál edig gondosko-
do dajkám, tudom hogy nagyon fáj
anyai szívednek midön elvállását
látod kedves gyermekednek kit édes
tejjel tápláltál s most át kell engedni
egy titkos jövőendőnek.*

VII.

*Kedves édes anyám tudom mint
szeretted mint gyenge virágot ápol-
tál nevelté jora tanítottál a rosztol
intetted, azért édes anyám mielőtt
indulok könnyező szemekkel kebeled-
re borulok.*

VIII.

*Bocsánatért esdek drága édes anyám
ha megbántottalak életemnek
fojtán, az Istenre kérlek bocsásd
meg vétkeimet, hogy el ne vesszítsem
én szegény lelkemet, az Isten is
ezekért áldjon meg tégedet, a fényes
országba juttasabe lelkedet amig
pedig éled a világod éljed az ur
Isten kegyelme legyen mindig véled.*

IX.

*Kedves testvéreim, hozzátok is szólok
mielőtt ezutal töletek elváltak, az Isten
áldását kérem fejetekre, ad bőven
miként harmat száll a földre, végt
vigye fel lelketeket az örök életbe
hogy részetek legyen az örök életbe.*

X.

*Jo leány társaim kik edig voltatok
most könnyező szemekkel körülöttem
áltok szép koszorutokból ime most
kivállok Istentől nektek is minden
jot kívánok, adjon a jo Isten nektek
is oly szívet hogy megértsetek mindig
hüszserelmeteket*

XI.

*Kedves felső és also jo szívü szomszédok
és kik jelen vagytok rokonaim
barátaim az Isten áldjon meg benne-
teket fejenként ne érezetek a földön
fájdalmat az it maradottaknak kívá-
nunk jo kedvet, nekünk utasoknak
szerencsés megérkezést. (Vivá)*

(70/67KK/58KV) (69KK) (65KV) (0BI)

Mindhárom vőfély igen hosszú rigmust mondott, Bakota Károly búcsúztatója 70 soros, Kaszás Kálmáné 69, Katona Vincéé pedig 65. Nagyfokú az egyezés, Kaszás Kálmánénak 67 (BORÚS 1998; 156–158), Katona Vincéének 58 sora egyezik (BORÚS 1998; 145–147). Bicskei Istvántól nem közöltek ilyen rigmust.

Elhalt szülőktől

I.

*Kedves édes atyám hozádis szolanék
mielőt házaadbol kilépnék, köszönetett
mondanék azért a sok joért melyben
részesítettél míg köztünk éltél.*

II.

*De fájdalom mert árva vagyok kedves
jo atyámat sehol se nem találok, kit
alig pár éve takar a sirhalom
mert a temetőnek gyászos sirhalma
kedves jo atyámat örökre elzárta.*

(9/3KK) (12KK) (0KV) (0BI)

Bakota Károly 9 soros rigmusának 3 sora egyezik Kaszás Kálmán 12 soros rigmusával, melynek címe *Az árva így búcsúzik halott szüleitől* (BORÚS 1998; 172). Katona Vincénél nincs ilyen búcsúztató, Bicskei Istvántól pedig nem közöltek ilyet.

Vacsora előtt II.

*Tisztelt vendég sereg szot kérek uraim
halgassák meg sokat jelentő szavaim
tudom már önöknél is régen
volt az ebéd nem tesz kárt gyomrukba
egy kis program beszéd,
kunjártam a konyhán hol az étkek
főlnek szakácsaink már négy nap
ota sürgelődnek mindent kihordtam
már az éles kamrából cukrot timsot
a mosi boltjából hogy e nagy fogyatkozást
here hozzam – 12 – szekeret utnak
indítottam hogy hozzák el pestről
minden fűszer számot adtam nekik
utra egy penészes zsákot azután meg néztem
a tömérdék fazekat-üstöket
kerek lábasokat sorba kostolgtattam
egy jo öles kanállal elláttam jo bőven*

*soval paprikával hogy mi mindent
főznek fogalmuk sincsen, kocsonyá-
nak készül 19 golya hizlalt vere-
beket forgatnak nyárson, medve
talpot sütnék eperfa parázssal, nyu-
laknak farkából főzik a paprikást
puliszkát pedig az oláh papok gyárt-
ják kásába a hust gözhajok szállítsák
francia szakácsunk főzi a gölödint
csuszpajzsal spenottal meg raktam
három szint, süteményünk is lesz jo
böven turuval lekvárral szoval
enni inni valonk lesz böven csak
az kel aki az asztalra hordja. (Vivá)*

(31/12KK/16BI/0KV) (34KK) (47KV) (27BI)

Bakota Károly 31 soros rigmusban szól vacsora előtt a vendégekhez, Kaszás Kálmán a Második peroráció 34 soros rigmusában teszi ezt (BORÚS 1998; 160), melynek 12 sora egyezik Bakotáéval. Katona Vince 47 soros rigmusával nincs egyezés (BORÚS 1998; 147–148). A Bicskei Istvántól közreadott töredék 27 sorából 16 mutat nagyfokú egyezést (TRIPOLSKY 2001; 172).

Vacsora előtt III.

*Tisztelt vendég sereg szot kérek uraim
halgassák meg sokat jelentő szavamat
székely testvérek hunok és jászok meg
fogjuk látni hogy futnak tőlünk a
kozákok, harcba a magyarnak sose
volt párja a magyarkatona az Isten
katonája muszkák németek ágyuval
puskával, tönkre ver a magyar egy
pipa szárral, e hős hadseregnek
vezére én vagyok, lénungot számuk-
ra nem más mint én adom
ki hü katonám lesz a börit ki
tömetem, a gyávákat pedig mind
föbe lövetem, mindegyik katona
magyar vérből valo, hiszem hogy
egy sem lesz közülük árulo, harcba
edzet hősök akárcsak jo magam
vizsgálja meg őket tisztelt násznagy*

uram, ez a két dallia Atillának
vére, az egyik kissé sántit a
tyuk szemére, de már ez a másik
talpig derék legény kedves eledele
a jó turós lepény, ez a vitéz itten
pedig Árpád unokája ha szól a mu-
zsika rezeg a bokája szereti a kár-
tyát és a boros üveget, az
asztalra ez hordja a kenyeret, ez a
magyar itten Baton nemzetsége
sovány egy kissé de van jó egész-
sége tréfálkozni vele nem is igen
merek nyulszívű a lelkem azonnal
pityereg, ennek az össe
Kinizsi lehetet mert mióta él egyszer
se nevetett olyan soványan ál az
orcája mintha a muszka császár lenne
a gazdája, ez a Rákoci fajta elszánt
kuruc gyerek néha úgy el alszik hogy
beköpi a legyek él hal a lányokért
persze csak titokba különben táncol
maga a sarokban, ez a bátor gyerek
meg is látszik rajta akkora a feje
mint egy üres alma bajussza még
nincsen de az is lesz akkora mint a
halom lekvárral kenyi a portáját
vastagon, ez már nem is tudom
kinek a maradványa bajos felis-
merni hollo e vagy kánya csak
anyit látok hogy két öles a szája
bánom is hogy két zubbonyt nem huz-
tam rája, tessék csak meg nézni
ez milyen pofátvágott pedig ő ette
meg a konyhán a mákot szépen
vagyunk öcsém oda a becsület nézd
it a sok lány aszemedbe kinevet,
hát te részeg diszno így rukolsz
ki nekem pedig te bened volt
minden reménységem mikor mosdottál
még talán a mult nyáron

*álj egy kicsit hátrább hogy senki se
ne lásson, tehát most már ismerik
seregemet melyel törököt franciát
meg vertem ha ez a sereg felkel régen
meg van írva nem virad a magyar
többé sirva, most derék pajtásaim
akik esküt tettek mulassatok egyet
vitéz katonáim lettetek vigyázzatok
csak vigyázzatok ah szavam haljátok
mindjárt sorakozzatok. (Virvá)*

(68/59KK) (62KK) (76KV) (0BI)

Bakota Károly rigmusa 68 soros, Kaszás Kálmáné 62, Katona Vincéé 76. Kaszásnál nagyfokú az egyezés, 59 sor (BORÚS 1998; 160–162), míg Katona Vince 76 sorosa teljesen különbözik (BORÚS 1998; 148–150). Bicskei Istvántól nincs közreadott rigmus.

A leves beköszöntése

*Érdemes vendégek nem üressen jöttem
étkekkel vagyon terhelve mint két
kezem de mielőtt hozzá nyulnak a
kanálhoz buzgo szívvel hállát adja-
nak az Urnak de hogy én se hosz-
szan ne papoljak és a foro táltol
sebeket ne kapjak vegyék el tőlem
ezt a foro tálat amelyet már az
ujjam tovább nem álhat, a hátam
mögöt is husz legény vagyon azok-
nak is kezét süti nagyon, ne tánto-
rogjon hát előttem senki mert a
nyakát hamar leforázom neki,
it van hát a leves melyet adot
a jo hus ezért senki szive le-
gyen hát bus nosza muzsikuskok szoljon
hát a virtus ezzel dicsértessék a
Jézus Krisztus.*

(18/6BI/16KV) (16KV) (30BI)

Bakota Károly 18 soros rigmusának 16 sora azonos Katona Vince teljes rigmusszövegével (BORÚS 1998; 150), míg Bicskei István 30 soros rigmusából mindössze 6 sor egyezik (TRIPOLSKY 2001; 172–173).

A paprikás beköszöntése

*Magyar gusztusnak nincsen a földön
párja magyar készült az étkek kirá-
lya mit el nem cserélnék soha
semmi mással menyben a szentek
sem élnek paprikással a jó pap-
rikás hus a legjobb eledelem ijennel
élt hajdan Árpád fejedelem ezeresz-
tendeje eszi a magyarság termi a
paprikát bőven magyarország nem
kel a magyarnak spenot csokoládé
sokan azt se tudják mi a szavalat
paprikás hus jó bor ez a mi ele-
delünk mindenféle népség nem bír
mivelünk, mivel házi gazdánk
talpig magyar a házánál szégyent
vallani nem akar készíttet ojan
paprikást nekünk hogy elne feledjük
soha migélünk aprora vágatott három
szilaj bikát nem kímélte tőle a jó
szegedi paprikát ime itt van kostolják
lakjanak jól ebből igyonak rá bőven
a boros üvegből. (Virvá)*

(20/0KK/0KV/0BI) (16KK) (16KV) (0BI)

Bakota Károly rigmusa a leghosszabb, 20 soros. Nincs egyezés Kaszás Kálmán és Katona Vince 16-16 soros rigmusaival. Bicskei Istvántól nincs közreadott anyag.

A pecsenye beköszöntése

*It hozok sülteket számtalan sok félét
azért jól meg köszörülje mindenki a
késset hogy le ne csorbítsa a tányér-
jának szélét buzza meg kend komám
retek hegedüjét mert nincs párja az
étkek közt a jó pecsenyének, mert
vidámságot hoz az embernek ösapá-
ink mért voltak oj vének mindig
borral és pecsenyével éltek ime ura-
im itt van vegyék el kezeimből de*

*aki eszik ebből bort is igyék ám rá
mert aki bort nem iszik erre nagy
foga nyöl tőle. (Vivá)*

(13/13BI/12KK) (OKV)

Bakota 13 soros rigmusával teljesen egyezik Bicskei István szintén 13 sorosa (TRIPOLSKY 2001; 173) és Kaszás Kálmán 12 sorosa (BORÚS 1998; 163). Katona Vincénél nincs ilyen rigmus.

Sütemény beköszöntése

*Ismét megjelentem ha vártak rám
ha nem azt akarom hogy ne átkoz-
zák a nevem ne mondják hogy
ilyen olyan lusta voltam, maguk
ébeztek én pedig az időt raboltam
Panika asszonynak kedves fia vagyok
szerencse csillagom most is büszkén
ragyog, üres kézzel engem jönni
soha se láttak de van is ám dolga
velem a szakácsnak most sütemény-
nyekkel jöttem megrakodva még
meleg egészen meg van cukrozva
vanit rétes béles diós szőlős mákos
cukros sütemény és kifli lekváros*

(14/8BI) (13BI) (12KK) (OKV)

Bakota Károly 14 soros rigmusával Bicskei István 13 soros rigmusának 8 sora töredékesen egyezik (TRIPOLSKY 2001; 175), Kaszás Kálmán 12 soros rigmusának más a szövege (BORÚS 1998; 163), míg Katona Vincének nincs ilyen rigmusa.

Jelentkezés az ujjasszony tánchoz

I.

*Tisztelt násznagy uram van e kifogá-
sa vagy talán nem tetszik a csizma
csikorgása alásan jelentem a tánc
tizen három először egy koszorus
pár nevét fel is ajánlom (Vivá)*

II.

*Tisztelt násznagy uram egy kicsit
már izzadok de senkinek helyet
nem adok jelentem a tánc huszon
három (KP) nevét felírni ajálom (Vivá)*

III.

*Dicsérjük az urat tisztelt násznagy
uram 33 a tánc ez a végső szav-
am (KP) 3 jelöltem ók hárman lép-
nek a táncba helyettem. Vivá*

(13) (0BI) (0KK) (0KV)

Csak Bakota Károlynál van rigmus az újasszony táncához.

Kálátósok meghívása

A rigmus címét írta csak fel füzetébe Bakota Károly, ám a szokás még az 1970-es évek végén megvolt Magyarkanizsa lakodalmaiban. Ekkor többnyire külön tartották a lakodalmat a menyasszonyos és a vőlegényes háznál.

Kurjantások

A lakodalom szöveges folklórjának a legrövidebb darabjai a kurjantások, de talán éppen ezért lényegre törőek. Szókimondók, pellengérré állítják vagy dicsérik a lakodalom fontos és kevésbé fontos szereplőit. Humoruk sokszor vaskos, néha obszcén. Általában kétsorosak, ilyenkor rímképletük a / a, vagy négysorosak a / a / b / b.

*Kemencébe sült a lepény,
menyasszonyunk ja de szegény!*

*Ide nézzen komámasszony,
de szégyellős a menyasszony!*

*Három liter kukorica,
menyasszonyunk ja de lusta!*

*Arany óra a farom,
úgy jár ahogy akarom!*

*Ej, haj vadliba,
mit ettél a lagziba?
Tekintetes káposztát,
méltóságos rántottát!*

Elmondta Ladóckiné Kiss Amália, Kanizsa, 1985. márc. 20.

*A menyasszony piros alma,
főteszik a sifonyérra,
hogy a cica le ne verje,
vőlegényünk játszon vele!*

*Lázárékná' füstös kímíny,
sokat há't itt a vőlegény!*

*Aki a félfábon támaszkodik,
a nagybögősére kíváncsozik!*

*Azt mondják a nagybögősű,
jó a töke köhögésű!*

*Fejünk fölött száll a fecske,
menyasszonyunk nincs kifestve!*

*Ez az utca kanyarékos,
a menyasszony takarékos!*

*Ez az utca petrezselyem,
a menyasszony végig selyem!*

*Édesanyám gyűjts világot,
most hozzuk a gyöngyvirágot!
Haza érünk vacsorára,
piros apró pogácsára!*

*Ez az utca kutyafás,
a vőlegény jó kurvás!*

*Dunnám, párnám, ládám kocsira,
jaj de puha, majdcsak megérem valaha,
nyugszunk alatta!
(Mikor az ágyat vitték)*

*Násznagy uram jobbra tartson,
menyasszonyunk hogy pisáljon!*

Hijju-ju, káposztába szart a juh!

Irodalom

BÁRTH Dániel

- 2005 *Esküvő, keresztelés, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* Szövegelemzések 1. MTA-ELTE Folklor Szöveg-elemzési Kutatócsoport, Budapest

BODROGI Tibor

- 1981 survival. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 506.

BORÚS Rózsa

- 1998 *Bácskai lakodalmak.* Topolya

DÉGH Linda

- 1950 Egy székely lakodalmi ének eredetének kérdése. *Ethnographia.* 61. 57–74.

GYÖRGYI Erzsébet

- 1990 A házasságkötés szokásai. In Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII.* Népszokás, néphit, népi vallásosság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 32–66.
- 1992a A kendőnek mint vőfélyjelvénynek a helye. 523. térképlap. Barabás Jenő (szerk.): *Magyar Néprajzi Atlasz VIII.* 508–567. térkép. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1992b Vőfélyjelvény: rozsmaring. 524. térképlap. Barabás Jenő (szerk.): *Magyar Néprajzi Atlasz VIII.* 508–567. térkép. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1992c Vőfélybot díszei: szalag és bokréta. 525. térképlap. Barabás Jenő (szerk.): *Magyar Néprajzi Atlasz VIII.* 508–567. térkép. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1992d Vőfélyjelvény: a bokréta és szalag helyének változása a 20. század első felében (bokréta és szalag átterülése a kalapról, botról a mellre). 526. térképlap. Barabás Jenő (szerk.): *Magyar Néprajzi Atlasz VIII.* 508–567. térkép. Akadémiai Kiadó, Budapest

HAJDÓK János, Dr.

- 1947 *Hegyen-völgyön lakodalom* (Vőfélykönyv). Gábor atya kiskönyvei 1. szám. Korda Rt. Nyomdája, Budapest

JUNG Károly

- 1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások.* Forum Könyvkiadó, Újvidék

KLAMÁR Zoltán

- 2014 A vőfély mint rítuskoordinátor – egy szerepkör magyarkanizsai metamorfózisa. *Híd.* LXXVIII. évf. 6. szám. Újvidék, 68–76.

KÜLLŐS Imola–SZEMERKÉNYI Ágnes

- 1981 paraszti írásbeliség. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 182–184.

LISZKA József

- 2013 *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán.* Monographiae Comaromienses 12. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom

NAGY ABONYI Ágnes

- 2003 Az emberélet fordulói. In Papp Árpád, Raffai Judit, Terbócs Attila (szerk.): *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza.* Szabadka, 85–96.

PÁRDUCZ Vincze

- 1905 *Adai vőfélykönyv.* Nyom. Traub B. és Társánál, Szeged

TÓTH Arnold

- 2014 Nyomtatott vőfélykönyvek, vőfélyverses ponyvák a XIX. században. In Csörsz Rumen István (szerk.): *DOROMB.* Közköltészeti tanulmányok 3. Reciti, Budapest, 285–308.

- 2015 *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon.* Officina Musei 22. Miskolc

TRIPOLSKY Géza

- 2001 Válogatás Bicskei István zentai vőfély verseiből. *Létünk XXXI.* évf. 1–2. szám. Újvidék, 171–175.

VEREBÉLYI Kincső

- 2005 *Szokásvilág.* Studia Folkloristica et Ethnographica 46. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

VOIGT Vilmos

- 2014 *A folklórisztika alapfogalmai.* Szócikkek. Argumentum Kiadó, Equinter Kiadó, Budapest

Pusztina–Kacsika, Cacica–Pustiana

Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén

Kacsika (Cacica) Mária-búcsújáró kegyhely Suceava megyében Moldvában, az egykori Dél-Bukovina területén. Pusztina (Pustiana) magyar lakosságú csángó falu Bákó megyében, a kegyhelytől közúton mintegy 210 km távolságra.¹ A falu lakossága 99%-ban római katolikus, magyar anyanyelvű. Pusztina és Kacsika egyaránt 18. századi települések, az előbbi az 1764-es mádéfalvi veszedelem után Erdélyből menekült székely földművesekkel, az utóbbi az osztrák adminisztráció által a század végén nyitott sóbányába toborzott munkásokkal népesült be. Utóbbiak közt egyaránt érkeztek németek, lengyelek, szlovákok és rutének. Néhány évtizede a pusztinaiak eljárnak Kacsika Nagyboldogasszony-napi búcsújába, ahol anyanyelvük szertartásbeli használata lett a legnagyobb vonzerő számukra.

Bukovina osztrák fennhatósága 1775-től 1918-ig tartott. A szervezett és spontán betelepülés jelentős volt az egész területen. Az 1900-as népszámlálás szerint az akkori Bukovina lakosságának 69%-a volt görögkeleti vallású, 15%-a katolikus. A nemzetiséget tekintve az összlakosság 3,7%-a lengyel ajkú, akik mind római katolikusok. A lengyel csoport létszáma harmincezer volt 1910-ben.²

Románia lengyel nemzetiségű lakossága 4247 fő volt 1992-ben, 2778 lengyel Suceava megyében, öt faluban élt a népszámlálás idején. Napjainkban a falvakban iskolai lengyel nyelvoktatás is folyik. A lengyel falvak egyike Kaczyka (Cacica). A településnek az 1794-től az első világháborúig tartó időszakban tíz lengyel nevű plébánosa ismert.³ Kacsika kegyképe a częstochowai Fekete Madonna másolata. Mai templomuk is lengyel plébános szolgálatának idején készült el 1905-ben. A római katolikust egyenesen „lengyel vallás”-nak nevezték a környezetben. A búcsújárás kialaku-

¹ 209 km a Pustiana–Moinești–Gura Humorului–Cacica útvonalon.

² A népszámlálási adatokat a *Révai Nagy Lexikona* idézi (Bukovina címszó).

³ Petrica, é. n.; *Kaczyka*, é. n.; Katolikus Lexikon VI. Kácsika (Cacica).

lásának története még nem eléggé ismert, kibontakozását a századforduló körüli időszakra teszik. A kegyhely nagytáji jelentőségű zarándokhellyé nőtt Moldvában, amit „lengyel” kegyhelyként is emlegetnek. Ennek tulajdonítják azt a kiváltságát is, hogy sokáig egyedül itt engedte meg a római katolikus moldvai püspökség a nemzetiségi nyelveken folytatott egyházi szertartást. Limbacher Gábor helyszíni tapasztalata szerint 1985-ben elvileg lehetett volna magyar nyelvű mise is, 1990-ben pedig maga is részt vett ilyenén (LIMBACHER 1993).⁴ A település ma a moldvai római katolikus egyházmegyéhez tartozik, amint Pusztina is. A püspökség székhelye Jași (Jászvásár). A kacsikai kegytemplomnak II. János Pál lengyel pápa 2000-ben az elismerő-megtisztelő *Basilica minor* címet adományozta. A kacsikai búcsúban a jászvásári püspökség következetesen képviselti magát, jellemzően a püspök, segédpüspök vezetésével. Az utóbbi években a lengyelországi egyházi hierarchia szintén részt vesz magas szinten, 1995-ben például érsekük vezetésével (DÉRI 2013; 2189). Rendszeressé vált további magas egyházi méltóságok meghívása bel- és külföldről⁵ egyaránt. Nagykövetség jelenlétével a lengyel nyelv és kultúra kap deklarált támogatást az anyaországtól évtizedek óta.

Több nyelven

A lengyel, német, rutén/ukrán, román, magyar zarándok saját nyelve a búcsús szertartások során korábban prédikációkban, népénekekben, gyóntatószékben szólalhatott meg. Maga a római katolikus miseliturgia latin nyelvű volt, a nemzeti nyelvek használatának a II. vatikáni zsinat (1962–1965) nyitott utat, és bevezetését szorgalmazta is. 1938-ban a moldvai magyar püspökség betiltott minden magyar nyelvű vallásos megnyilvánulást (ILYÉS 2008; 419)⁶, úgy látszik viszont, hogy az egyházmegye legfontosabb, többnyelvűként bejáratott búcsújáró helyén ezt nem érvényesítették.

A kacsikai búcsú magyar látogatóiról a kilencvenes évek előttről keveset tudunk.

Az 1936-os, Kolozsváron megjelenő katolikus hetilapban *Bukovina Boldogasszonya* címen közölt rövid ismertetés arról szól, hogy Kacsika

⁴ Limbacher 1993. A kegyhely történetéhez felhívja a figyelmet arra is, hogy Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című sorozat *Bukovina* kötetében (1899, Bp.) búcsújárást még nem említnek.

⁵ 2005-ben Mayer Mihály pécsi püspök és Bíró László kalocsa-kecskeméti segédpüspök koncelebrált a nagymisén, és tartották a reggeli magyar misét is. Hoppa 2011, Tóth Zoltánné 2005.

⁶ A tilalmat Mihai Robu (1884–1944) püspöksége (1925–1944) idején bocsátották ki.

„nemcsak Bukovina katolikus híveinek találkozóhelye, hanem a különböző vidékekről összesereglett zarándokoké”. Nem említi, hogy akkoriban püspök is részt vett volna az eseményen. Rögzíti, hogy a kegyhelyen sokféle nyelven hangzanak a prédikációk, magyarul is. A magyar katolikusok saját miséje, mint majd később is, a már felépült lourdes-i grottánál folyik. Az ünnepélyes közös körmenetben felvonultak a zarándokok zászlói is.

„A kegytemplom [...] augusztus 15-én nem képes befogadni a zarándokok tömegeit. Ezen a napon ugyanis se vége, se hossza a zarándokok hömpölygő áradatának. Lehet látni németeket, festői ruházatú magyarokat, lengyeleket, tótokat, oroszokat Bukovina különféle nemzetiségű lakóiból, így érthető, hogy a kegytemplomban és udvarán sokféle nyelvű katolikus szentbeszéd hangzik el: magyar, német, lengyel és így tovább. S ez helyes is, mert a Szűzanya lábainál minden népnek a maga nyelvén kell kifejeznie hódolatát. [...] A templomkertben igen szép helyen van az úgynevezett lourdes-i kápolna, ahol rendszeresen a magyar katolikusok részére külön szentmise és szentbeszéd van... [A szertartások] kiemelkedő pontja a [...] körmenet, amelyen a zarándokok és az ifjúsági szervezetek saját lobogóikkal vesznek részt” (SÁNTHA 1936).⁷

1985-ben és 1990-ben Limbacher Gábor, 1992–1994-ben Stekovic Rita magyarországi etnográfusok jártak a kacsikai búcsúban.

Limbacher (1993) mindkét évben úgy becsülte, hogy a kegyhelyen mintegy százezer résztvevő gyűlt össze. Köztük a „moldvai magyarok százait” figyelte meg, akik Szabófalvától Kápotáig (Capăta, Bákó megye) „több tucat” településről érkeztek. Autóbusszal és zsúfolt vonatokon utaztak. Találkozott Erdély északi részéről érkezett magyar búcsúsokkal is, Máramaroszigetről például. Ismerteti a kegyhely kultikus jelentőségű színhelyeit: a kegytemplom a maga oltáraival, a lourdes-i barlang a maga Mária-oltárával⁸, szentkút az előbbi közelében. A vigília estéjén tartott gyertyás, énekes körmenetben „viseletük alapján is jól láthatók voltak a moldvai csángók különböző csoportjai”, közülük többen részt vettek a másnapi magyar misén. Az ünnep délelőttjén több nyelven és helyszínen követték egymást román és nemzetiségi nyelveken tartott misék: lengye-

⁷ *Bukovina Boldogasszonya* búcsújáról szólva a szerző a táj történeti nevét használja, az egykori Bukovinának ez a déli része az első világháború utáni békekötésekkel lett Románia északkeleti megyéje Moldvában.

⁸ „A templomot kívülről 10–15 méternyire félkörben egy árka-dos folyosó öleli, középpont nagy lourdes-i barlanggal, előterében a halott Mária oltárával, amely a búcsújárás másik fénypontja”, folyamatosan körülveve hívekkel (Limbacher 1993). A megépített lourdes-i barlangról a moldvai látogatók grotta néven beszélnek, amint a későbbiekben tudjuk.

lül és németül biztosan, és talán cigányul is. 1985-ben a jelen lévő magyar pap nem kapott ilyen lehetőséget („nem kapott időpontot”). 1990-ben a lourdes-i barlang oltáránál mondtak magyar misét, mintegy két-háromszáz személy jelenlétében, felénél kevesebb lehetett közöttük a csángó. Az imákba és miseénekekbe a megjelenteknek csak csekély kisebbsége kapcsolódott bele.⁹

Stekovics Rita három egymást követő évben járt a búcsúban, 1992-től 1994-ig.¹⁰ A moldvai magyarok zarándoklatát tekintve legfontosabb új elem ebben az időszakban a karizmatikus Jáki Sándor Teodóz (1929–2013) bekapcsolódása volt, mondhatni „búcsúvezető” szerepben. Jáki Teodóz panonhalmi bencés karnagy, ének-zene tanára, a szakrális néphagyomány elkötelezett kutatója, a népének és imádságoskönyvek gyűjtője (MEDGYESY 2013, DÉRI 2013). Útinaplója szerint 1992-ben járt először a kacsikai búcsúban.¹¹ Stekovics Rita, aki ezt akkor nem tudta, a Máltai Szeretetszolgálat szervezésében utazó népes csoporttal érkezett abban az évben. Kacsikán fedték fel, hogy moldvai csángók is teli autóbuszokkal, sokan népviseletben érkeztek. Részese volt annak, hogy hogyan rendeződött össze a két – korábban egymásról nem is tudott – magyar csoport egy színes, közös, nagy létszámú felvonulásba a reggeli magyar misére, hogyan tudtak közösen énekelni Mária-énekeket – mindezt Jáki Teodóz spontán rendezésének köszönhetően. Stekovics éveiben változatosan alakultak a körülmények, az azonban folytatódott, hogy a moldvai csángó zarándokok sorra kaptak segítséget, hogy a zarándoklatra járművet bérelhessenek. Részvételre pedig ellenérdekű versengő felek egyaránt biztatták őket otthon.

Az évek során a magyar mise hol jobban, hol kevésbé volt előkészítve. Egy utóbbi eset megoldását mondja el Déri Balázs 1995-ből, amikor Jáki Teodózt elkísérhette, majd szükségből váratlanul a szertartás részese lett, s azon aggódott, hogy gyakorlatlanságát látja a jászvári püspök is, aki már a nagymisére készülődött a sekrestyében.¹²

Egyidejű tapasztalatok és egybehangzó emlékezések szerint a moldvai csángó magyarok jellemzően az 1980-as évektől jártak többen és gyakrabban a kacsikai búcsúba, amikor már gépjárművel is meg tudták a távo-

⁹ Ezek és további részletek: Limbacher 1993.

¹⁰ 1992–1993-ban egy-egy Magyarországon szervezett csoporttal látogatott oda, majd 1994-ben együtt készülődött és utazott a moldvai Lujzikalagorból a kegyhelyre látogató csángó csoporttal (Stekovics 1995).

¹¹ Útinaplója a csángókról (Jáki 2002).

¹² Ugyanott mondja el Déri, hogy később a nap folyamán „Teodóz aztán kuncogva mesélte, hogy ebédnél milyen ravaszul vette rá néhány magyar szóra Petru Gherghel püspököt” (Déri 2013; 218).

li kegyhelyet közelíteni. Legkorábban pedig – bizonytalan szóhasználat szerint – az 1960-as években fordultak meg néhányan ott. Az 1990-es években számos közösségben szerepelt már visszatérő éves időrendben a kacsikai zárándokút. Így volt ez Pusztinán is. A moldvai magyarok párhuzamosan eljártak a Kárpátokon túli, de távolságban közelebbi Csiksomlyó magyar pünkösdi búcsújára is (150 km).

Anyanyelv az oktatásban

Csángóföldön a huszadik században (1948–1953) működött magyar tannyelvű iskola, változó helyeken és számban, sok hatósági akadályoztatással; az utolsók 1959-ben megszűntek (ILYÉS 2008; 419).

Az 1990-ben alapított Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége azonnal nekilátott az iskolán kívüli nyelvoktatás megszervezésének, miután a közoktatás keretében egyelőre nem sikerült. Az iskolai fakultatív anyanyelvű órák bevezetésére egy évtizeddel későbbben került sor (ILYÉS 2008; 421–424). Pusztinán mindkét formában sok gyermek tanult, többször valamennyi szülő igényt tartott erre. Ma valamennyi iskolás jár a fakultatív órákra (heti háromszor egy tanítási óra engedélyezett), és óvodás csoportok is gyakorolják a nyelvet. További lehetőség a 2006-ban megnyílt közösségi Magyar Ház nyelvgyakorlási és sokszínű ifjúsági kulturális programja.

Anyanyelv a vallásgyakorlatban

A moldvai római katolikus egyházmegye tilalma a magyar nyelv használatáról fennmaradt, a kacsikai kegyhely helyzete kivételes. Így a moldvai magyarok kimaradtak az egyetemes egyháznak abból a reformjából is, amely utat nyitott a beszélt nyelveknek a híveket közvetlenül megszólító szertartásokban, így a szentmisék liturgiájában is.

Az ellentmondások, az egyházi rendeletek vagy éppen azok hiánya a falusi közösségeket elbizonytalanítja, hogyan kezeljék anyanyelvük és vallásgyakorlatuk kapcsolatát. Megoldásokat keresve, a félelmek, a szorongások és a feszültségek feloldása érdekében a legaktívabbak sorozatosan fordulnak magasabb egyházi hatóságokhoz az utóbbi negyed évszázadban.

Pusztinai, klézsei, léspedi római katolikus hívek már 1990-ben kérték a jási püspöknél a magyar nyelvű misét. A moldvai magyarok ugyanezért folyamodtak írásban az egyházfőhöz is mindkétszer, 1991-ben és 1996-ban, amikor II. János Pál pápa Magyarországon járt (ILYÉS 2008; 421). A Vatikán a kéréseket a jászvásári püspökséghez továbbította a szokásos

eljárás szerint. Az egyházmegye évi egyszeri magyar nyelvű misét engedélyezett, nevezetesen a kacsikai búcsújáró helyen, ahol volt már addig is.

Moldvában számon tartják, hogy legeltökéltebben a pusztinai hívek egy része kérte a magyar nyelvű liturgiát. Kérték az egyházmegye első zsinata (2000–2004) alkalmával is. A zsinat határozata sajátos esetre engedélyezte moldvai templomban a magyar nyelvű misét: ha a faluba magyar nyelvű vendégcsoport érkezik, van velük pap is, és misét kívánnak hallgatni. Ilyenkor a vendég pap mondhat misét a vendégeknek a helyi katolikus templomban, ha nem zavarják a plébánia programját. Az általános engedély nem tiltotta, hogy ilyen misén a helybeliek is részt vegyenek, s ezzel Pusztinán élnek is. Egyébként mindeddig csak magánházaknál hallgathattak magyar misét a falubeliek, amikor megkérhettek erdélyi vagy Moldvából származó, de másutt szolgáló, magyarul beszélő papokat.

2006-ban a Szentszék audiencián fogadta a pusztinaiak háromtagú képviselőit, változatlanul a korlátozatlan magyar nyelvű mise engedélyeztetése ügyében. A pusztinaiak megítélésük szerint azzal az ígérettel jöttek haza, hogy hathatós segítséget kapnak. Ez azonban nem sikerült. Még abban az évben új plébánost küldött a faluba az egyházmegye, 2007-ben pedig látogatást tett Pusztinában a jászvásári püspök, de nem a magyar nyelvű mise engedélyezését közölte. Annyi engedményt jelentett be, hogy a templomban a román nyelven kívül más nyelven is szabad imádkozni a helybelieknek, éspedig úgy, hogy a hívek kérésére a plébános imaórát jelölhet ki erre a célra. Fokozatosan kialakult ezután, hogy minden pénteki napon délután három és négy óra között magyar imaóra van a templomban. Az időpont az Irgalmasság Órájára emlékeztet. A keresztyűi ájtatosságot a helyi Szent István Egyesület imacsoportja vezeti. Pap és kántor ezeken az ájtatosságokon nem vesz részt. A kacsikai magyar mise mindmáig támaszt jelent a pusztinaiaknak abban a bizakodásukban, hogy előbb-utóbb otthon is hallgathatnak majd nekik szóló magyar nyelvű misét is.

Pusztinaiak a kacsikai búcsúban

Magam többször voltam a kacsikai búcsúban pusztinaiakkal az 1990-es években. Abban az évtizedben olyan feszültségek voltak Moldvában az anyanyelvhasználat kérdésében, amit a mindennapi emberek is nap mint nap érezhettek a falvakban. A szorongást vitték magukkal a kegyhelyre, ami a következő évtizedekben is vissza-visszacseng még annak ellenére, hogy 2000 után jóval toleránsabb a környezet.

A kilencvenes években, amikor az egyház sorra utasította el a magyar nyelvű szertartás engedélyezését a plébániákon, visszatérő érv volt, hogy a csángók, úgy általában, nem is tudnak magyarul. A falusi plébánosoktól

elvárták, hogy mindenütt az egyházmegye irányvonalát képviseljék. Sokfelé előfordult, hogy papjaik biztatták a híveket, menjenek a kacsikai búcsúba, ahová maguk eljártak, de nem szóltak arról, hogy ott van mise magyar nyelven is. Akik viszont tudták, s készültek a magyar misére, arra készültek, hogy Kacsikán majd egy csoportban, magyar Mária-énekeiket énekelve vonulnak a misére. Minél távolabb esett az éjszakai pihenőhelyük, annál jobb volt, mert onnan indulva akár 1-2 kilométer is lehetett az út a templomkertig, s énekükre, színes csángó öltözetükre sokan felfigyeltek. A csoportban rendszerint meghatározó volt a pusztinai és lézpedi asszonyok, lányok részvétele. Ugyanakkor többen aggódtak is, nem lenne jó, ha hazai papjuk, vagy annak támogatói meglátnák, hogy a magyar misére tartanak vagy onnan jönnek. Csiksomlyóról jól ismerték, hogy csoportok saját zászló alatt vonulnak: ők is szívesen tették volna Kacsikán, de tartottak is tőle. Külön gond volt, hogy ha visznek is, legyen-e felirata, sajátos ismertetőjele a zászlajuknak.

Segítette a búcsújárást, hogy 1990 után egyszerűbb lett eljutni oda. Civil szervezetek járművek biztosításával segítették az érdeklődőket, a visszatérő zarándokok pedig egyre jobban kiismerték magukat a kegyhely működésében. Akik igényt tartottak rá, csaknem mindig találtak már magyar nyelvű misét. Nem is tudták, hogy nem volt mindig egyszerű, hogy legalább három személy összejöjjen: Jáki Teodóz az éneket vezette évről évre, jó volt külön egy miséző pap, és egy segítő ministráns is (DÉRI 2013; 218). Biztos segítség volt az énekvezetésben Nyisztor Ilona pusztinai óvónő, énekes, akivel a bencés atya éppen a népénekgyűjtés kapcsán ismerkedett össze.

A következőkben három későbbi látogatás néhány részletéről szólok, 2001-ből, 2007-ből és 2015-ből.

2001 – Gyónás Kacsikán

2001-ben nyugodt, csendes pihenőhelyet találtunk a pusztinai csoporttal a faluban. Megérkezve a görög katolikus templom mellett telepedtünk le, onnan jártunk a kegytemplomhoz az esti körmenetre, másnapi misékre. Nyugodtabban tudtunk itt magyarul imádkozni, mintha a kegytemplomhoz közelebb tanyáztunk volna. Felkeresett bennünket a pihenőhelyünkön Bálint Lajos gyulafehérvári érsek úr, Jáki Teodóz atyával együtt. Éppen imádkoztunk, a keresztutat énekeltek, amikor érkeztek. Jáki atya felajánlotta, hogy meggyóntatja azt, aki akarja. Megbeszélte a görög katolikus gondnokkal, aki szívesen beengedett minket a templomba, hogy ott gyónhassunk. Nagyon csodálkoztak a pusztinaiak, hogy itt ilyen egyszerű bemenni egy templomba és magyar papnál gyónni. Otthon

a faluban 2001-ben még megszólalni sem volt szabad magyarul a templomban.

Reggel elmentünk a magyar misére, de rajtunk kívül kevés csángó volt ott. Még mindig nem volt tanácsos, hogy moldvai papjaink lássanak a magyar misén. A hívek távoltartásával mintha azt akarták volna demonstrálni, hogy „nem kell magyar mise, hiszen nincs kinek”. Többségben magyarországi és erdélyi látogatók jöttek el a misére. Meglepetésemre a saját csoportunkban is voltak asszonyok, akik szorongásukban elkerülték a magyar misét.

2007 – Zászlóval az ünnepi felvonuláson

Az augusztusi búcsú idejére már tudtuk, hogy a falunkbeli magyar mise feltétel nélküli engedélyezéséből, amit az előző évi vatikáni látogatásunk után nagyon reméltünk, nem lesz semmi. Túl voltunk már jászvásári püspökünk pusztinai látogatásán is januárban, amikor ő maga adta tudtunkra ezt. 2007-ben ismét csak a püspökségnek szóló írásos kérvénnyel mentünk a búcsúba. Magunk akartuk átadni, mikor egész csoportunk ott van, együtt nehezebb lenne elutazni Iași-ba. Sikerült is átadnunk az írást Aurel Percă jászvásári segédpüspök úrnak.

Ez alkalommal feliratos zászlónkkal beálltunk a csoportunkkal abba a menetbe, amely a papságot az ünnepélyes nagymisére kíséri. Nagy újság volt, hogy megengedték. Amikor a gyülekezés alatt a püspök atyák vonultak el a pusztinai csoport előtt, mosolyogtak ránk. A Moldova fővárosából érkezett Kósa Antal (Anton Coșa) püspök urat köszöntöttük, meg is szólítottuk, örömmel fogadta. Ő csángó magyar származású, a Szeret folyó partján, a Bákó megyei Nagypatakon született és nőtt fel.

A fortélyos félelem azonban még nem tűnt egészen el. Előre mondtam, hogy az ünnepi mise után mi is beálltunk az ünnepi körmenetbe, ahol a papokkal, püspökökkel együtt vonulnak a hívek. A mise alatt a résztvevők zászlói a főoltár mellett állnak, onnan hozzák vissza a körmenetre. A mi csoportunkból azonban a férfiak, akikre a zászlónk bízva volt, mind eltűntek. Így asszonyok indultak érte, de nagy kerülővel jöttek visszafelé, hogy a püspökök közelébe se kerüljenek, nehogy a magyar feliratos pusztinai zászlóval meglássák őket. Eléjük mentem, átvettem a zászlót, beálltam vele a sorba a többi zászló közé, így vettünk részt a körmenetben. Vagyis még 2007-ben sem merték vállalni a pusztinaiak, hogy vigyék a zászlót a moldvai papság előtt. Elkéseredve azt mondtam a csoportomnak, hogy ha ennyire félnek, nem zarándokolunk többé a kacsikai búcsúba. De nem így történt.

2015 – Magyar mise Pusztinán, a Szent István-plébániatemplomban

2013. január 8-án elhunyt Jáki Sándor Teodóz. Az ő emlékére szervezett a dunántúli Bencés Diákszövetség zarándokutat Erdélybe és Moldvába 2015-re.¹³ Ennek fontos állomása volt a kacsikai kegyhely, ahol Teodóz atya 1992 és 2012 közt minden évben ott volt Nagyboldogasszony napján a magyar misén. A volt bencés diákok Bíró László püspököt, a magyar püspöki karnak azt a tagját nyerték meg, hogy tartson velük, aki maga is egykori bencés diák, Jáki Teodóz tanítványa, tisztelője, későbbben pedig jó barátja is volt. Bíró püspök úr meghívást kapott Moldvába a jaši püspökségtől, s felkérték, hogy koncelebráljon az ünnepi nagymisén, miután megtartotta majd Kacsikán a magyar misét. A készülődés hírére véve a pusztinai Szent István Egyesület kapcsolatokat keresett mindkét országban, és végül Petru Gherghel jaši püspök beleegyezésével és meghívásával, a helyi plébános előzetes tudtával, megnyerte Bíró László püspök urat, hogy Kacsika felé tartva álljanak meg egy kitérővel Pusztinában, és mondjon misét templomukban Szent István király ünnepe alkalmából. Ezen alkalommal többször misézett Jáki Teodóz korábban a faluban, amikor az még magánháznál volt csak lehetséges.

2015. augusztus 14-e, Nagyboldogasszony vigíliája pénteki napra esett. Ez éppen az a nap, amikor délután három és négy óra között a Szent István Egyesület használhatta a templomot, hetente imádkoztak fennhangon magyarul, a templom értelemszerűen nyitva volt. Ehhez az időponthoz igazodva érkezett a magyar zarándokok autóbusza Pusztinába, benne utazott a püspök is.

A falu mérete olyan, hogy bárki aki akar, különös hírverés nélkül értesülhet minden készülő és folyamatban lévő eseményről. Ez esetben is így történt, és már az előkészületekbe sokan bekapcsolódtak. Nekem jutott az a feladat, hogy a szálakat összefogjam, közvetítsek az aktorok között.

A püspök úr fogadása

Már előző nap, csütörtökön, szóltam pár fiatalnak, hogy magyarországi püspök érkezik a faluba misézni, és jó lenne úgy fogadni, ahogyan a jászvásári püspököt fogadni szoktuk¹⁴, népviseletben és lovas bandériummal. Megnyugtattam a fiatalokat, hogy minden engedély rendben van, nem kell tartani semmitől, senkitől.

¹³ A Bencés Diákszövetség szervezéséhez pl. <https://groups.google.com/forum/#!topic/bolhak/GuwgLZD-aOw>

¹⁴ Az egyházmegye püspöke évente-kétévente látogat bérálni a faluba.

Másnap hét fiatal legény már délben készen állt a püspök atya fogadására. Népviseletben, a lovakra csak szőttes takarókat terítettek, és már körbejárták a falut: aki kérdezte, annak elmondták, hogy magyarországi püspök érkezik hozzánk, és misézni fog a templomban. Az emberek egy kicsit bizonytalanok voltak, mert a plébános nem hirdette meg a templomban, hogy püspök érkezik, és mise lesz.

Amikor telefonáltak, hogy a busz a szomszéd faluban van, értesítettem a fiúkat, ők pedig átlovagoltak eléjük abba a faluba.¹⁵ Ott beálltak az autóbusz elé, és bevezették az 55 személyes buszt Pusztinába, a templom elé. Érkezésük előtt volt még egy kis feszültség és aggodalom, eredetét pontosan máig sem tudom. Amikor magam leértem a templomhoz, az összegyűltek kint álltak a templom előtt, és kérdően néztek rám. Nem értettem, mi történik. Látom, hogy a nővérem, Margit is kint álldogál még a nagy csokor virággal, amit az oltárra szántunk. Kiderült, hogy a templom zárva van, noha több okból is nyitva kellett volna lennie. Pénteken délután három órakor mindig nyitva szokott lenni, hiszen négy éve járunk imádkozni; ezt tudta a harangozó is, aki mindig kinyitja az ajtót, mire odaérünk! Megint éreztem azt a fajta dermedtséget, amellyel sokszor találkoztam az előző években: mi lesz, ha nem engednek be a templomba? Szaladtam a kulcsért a harangozóhoz magam, más ilyenkor nem mer cselekedni. A házánál kiderült, hogy „a mezőn van a harangozó”. Ezt mondták a gyerekei. Akkor már igen hangosan érveltem: „És a templomkulcsot is elvitte kapálni a mezőre?” Ezt hallva előkerült egy idősebb rokon is, aki arra biztatta a gyerekeket, hogy ne hozzák ki a kulcsot, mert a templomban valami csúnya dolog történt vasárnap a nagymise után. (Későbbben olyan szóbeszéd is járta, hogy az említett alkalommal lopás történt volna a templomban, amiről addig nyilvánosan nem esett szó.)

Amikor rájöttem, hogy nem érdemes gyerekekkel, szomszédokkal vitázni, indultam vissza, hogy a plébánossal beszéljük meg a dolgot. Valahogyan előkerült a pap és azt mondta, hogy a harangozónál van a kulcs – ez már időhúzásnak látszott. Elküldtem valakit a harangozó gyerekeihez, hogy mondják meg: a pap hívja, hogy ajtót nyissanak. Végre kinyílt az ajtó, bevitték a csokor virágot még idejében, és mondtam az egybegyűlt pusztinaiaknak, hogy jöjjenek fogadni a vendégeket, a püspök atyát a templomkapuban. Az emberek néztek, hol a mi papunk, plébánosunk, aki nem állt közjük, visszahúzódott a plébániára. Nem mehettem, hogy hívjam őt is, hogy fogadja a püspök atyát! Nem is jött ki a fogadására. Magam

¹⁵ A falu neve Pärjol, amely egyúttal közigazgatási községközpont; a központhoz további nyolc falu, köztük Pusztina is tartozik.

és a népviseletbe öltözött asszonyok vártuk Bíró László püspök urat. A harangokat sem húzták meg, mint máskor, amikor püspök érkezett a faluba. A misére sem húzták meg a harangokat! Vajon hogyan mentek a hírek a moldvai egyházi hálózatban, tudta-e a plébános hivatalosan, hogy valóban lesz, és ezen a napon lesz a püspöki látogatás a falunkban?

Jó volt látni a lovas legényeket, utánuk jött lassan a busz. Amikor leszállt a püspök atya, könnyeivel küszködött: hogy ilyen meleg fogadtatás, hogy megérte idáig jönni, hogy ő valójában megfordult már Pusztinában, de akkor csak észrevétlenül, rangrejtve. Az atya kapott egy szép csokor virágot az egyik asszonytól. Körbenézett, köszöntötte az egybegyűlteket, nagyon közvetlen volt. Utána az ő vezetésével megindultunk a plébánia felé. Mire odaértünk, a plébánosunk is ajtót nyitott, ott fogadta a püspököt. Ott is várahoztak asszonyok, férfiak, és a püspök atya nekik is köszönt, kezét fogott velük. Sokan mondogatták, hogy érdemes volt eljönni a fogadására, mert soha még nem fogtak kezét püspökkel, és nem is fognak. A püspök atyát beinvitálták a plébániára, én visszamentem a templomba, hogy megbeszéljük a mise rendjét az asszonyokkal: az énekeket, mikor, hogyan, mit... A kántor is jelen volt. Most készült először magyar nyelvű misére, megmondta, hogy mit tud majd kísélni az orgonán. Azt is mondta, hogy legyen a *Missa de Angelis* is, mert az latinul van, azt tudja. A szertartás alatt azután Mátyás Mónika, a pusztinai magyar óvónő, aki Egerben zenepedagógiát tanult, a kántor mellett volt, hogy segítsen: latinul énekelt a misén, együtt a deákkal („deák” a kántor régi, máig használatos elnevezése Moldvában).

A templom teljesen megtelt. Sok olyan népviseletbe öltözött asszony, gyerek is volt ott, akik más csángó falvakból érkeztek Kacsikába tartó autóbusszokkal. Ekkor a helyi káplán bejött a templomba és hívott engem, hogy hívat a püspök atya a plébániára. Ilyenkor mindig a levegőben van, hogy bármi lehet, bármi történhet... máskor is történt. Indultam a káplán után, a templomból minden tekintet engem kísért, amíg eltűntem. A plébánián az ebédelőben ültek a papok a püspök atyával, és nagyon szívélyesen beszélgettek: ez nagyon megnyugtató, hogy nagy baj nem lehet! A plébánosunk megkérdezte, hogy sokan vannak-e a templomban? Mondtam, hogy tele van, de nagyon. Csak mosolygott. A püspök atyával megbeszél-tük a miserendet, elmondtam, hogy mikor mit énekelünk. Megállapod-tunk, hogy ki olvassa a szentírást, és visszamentem a templomba. Megint mindenki rám nézett! Intettem mosolyogva, hogy minden rendben van, nemsokára kezdődik a mise.

Az ünnepi mise Pusztinán

Meglepetés volt mindenki számára a templomban, amikor megjelent az ünnepélyes menet a papokkal, a püspökkel, teológusokkal, ministránsokkal. Ez alkalommal a főkapun jöttek be, ahogyan csak nagy ünnepek alkalmával. Már kezdett hasonlítani az esemény egy ünnepi miséhez – és mindvégig az is volt. Először hangzott el magyar liturgia a templomban, a plébánosunk koncelebrált a püspöki magyar misén, s megszólalt magyarul is a templomban – először.

A püspök atya az irgalmasságról beszélt, mivel délután három órakor mondta a misét, és tudta, hogy mi négy éve tartjuk az „Irgalmasság Óráját”: minden pénteken délután három és négy óra között imádkoztunk, énekeltünk magyarul a templomban.

Bíró püspök úr hozott magával a zárandókútra két olyan papot, akik moldvai származású csángó magyarok, de Magyarországon szolgálnak. Ők ismerték a plébánosunkat és fordították a magyar prédikációt románra is. Az egyetemes könyörgések végén pedig a pusztinai plébános is felolvastott egy könyörgést magyarul! Ezt mise után sokan kommentálták a falusiak: „Szép volt, így kell, ugye tud magyarul? Nem dőlt össze a templom, idáig is kellett volna...”

Mise után átadtam a püspök atyának az ajándékot, amelyben egy üveg bor is volt.

A Kacsikába igyekvők két úton indultak: közvetlenül a kegyhelyre a csángó zárandokok, kerülővel a püspök úrral a magyarországiak.

Pusztinából Kacsikára

A búcsúba induló pusztinaiak és a misére betért többi csángó is, a templomból egyenesen indultak Kacsikára, hogy az esti körmenet idejére ott legyenek, a járművekkel a kegytemplom közelébe mehessenek.

A más falvakból való csángók, akik a püspöki magyar misére betértek, a Moldvai Csángó Magyarok Szövetségének (MCSMSZ) három autóbusszával utaztak. A szövetség pályázatot nyert a kacsikai zárandoklatra, buszokat bérelt az érdeklődőknek. A pusztinai Szent István Egyesület is kapott tíz helyet a járműveken. Mikor a szövetség megtudta, hogy az odautazás napján püspöki mise lesz Pusztinában, az is bekerült az útitervbe. Így a Szent István Egyesület szervezésében utazók is felszálltak a mise után a templomnál a buszokra, csak én maradtam hátra vendégeinkkel, a magyar busz utasaival a faluban.

A szövetség bérelte buszok utasaival Kacsikán újra találkoztam. Az asszonyok közt, akik előbb Pusztinán részt vettek vendégként a misén,

voltak, akik azt mondták, hogy Csíksomlyón voltak, ott hallgattak misét. Mondtam, hogy az nálunk volt Pusztinában. Nem hitték, váltig állították, hogy az Csíksomlyón volt – merthogy mindenki tudott és énekelt magyarul, úgy, mint Csíksomlyón.

Pusztinából két csoport indult a kegyhelyre: Nyisztor Ilona a gyerekekkel külön csoportban ment. Ő Bíró püspök urat már ismerte, és várta, hogy Kacsikán találkozzanak abban az évben. A pusztinai misére azért maradtak, hogy a rendkívüli eseményen ott legyenek. Így Pusztinában találkozhattak már ebben az évben.

A mise után a magyarországi zarándokokat vendégül láttuk a faluban. Bíró püspök úr a plébánián beszélgetett a papokkal, míg magam 54 vendégnek kínáltam kóstolót a házamban – töltikét, kecskesajtot, zöldséget a veteményeskertből.

A püspök atya és kísérete, ötvenöten, Szucsáva (Suceava) városban szálltak meg éjszaka, és másnap, augusztus 15-én reggel érkeztek a zarándokhelyre, ahol Bíró püspök a magyar misét celebrálta.

Jomagam indultam falunkból utoljára, egy visszajáró, hazafelé tartó magyarországi vendégem vitt el személygépkocsival, így este nyolc óra körül értünk Kacsikára. Zuhogott az eső, a közvetlenül a kegytemplomhoz vezető útszakaszt pedig már lezárták. Erre minden évben sor kerül akkor, amikor a templom közvetlen közelében nem férnek már el további autók, buszok. Kérleltem a lezárást biztosító rendőrt, hogy engedjen fel, élelmisszert viszünk egy csoportnak, akik már bent vannak, és csak én maradnék, az autó pedig azonnal fordul és elmegy – ami igaz is volt, hiszen a magyar rendszámú kocsit fordult és indult hazafelé Magyarországra. Behajthattunk, megkerestük a mieinket, átraktuk, amit a vendég hozott – házi kenyér, kolbász, szalonna, sajt és bor –, hogy legyen a zarándokoknak. Ha nem lett volna velünk a sok étel, esőben is felmentem volna gyalog, természetesen.

Kacsikán – Zászlós, fáklyás körmenet a vigílián

A csoportomat az autóbuszban találtam, a rózsafüzért imádkozták. Az eső esett, és a csángó asszonyok semmiképpen nem akarták az esti fáklyás körmenetet elmulasztani. A kegytemplom udvarán mise folyt, az oltár védőtető alatt. A mise végén bejelentették, hogy a körmenet tíz órakor kezdődik. Az eső kezdett lassan elállni, az autóbusz levegőtlen volt, elkezdtem az éjszakára magammal hozott kicsi sátrat a busz mellett a kavicsos udvarra felállítani. Ott legalább jár a levegő, s ha nem lesz nagyobb eső, nem is ázik át a sátorlap. A körmenet kezdetére az eső teljesen elállt, csillogos eget láttam, amikor a sátorból kibújtam.

Még az udvari mise végén meghirdették, kérték, hogy akinek zászlaja van, álljanak a körmenet élére. 2015-re már igen sok falunak volt zászlaja, nekünk is.

Már nem volt kérdéses, hogy lehet-e, szabad-e zászlóval vonulni. Volt egy férfiemberünk, Demeter, aki büszkén vitte Szent István Egyesületünk Szent István gyermekei feliratú zászlóját a körmenet elején. Csoóri Sándor nevezett, tisztelt meg bennünket így korábban.

Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én Kacsikán

A nap két nagy eseménye számunkra a reggeli magyar mise és a valamennyi zárandoknak szóló ünnepi nagymise volt.

Magyar mise a grottánál

A magyar mise reggel nyolc órakor kezdődött. A Mária-grottánál folyt a templomon kívül, mint az előző években már rendszeresen. Régebben bent a templomban volt, de most lengyel csoport misézett ott. A pusztinai asszonyok egyszer azt is mondták, hogy azért került a magyar mise a grottához, mert Jáki Teodóz atyával a mise hosszan tartott, mivel minden alkalommal megénekelte a csángókat, és a templomban nem tudták a kijelölt időben elkezdni a következő misét. A grottánál viszont énekelhettek, amennyit akartak, mert ott nem volt következő mise.

A magyar misét Bíró László püspök celebrálta Berszán Lajos atyával, a gyimesfelsőlaki plébánossal együtt. A misére Nyisztor Ilona Mária-ének szöveget osztott szét, hogy mindenki tudjon énekelni. A pusztinai iskolás, énekes leánykák az oltár körül állak Nyisztor Ilonával, és vezették az éneklést. Az evangéliumot is a kislányok olvasták fel. A misén szép számmal voltak moldvai csángók, sokan népviseletben. Részt vettek a magyarországi vendégek, és láttam erdélyieket is. A mise teljes méltósággal zajlott, magyar liturgiával, természetesen. A püspök atya meghatódva prédikált és emlékezett Jáki Teodóz atyára, aki részt vett minden kacsikai zárandoklaton, összegyűjtötte és megénekelte a csángó magyarokat. A mise vége felé egy hölgy lépett hozzám, átnyújtott egy magyar nyelvű szöveget egy papírlapon és megkért, hogy olvassam fel hangosan. Felolvastam, egy könnyörgő ima volt a csángókért. Kért arra is, hogy később a nagymisén magyarul olvassak majd fel egy könnyörgést a hívek könnyörgésének („egyetememes könnyörgések”) sorában. És vegyek majd részt az ünnepélyes körmeneten is a mise után. Kérdeztem, hogy miért én? Azt felelte, hogy a népviseletben lévő asszonyok rám mutattak, amikor megkérdezte, ki tud jól magyarul olvasni, és népviseletben van itt. Azt válaszoltam, hogy megtisztelő

a feladat, ő pedig máris mondta, hogy mikor, hol kell lennem. Egyébként a népviselet számomra nem jelmez, gyermekkoromban még általános ünnepi öltözet volt, s nők ma is hordják, sokan ünnepi alkalommal. Moldvai kontextusban magam is felveszem máskor is.

Mise után enni készültünk, de nem volt alkalmas az idő, és már megfelelő hely sem, így a falatozás elmaradt. Sokan elmentek gyónni, mások a forrásnál álltak sorba, hogy vízhez jussanak, többen pedig bazsalikomot vásároltak. Nekem a következő feladatom miatt idejében el kellett foglalnom a kijelölt helyemet.

Az ünnepélyes nagymisén

Az ünnepi nagymise Kacsikán régóta a templomon kívül, szabadtéren folyik. Védőtető alatt, egy tágas emelvényen áll az oltár, az emelvényre lépcsők vezetnek a hívek oldaláról is. A hívek tágas térfele fedetlen, ebben az évben negyvenfokos hőségben folyt a közel kétórás szertartás.

Különösen nagy volt a készülődés a mise megkezdése előtt, mert az ünnepi nagymisét közvetítette a jászvásári televízió. Az első sorokban megjelölt helyekre várták azokat, engem is, akiknek szerepe volt a liturgia során. Nem ismerte mindenki a rendszert, sokan igyekeztek a fenntartott ülőhelyek felé. Apácáknak is segítenem kellett, hogy a helyükre jussanak, ők nem akartak senkivel vitatkozni. Az ünnepi misét Petru Gherghel jászvásári püspök, Moldova római katolikus püspöke celebrálta, koncelebránsokkal együtt. A misén magyarul is üdvözölte Bíró László püspök urat. Először történt, hogy én olvashattam fel egy könyörgést magyarul ezen a helyen. Amikor rám került a sor, lépcsőn kellett felmennem a miséző emelvényre. Éppen szemben volt Petru Gherghel püspök úr. Vele sokszor találkoztam korábban, s akkor Kacsikán nem igazán tudtam, hogy szívesen lát-e vagy csak meglepődött, ahogy a lépcsőn felbukkantam. Kicsit meg is botlottam, de nem történt semmi baj. Bíró püspök atya tekintetét kerestem, úgy éreztem, szeretettel üdvözöltük egymást, megnyugodtam.

Beálltam a sorba, egymás után nyolc nyelven mondhattunk könyörgést, a hívek könyörgését, angol, olasz, francia, magyar, lengyel, román nyelven és latinul. Magyar könyörgés csángó öltözetben először hangzott el ilyen keretben.

Amikor mise után pusztinai csoportommal újra találkoztam, kérdeztem, hogy hogyan olvastam a könyörgést, milyen voltam? Örvendeztek és kuncogtak is azon, hogy végre mi is megszólaltunk magyarul az oltárnál, végre megjelennek a pusztinaiak népviseletben a jászvásári tévében: „Ezt nézzék az otthoni papjaink és az embereik!” Mondtam, hogy ne vétkezze-

nek, mert most áldoztak. Mindenkinek nagyon jó kedve volt, de hogy is lehetne másként ilyen mise után?

Moldva egyetlen nagytáji jelentőségű búcsújáró helyén érzékelhető az egyház nyitása apró léptekkel a moldvai magyarok felé.

Pusztinába hazafelé

A nagymise után mindenki igyekezett az autóbuszhoz, hogy mielőbb indulhassunk. Az ünnepi csángó ruhát levetettük, s enni már másodszor nem tudtunk, mert gyorsan szabad lett a kihajtó út. Összeszokott csoportunkban az a szokás, hogy a közös utazásoknál az odaúton imádkozunk, énekelünk, az alkalomnak megfelelő választékból. Hazafelé sosem imádkozunk, világi dalokat énekelünk, nótázunk. Ezúttal a rekecsiniekkel utaztunk együtt.

Gyorsan kifogytak a kölcsönösen ismert dalok, mi folytattuk a dalolást, míg haza nem értünk. Pusztinában leszálltunk, ők tovább utaztak. Vittük a zászlónkat meg az élelmünket. A csoport úgy döntött, az ajándékba kapott étel-ital legyen a Szent István Egyesületé. Itt a vacsora ideje, ülünk le és fogyasszuk el együtt.

Búcsúfia

A házamban ültünk le, tízen voltunk az asztal körül, az étel három-négyszer annyi embernek is elég lett volna. Az asztalra csak lapítókat ('vágódeszka') és poharakat tettem. Négy darab pityókás ('krumplis') gyergyói házi kenyér került elő, legalább 5-6 kiló füstölt szalonna, mangalicakolbász Magyarországról. Érett sajtok, felszeletelt szárított sonka. Ez lóból volt csemegének, s el is árultam, mikor az asszonyok a sötét színén csodálkoztak. Nem riadtak vissza, eszegettük jóízűen. Egy ismert magyarországi borász küldött nekünk italt mindezekhez. Az elemózsia, amit Kacsikára vittünk, bizony a tarisznyájában maradt mindenkinek.

Az otthoniaknak is csomagoltunk kóstolót, kolbászt, szalonnát, s főleg a pityókás kenyérnek volt nagy keletje. Meg is jegyezték, hogy ez lesz a „búcsús valami” (azaz búcsúfia), amit azoknak visznek, akik nem jöhetnek el a búcsúba.

Irodalom

- [Hírek] (2001): Kácsika / Cacica: Bukovina Nagyboldogasszony búcsújáráhelye. Anonim kommentár a *Háromszék* című napilap (Sepsiszentgyörgy) [2001.] aug. 29-i száma nyomán. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/>
- Bencés Diákszövetség (2014): *Erdély–Bukovina zárandoklat Bíró László püspökkel 2015*, körlevél az interneten. Bencés Diákszövetség, Sopron. <https://groups.google.com/forum/#!topic/bolhak/GuwgLZD-aOw>
- DÉRI Balázs (2013): A kácsikai „bucusok” [1995]. *Magyar Egyházzene XX* (2012/2013) 216–218. <http://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/10/209-218-in-memoriám-2013-03-18.pdf>
- HOPPA Enikő (2011): *A nyelvsziget jelensége a moldvai csángóknál és az olaszországi mokeneknél*. Doktori disszertáció, PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs <http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/HoppaEniko2012.pdf>
- ILYÉS Zoltán (2008): A moldvai csángók. In Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 418–425. http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/ilyes/moldvai_csangok.pdf
- ISOHOOKANA-ASUNMAA, Tytti (2002): Jelentés: A csángó kisebbségi kultúra Romániában. In Pappné Farkas Klára (szerk.): *Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában – Endangered Minority Cultures in Europe*. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest, 105–127.
- JÁKI Sándor, P. (2002): *Csángókról, igaz tudósítások*. Való Világ Alapítvány, Budapest
- Kaczyka é. n. Historia – Polonia w Kaczyce na Bukowine*. Kaczyka, Dom Polski <https://poloniawrumunii/o-nas>
- Katolikus Lexikon*. 1993–2010 *Magyar katolikus lexikon* 1–15. kötet. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Budapest. Kereshető változat, PPKE szerk. <http://lexikon.katolikus.hu>
- LIMBACHER Gábor (1993): Moldvai magyarok kácsikai búcsújárása Nagyboldogasszony ünnepén. In Halász Péter (szerk.): *„Mégfög vala apóm szokor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 95–100. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/limb.htm>
- S. MEDGYESY S.: Norbert (2013): †Jáki Sándor Teodóz OSB (1929–2013): Karvezető, tanár, előénekes bácsi, a moldvai csángók apostola. *Magyar Egyházzene XX* (2012/2013) 209–214. <http://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/10/209-218-in-memoriám-2013-03-18.pdf>
- PETI Lehel (2006): A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In Jakab Albert Zsolt–Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 2005, Kríza János Néprajzi Társaság, 129–155. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf
- PETRICA, Ion. é. n. *Istoria polonezilor din Romania*. Dom Polski, Bukareszt. http://www.dompolskibukareszt.ro/istoric/istoria_polonezilor_din_romania.html

- SÁNTHA Alajos (1936): Bukovina Boldogasszonya. *Kat[h]olikus Világ*, augusztus, 250–251. <http://www.bucsujaras.hu/kacsika/>
- STEKOVICS Rita (1995): Kácsika – a római katolikus magyarok bukovinai búcsújáró helye. (A moldvai csángók kácsikai Nagyboldogasszony-napi magyar miséje 1992–1994-ben.) *Ethnographia* CVI, 693–722.
- TÁNCZOS Vilmos (1999): (A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors: Moldvai csángók a változó időkben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 7–32. (A magyarságkutatás könyvtára 23.) <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm>
- TÓTH Zoltánné (Teca) sic! (2005): „Ne felejtkezzél csángómagyarokról”: A kácsikai búcsú. *Felsőkrisztina* VIII. évf. 5. szám. (Felső-krisztinavárosi Keresztelő Szent János Plébánia lapja, Budapest) <http://docplayer.hu/770594-Egyengessetek-az-ur-utjat.html>

Borús Rózsa és Gunda Béla levelezése

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjának Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében található Gunda Béla etnográfus hagyatéka. A kutatható levelezésében¹ két topolyai néprajzkutató levelei is megtalálhatóak, Borús Rózsáé és Tóth Ferencé.

Gunda Bélának Borús Rózsával való levelezése a kéziratok közt feltehető levelek tanúsága szerint 1979 januárjában kezdődött, és 1984 áprilisában ért véget. A hagyatékban nemcsak Borús Rózsa-levelek találhatóak, hanem a Gunda Béla által írtak is. Az utóbbi azzal magyarázható a kézirattár munkatársa szerint, hogy Gunda valószínűleg az általa írt levelekről másolatot készített, alá is írta azokat és megőrizte. Így lehetséges fel az MTA gyűjteményében nemcsak a neki küldöttek, hanem az általa írottak is.

A leveleket kronologikus sorrendbe rakva szinte teljesen nyomon követhető a két fél párbeszéde. Néhány levélre azonban hiányzik a válaszlevél. A 38 felkutatott levélből 21-et Borús Rózsa küldött Topolyáról, míg 17-et Gunda Béla Debrecenből. A borítékokat nem őrzi a hagyaték, csak a datálás mellett található helységnév, valamint a levél tartalma alapján lehet Borús Rózsánál meghatározni a helyszínt, míg Gunda a levél bal felső részére írta a címét. Gunda Béla gépelte a leveleket, és csak az aláírásai voltak autográfok, míg Borús inkább a kézzel írott leveleket helyezte előtérbe, de vannak gépelt levelei is.

A levelezés alapján végigkövethető a *Topolya népszokásai* című Borús Rózsa-kötet keletkezéstörténete, a kiadására várakozás, az 1981-es megjelenése, a kötet utóélete és további munkára sarkallás; mindez mentor

¹ Köszönettel tartozom Pastyik Lászlónak, mert felhívta a figyelmemet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjának Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében található levelezésre.

és mentoráltja szemszögéből. A levélrészleteket betűhíven, dőlt betűkkel közlöm.

A *Topolya népszokásai* című kötethez az adatok zömét 1974 és 1977 között gyűjtötte össze Borús Rózsa. Arra volt kíváncsi, az esztendőhöz fűződő régi ünnepekhez milyen szokások kapcsolódtak.

1979 januárjában Borús arról írt Gundának, hogy a tanulmányként aposztrofált szöveget, amelyből később a szokásmonográfia lett, Matijevics Lajos, a Hungarológiai Intézet kiadványokkal foglalkozó bizottság elnöke szeretné beiktatni az 1980. évi kiadási tervbe, abban az esetben, ha 1980 márciusáig el tud készülni a kézirat. A levélben Borús felkérte Gundát, legyen ő az, aki majd szerkesztési és egyéb szempontok alapján átnézi a munkát, és személyesen is szeretne vele találkozni ennek kapcsán. Aggódva írt a régi családi házuk jövőjéről – amely 1979 májusára már megoldódott –, nem volt arról ötletük férjével, hova tudnának költözni. Azóta tudjuk, hogy ez az épület egykor a Belgrád Áruház helyén volt, innen kellett elköltözniük, mert lebontották az épületet. Gundának beszámolt arról is, hogy tanulmányát – ahogyan ő a készülő kötetét nevezi – Szegeden és Topolyán gépelik, továbbá, hogy Jung Károly és Matijevics Lajos felállított egy követelményt a szöveg bejegyzéseivel szemben, és ezt csak részben fogadta el Borús. Arra kérte Gundát, járjon közben Bori Imrénél, hogy kiadják a könyvét, melynek kiadását valószínűleg a Hungarológiai Intézet fogja megpályázni.

1979 májusában egy új házból jelentkezett Borús Gundának: *„elköltöztünk egy mellékutcába, új házba, közel a központhoz, csendes, tiszta levegőbe. A ház egyemeletes villa, nincs teljesen befejezve, de főleg külső munkák hiányoznak még, ami nem zavarja a lakást. Teljesen véletlenül jutottunk hozzá ehhez a házhoz, nem is nekünk lett szánva, de jó ügyvédem volt. Igaz, végigszenvedtem 17 bírósági tárgyalást, de bebizonyítottam, hogy igazam van”* (MS 2335/225). Borús elújságotla Gundának, hogy kéziratát beiktatták az intézet következő évi kiadási tervébe. Hírt kapott arról Borús, hogy Gunda valószínűleg júniusban Jugoszláviába fog látogatni (ez a tény a Tóth Ferenc–Gunda Béla-levelezésben is olvasható, amely levelezés szintén ebben az időszakaszban folyik, és ugyanebben a hagyatékban található). Gunda arra buzdította Borúst, tartsa kezében kötetének kiadását, mert *„Feltétlenül meg kell jelentetnie”* (MS 2323/536). Közben Gunda találkozott Budapesten Tóth Ferencsel, és megbeszélték, hogy jó lenne, ha Tóth egy szokásmonográfiát készítené.

Arról érdeklődött Gunda egy levélben, hogy ismerik-e Topolyán a tekerőt, vagy más néven a nyenyerét. Borús ekként írta le 1979 júliusában azt, amit ebben a témában talált: *„A kért hangszer létezett valamikor*

ezen a vidéken – tekerőnek nevezték. Pontosabban már nem tudják leírni, csak arra emlékeznek, hogy főleg vásárok alkalmával vették elő” (MS 2335/226). Borús kéziratának leadási határideje 1980. április 1-jére módosult, a Vajdasági Tudományos Alapnál szerettek volna vele pályázni. Gunda 1979. szeptemberi leveléből kiderült, hogy halasztódik a jugoszláviai útja, mert Tóth Ferenc megbetegedett (ezt a tényét a Tóth–Gunda-levelezés is alátámasztja).

Borús ekként számolt be 1980. januári levelében a könyv kiadási lehetőségeiről: „Még az előkészületek körüli költségeket sem tudják megtéríteni, úgy mondják, hogy nincs pénzük. Ha azt akarom, hogy valaha napvilágot lásson, bizonyos anyagi áldozatokat is hoznom kell (gépeltetés, illusztrációk). Tiszteletdíjról szó sem lehet, de nem is tartok rá igényt” (MS 2335/227). Gunda megnyugtatta, hogy Magyarországon is a „gépeltetés és az illusztrációk a szerzőt terbelik” (MS 2323/538). A kéziratot 1980 februárjában készült megmutatni Gundának, ugyanis március 15-ére módosult az átadási határidő, mert április 1-jén szerettek volna vele pályázni. Matijevics Borúson keresztül üzent Gundának, hogy írjon a kéziratról kétoldalas recenziót. Borús úgy tervezte, hogy nyugdíjba vonulása után teljesen a néprajznak fogja szentelni az életét. Gunda megüzente Tóth Ferencnek, hogy 1980 júniusára mindenféleképpen szervezze meg jugoszláviai útját. Erről Borúst is tájékoztatta Gunda, mely kapcsán Borús felajánlotta, hogy látogasson el Topolyára is hozzájuk, külön lakrészt tudnak majd neki biztosítani a Borús-házban.

A levelezés egy évre megszakadt, legalábbis a hagyaték tanúsága szerint, egyik féltől sem található levél 1980 áprilisa és 1981 áprilisa között. Addig Gunda megjárta Jugoszláviát, Borúséknál is volt: „Éva nagyon örült a fonalaknak s azonnal irt is Magának, – a levelében valami pótlást kért az egyik fonálhoz, mert valami ruhát szeretne köttetni. A szín nagyon megfelelt, de nagyon örült a család a finom csokoládének is. Nagyon köszönöm a kedves baráti fogadtatást, finom ebédet, vacsorát” (MS 2323/540).

1981 áprilisában Gunda arra kérte Borúst, a munkája mellett kutassa a néprajzot. Ráolvasások gyűjtését kérte tőle Topolyáról, Bajsáról, olyanokét, amelyek a daganatokra, torokfájásra jók. Ugyanezen év júniusában a Borús-kötet már nyomdában volt. December elején Gundától érkezett egy válasz hosszabb hallgatás után arról, hogy 70 oldalnyi gépirat készült el a szerémségi itt-tartózkodásáról, kutatásáról, melyet Bori Imrének szeretne eljuttatni. 1981. december 10-én adja hírül Gundának Borús, hogy a könyvét szívesen fogadták a topolyaiak, tehát megjelent. Gundának könyvcsomagot is küldött, de az sohasem érkezett meg, sőt a hozzá mellékelte négy levél sem. Ezt írta Gunda a megjelent kötetre: „Pillanatnyilag még csak átlapoztam, de ismertetni fogom. Nagyon kérem, hogy a példányokkal

jól gazdálkodjon s ne küldje fűnek-fának, mert a könyv értéke évről-évre gyarapodni fog” (MS 2323/542). Több listát is mellékelte Gunda, kiknek küldje el Borús a kötetet. 1982 januárjában ekként nyilatkozott Borús könyvének megjelenéséről: „A könyvemnek sikere volt, elsősorban Topolyán, másol nem is reklámozták, mert nem Forum kiadvány. De így is elfogyott. 1200 példányban adták ki, Topolyán 750 példányt vettek meg. A többi a csereegyezmény alapján Magyarországra megy, így mondta Pastyik Laci. A kritikák is eléggé objektívek. A topolyaiak nagyon örültek a könyvnek, nagyon sok házban ez volt a karácsonyi ajándék” (MS 2335/232).

Borús Rózsa a kötet megjelenése után már újabb kutatási témában gondolkodott, Gundához fordult segítségért, hogy hiedelemvilággal kapcsolatos anyagot küldjön neki. Egy következő alkalommal bővebben írt a könyve fogadtatásáról: „A könyvet annyira szívesen fogadta Topolya népe, az értelmiségiek is, de a hivatalos körök tudomást se szereztek róla, illetve úgy tesznek, mintha nem is jelent volna meg. Pedig azt reméltem, hogy eljuttat egy megfelelő munkahelyre. Már túl vagyok rajta, de nagy csalódás volt” (MS 2335/232). Borús ebben az időszakban bankban dolgozott, mely munkahelyet csak azért tartotta meg a levelek tanúsága szerint, mert szüksége volt arra, hogy beteg anyját, férjét eltartsa, valamint gyermekét iskoláztassa.

Gunda Béla emellett, hogy folyamatosan sarkallta a ráolvasások összegyűjtésére, 1982 februárjában egy újabb ötlettel állt elő: „Lenne egy jó témám azonban, amelynek szép visszhangja lenne s még itt MO.-on is meg lehetne jelentetni a könyvet: dolgozza fel Bácsstopolya népi táplálkozását” (MS 2323/544). Kérte, hogy készítsen lajstromot az ünnepi, a lakodalmi étellekről, a kenyérsütés babonáiról, a kalácsok formájáról, mert, mint írta, a „bácskaiak szeretnek enni s ezért is érdemes lenne a munkát elvégezni” (MS 2323/544). Borús ezért kérdőívet kért Gundától, amely majd segíti a kutatást. Gunda küldött táplálkozást felkutató kérdőívet, erről a témáról tanulmányokat, és arra kérte Borúst, fogjon hozzá Topolya népi táplálkozási monográfiájának megírásához. „Legjobb a gyűjtést, feldolgozást egy-egy szűkebb tárgykörrel kezdeni: jön a bácskai disznótorok ideje, figyeljen meg egyet-mást ezen a téren. Pl. hogyan készítik a finom bácskai szalonnát, kolbászt, hurkát (sózás, abálás, füstölés, paprikázás)” (MS 2323/546).

A könyve fogadtatása kapcsán ekként nyilatkozott még: „Nem veszi el a kedvem semmiféle kritika. Az én könyvem egy olyan órában jelent meg és többet jelentett a topolyaiaknak, mintha kenyeret osztogattam volna” (MS 2334/236). Néhányan megállították az utcán, írta Borús, és megköszönték, hogy a könyvben olvasottak alapján ismét át tudták élni gyermekkoruk karácsonyát. Voltak olyanok is, akik meghívták magukhoz, hogy elmondják azt is, ami kimaradt a könyvből.

1983 májusában kérvényezte a csökkentett munkaidőt, a napi négyórás munkát, és várta, hogy az a rokkantsági fokot vizsgáló bizottság elé kerüljön. Szeptemberben rokkantnyugdíjasi státust kapott. 1984. áprilisi utolsó levelében, legalábbis a hagyaték tanúsága szerint, a hiedelemvilággal foglalkozott Borús, és ehhez kért segítséget Gundától. Mellékelt neki egy általa 1974-ben, Kishegyesen gyűjtött népballadát (amelyet nem őriz a hagyaték), hogy Gunda megállapítsa, érdemes-e tovább kutatnia ez irányban. A hagyaték erre vonatkozólag nem őriz válaszlevelet.